

Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

A DELIBERÁCIÓ HATÁSA

A KAPOSVÁRI DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

TAPASZTALATAI

Készítette
Vépy-Schlemmer Éva Rita

Témavezető
Dr. Lengyel György DSc

Budapest, 2015.

SZOCIOLÓGIA ÉS TÁRSADALOMPOLITIKA INTÉZET

A DELIBERÁCIÓ HATÁSA
A KAPOSVÁRI DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS
TAPASZTALATAI

Készítette
Vépy-Schlemmer Éva Rita

Témavezető
Dr. Lengyel György DSc

Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskola

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

A DELIBERÁCIÓ HATÁSA

A KAPOSVÁRI DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

TAPASZTALATAI

Készítette
Vépy-Schlemmer Éva Rita

Témavezető
Dr. Lengyel György DSc

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezt a dolgozatot nem tudtam volna elkészíteni tanárom, Lengyel György biztatása nélkül. Ugyanígy köszönettel tartozom, mert nélkülözhetetlen szerepet töltött be ebben a munkában kollégám, egyben barátom, Tóth Lilla és Göncz Borbála is. Lehetetlen vállalkozás lenne mindenkit felsorolnom, aki a segítségemre volt, de feltétlenül ki kell, hogy emeljem még Vépy Zoltánt, Honfi Julit, Kisfalusi Dorottyt, Kis Gábort, Szalma Ivettet, Varga Szabolcsot, Bank Dénest, Bauer Jánost és Gazda Tamást, aki nemcsak barátságával, biztatásával és együttgondolkodásával, hanem tettekkel is segítette munkámat.

TARTALOMJEGYZÉK

1. PROBLÉMAFELVETÉS ÉS KUTATÁSI KÉRDÉSEK	13
2. ELMÉLETI KERETEK ÉS KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK	18
3. KUTATÁSI MÓDSZEREK	61
4. A KAPOSVÁRI DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS LEÍRÁSA.....	68
5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK	84
5.1. A DISKURZUS MINŐSÉGE	84
5.2. KÖZVETLEN ÉS TARTÓS HATÁSOK	110
6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS ÖSSZEFOGLALÁS	153
8. MELLÉKLETEK	156
7. HIVATKOZÁSOK.....	165

TÁBLÁK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE

- 4/1. sz. Táblázat: A minta szocio-demográfiai jellemzői, 2008-2009 (%)
- 4/2. sz. Táblázat: T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)
- 4/3. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009
- 4/4. sz. Táblázat: T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)
- 4/5. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009
- 4/6. sz. Táblázat: Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)
- 4/7. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009
- 5/1. sz. Táblázat: Változások T1-ről T3-ra, T-TEST PAIRS
- Aggregált (N=108) szinten szignifikáns változást mutató, foglalkoztatásra vonatkozó kérdések / hangrögzített csoportok
- 5/2. sz. Táblázat: Foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeit érintő megállapítások
- 5/3. sz. Táblázat: Foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeit érintő megállapítások
- 5/4. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem befolyásolta, 10 azt jelenti, hogy jelentősen befolyásolta és 5 a skála közepe, mit mondana, milyen mértékben befolyásolták a következők az Ön véleményének alakulását?
- 5/5. sz. Táblázat: Mennyire ért Ön egyet a következő állításokkal?
- 5/6. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy nagyon unalmas volt, 10 azt jelenti, hogy nagyon érdekes volt és 5 a skála közepe, mennyire találta Ön érdekesnek a következőket?
- 5/7. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy nagyon passzív volt, 10 azt jelenti, hogy nagyon aktív volt és 5 a skála közepe, mennyire volt Ön aktív résztvevője a következőknek?
- 5/8. sz. Táblázat: Milyen mértékben volt jellemző az Ön csoportjára?
- 5/9. sz. Táblázat: Milyen mértékben volt jellemző Önre?
- 5/10. sz. Táblázat: A kódolási kategóriák megbízhatósága
- 5/11. sz. Táblázat: A DQI aspektusai csoportonként, kódolóként

- 5/12. sz. Táblázat: 1-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):
- 5/13. sz. Táblázat: 2-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):
- 5/14. sz. Táblázat: 1-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):
- 5/15. sz. Táblázat: 2-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):
- 5/16. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy egyes iparágakat meg kell védeni, amennyire csak lehet a nemzetközi versenytől. Mások úgy gondolják, hogy a piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát ezen a skálán? N=90
- 5/17. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A stratégiai iparágakat nemzeti kézben tartása N=90
- 5/18. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelése N=90
- 5/19. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? Új technológiákba való beruházás N=90
- 5/20. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldi befektetések ösztönzése N=90
- 5/21. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük. Mások úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán? N=90
- 5/22. sz. Táblázat: Mit mondana, Ön szerint mennyire segítik, vagy károsítják a magyar gazdasági fejlődést a nemzetközi gazdasági beruházások? A magyar gazdasági fejlődést... N=90
- 5/1. Ábra: Piacgazdasággal kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)
- 5/23. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak engedniük kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nagyon meg kell nehezíteniük azt,

hogya a munkaadók elbocsássanak embereket. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

- 5/24. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/25. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/26. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak fel kellene számolni minden feketemunkát, ami után nem fizetnek egészségügyi és nyugdíjjárulékot. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nem kellene semmit tennie a feketemunka felszámolásáért. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/27. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/28. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire javítja, vagy rontja a munkanélküliség a munkafegyelmet?
- 5/29. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/2. Ábra: Foglalkoztatással kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)
- 5/30. sz. Táblázat: Néhányan azt mondják, hogy az európai integrációt meg kellene erősíteni. Mások azt állítják, hogy az integráció már így is túl előrehaladott. Mi az Ön véleménye?
- 5/31. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacokon
- 5/32. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Jobb szociális biztonság mindenki számára

- 5/33. sz. Táblázat: A legtöbb európai országban, a politikai döntések három különböző kormányzási szinten születnek: regionális szinten, országos szinten és Európai Unió szinten. Ön szerint mi lenne a legmegfelelőbb módja a munkanélküliség elleni küzdelemnek? Ön szerint főként regionális, országos, vagy Európai Unió szinten kellene kezelni?
- 5/34. sz. Táblázat: Amikor történik valami Európában, mennyire érzi azt, hogy ennek Önre nézve komoly következményei lesznek? N=90
- 5/3. Ábra: Az európai integrációval kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)
- 5/35. sz. Táblázat: Tudásszintmérő kérdések / Helyes választ adók aránya, %, N=108
- 5/36. sz. Táblázat: A helyes választ adók aránya a helyes válaszok száma szerint a résztvevők körében, N=108
- 5/37. sz. Táblázat: Helyesen megválaszolt kérdések száma, átlag
- 5/38. sz. Táblázat: Helyes válaszok száma kérdéstípusok, és adatfelvételi idő szerint, N=108
- 5/4. Ábra: Tudásszint emelkedése (T1 – T3) (N=90) (valószínűség/helyesen megválaszolt kérdések száma)
- 5/39. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy egyes iparágakat meg kell védeni, amennyire csak lehet a nemzetközi versenytől. Mások úgy gondolják, hogy a piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát ezen a skálán? N=90
- 5/40. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A stratégiai iparágakat nemzeti kézben tartása N=90
- 5/41. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelése N=90
- 5/42. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? Új technológiákba való beruházás N=90
- 5/43. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldi befektetések ösztönzése N=90
- 5/44. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük. Mások úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak

magántulajdonban kellene lenniük. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán? N=90

- 5/45. sz. Táblázat: Mit mondana, Ön szerint mennyire segítik, vagy károsítják a magyar gazdasági fejlődést a nemzetközi gazdasági beruházások? A magyar gazdasági fejlődést... N=90
- 5/5. Ábra: Piacgazdasággal kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)
- 5/46. sz. Tábla: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak engedniük kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nagyon meg kell nehezíteniük azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/57. sz. Tábla: Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/48. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/49. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak fel kellene számolni minden feketemunkát, ami után nem fizetnek egészségügyi és nyugdíjjárulékot. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nem kellene semmit tennie a feketemunka felszámolásáért. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/50. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?
- 5/51. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire javítja, vagy rontja a munkanélküliség a munkafegyelmet?
- 5/52. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

- 5/6. Ábra: Foglalkoztatással kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)
- 5/53. sz. Táblázat: Néhányan azt mondják, hogy az európai integrációt meg kellene erősíteni. Mások azt állítják, hogy az integráció már így is túl előrehaladott. Mi az Ön véleménye?
- 5/54. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacokon
- 5/55. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Jobb szociális biztonság mindenki számára
- 5/56. sz. Táblázat: Amikor történik valami Európában, mennyire érzi azt, hogy ennek Önre nézve komoly következményei lesznek? N=90
- 5/7. Ábra: Az európai integrációval kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)
- 5/58. sz. Táblázat: Tudásszintmérő kérdések / Helyes választ adók aránya, %, N=90
- 5/59. sz. Táblázat: A helyes választ adók aránya a helyes válaszok száma szerint a résztvevők körében
- 5/60. sz. Táblázat: Helyesen megválaszolt kérdések száma, átlag
- 5/61. sz. Táblázat: Helyes válaszok száma kérdéstípusok szerint
- 5/8. Ábra: Tudásszint emelkedése (T3 – T4) (N=90) (valószínűség/helyesen megválaszolt kérdések száma)
- 5/62. sz. Táblázat: Mit mondana, milyen mértékben járult hozzá a hétvégi esemény a következőkhöz? N=90
- 5/63. sz. Táblázat: Mit mondana, milyen szerepet játszottak a következők abban, hogy Ön eljött erre a hétvégi eseményre? N=90
- 5/64. sz. Táblázat: Mennyire találta Ön érdekesnek a következőket? N=90
- 5/9. Ábra: A deliberatív esemény értékelése / Az ismeretek, készségek észlelt előmenetele
- (T3 – T4) (0-10 skála átlagában)
- 5/10. Ábra: A deliberatív esemény értékelése / Részvételre való motívumok
- (T3 – T4) (0-10 skála átlagában)
- 5/11 Ábra: Hosszú távú változások a résztvevői és kontroll csoportban (T1 – T4)
- 5/12. Ábra: A résztvevői és a kontroll csoport összehasonlítása (T1 – T4)
- 5/65. sz. Táblázat: Lineáris regressziós modellek (nem-standardizált regressziós együtthatók)

„Pilátus pedig gondolkodott, aztán vállat vont, és kiállván a tornác szélére, csodálkozva nézett végig a sokaságon és szólt: „Hát kit bocsássak el már most, Barabbást, vagy a názáretit?” És akkor ő intett nekik. És ekkor zúgás támadt, és mint a mennydörgés, zengett fel a sokaság. És a sokaság ezt kiáltotta: „Barabbást!” És rémülten néztek egymásra, mert külön-külön mindegyik ezt kiáltotta: „A názáretit!”

(Karinthy Frigyes: Barabbás, 1935)

1. PROBLÉMAFELVETÉS

Dolgozatom az empirikus szociológia olyan területével foglalkozik, amelyre eddig viszonylag kevés figyelmet fordítottak. Magyarországon a deliberatív¹ közvélemény-kutatásnak nincsen nagy hagyománya, az elmúlt évtizedben alig néhány készült csak. Éppen ezért bízom abban, hogy doktori disszertációm az empirikus társadalomkutatók, a közvélemény-kutatásokat rendszeresen használó elemzők számára hasznos és inspiráló lesz. Elemzésemben részletesen bemutatom a kapcsolódó elméleti kereteket. Történeti és interdiszciplináris áttekintést adok a deliberációról, mint a demokrácia elméletének és gyakorlatának egyik ideális változatáról. A kutatás módszere, s az adatok elemzése megköveteli az interdiszciplinaritást, s nemcsak a szociológia, a politikatudomány, a politikafilozófia, a pszichológia, a szociálpszichológia, hanem a kommunikációelmélet irányába is kitekintést kell tennem, hogy a téma sokrétűségét és komplexitását meg tudjam ragadni és be tudjam mutatni. A deliberáció hatásainak elemzése során a kvantitatív mellett a kvalitatív szempontokra helyezem a hangsúlyt, egy egyedi és újszerű diskurzus minőségét elemző technika bemutatásának segítségével. Az adatok több szempontú összehasonlítást tesznek lehetővé, ugyanazon csoport időbeni változásai, csoportok egymással való összehasonlítása és kontrollcsoport használata teszik megalapozottá az eredményeket. Emellett kvalitatív szempontokat is érvényesítek elemzésemben, szerepeltetek csoportdinamikai változókat a diskurzus minőségi index egy úttörő jellegű alkalmazásával és két kiemelt csoportban a deliberatív diskurzus minősége is vizsgálatra kerül.

A deliberatív közvélemény-kutatás egy participatív technika, mely James S. Fishkin (1995) nevéhez fűződik. Ez a módszer a deliberatív demokrácia ideálját ülteti át a gyakorlatba, melynek lényege a vita. A deliberatív tanácskozáson szabad és egyenlő állampolgárok vesznek részt, hogy hosszas mérlegelés után kialakítsák a közügyekkel kapcsolatos álláspontjukat. A módszer döntéstámogató technika, mely a képviselői demokráciák hiányosságaira reagál, azaz kiteljesíti a demokráciát. Célja informáltabb, jobb állampolgárok (*better citizens*) nevelése, közösségteremtés, a társadalmi részvétel erősítése a közpolitikai döntéshozatalban. Fishkin szándéka szerint ez a metódus megmutatja, hogyan vélekednének az emberek, ha lehetőségük lenne hiteles információkat számba venniük, egy-egy kérdést alaposabban végiggondolniuk. Már több tucat deliberatív közvélemény-kutatást

---

¹ *Deliberatív* – Latin eredetű szó, jelentése: *tanácskozó, megfontoló, megvitató* – In: Bakos (1986): *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest

rendeztek szerte a világban, és mindannyiszor jelentős változást mértek a deliberáció hatásaként a résztvevők informáltságában és attitűdjeiben.

Elemzésemben tehát a deliberatív közvélemény-kutatás közvetlen és tartós hatásaival foglalkozom, egy, 2008-2009-ben rendezett kaposvári kutatás tapasztalatai alapján. Elemzem, mely vélemény, tudásszint és attitűdváltozások bizonyultak rövid és hosszú távúnak és milyen társadalmi jellemezőkkel rendelkeznek azok, akik rövid, és azok, akik hosszú távú változást produkáltak. Tehát közvetlenül a deliberatív eseményt követő, illetve az egy évvel később mért vélemény- valamint tudásszint változásokat tekintem át. Ezen kívül kísérletet teszek a deliberációs diskurzus minősítésére is egy erre a célra kifejlesztett index segítségével (DQI, Steiner, 2012) csoportviták elemzése és összehasonlítása révén, azért, hogy jobban megérthessük a deliberáció lényegét, működését.

Magyarországon elsők között rendezett deliberatív közvélemény-kutatást a Budapesti Corvinus Egyetem a kaposvári kistérségben.² A Lengyel György vezette kutatócsoport tagjaként részese lehettem a foglalkoztatás, munkahelyteremtés kérdéskörében rendezett módszertani kísérletnek, mely nemcsak tartalmi, de módszertani kihívások elé is állított bennünket. Célunk az volt, hogy megvizsgáljuk, hogyan működik ez az új participatív technika egy helyi társadalom számára releváns kérdés megvitatása során, milyen változás érhető el a résztvevők közügyeket érintő informáltságában, involváltságában. Azt látni, hogy a módszer hatékony, növekedett – igaz, nem minden témában – a résztvevők ismeretszintje, megváltozott az attitűdjük bizonyos kérdéseket illetően, növekedett körükben a bizalom, a tolerancia, a szolidaritás más emberekkel kapcsolatban, tehát növekedtek a közösség társadalmi erőforrásai. De vajon mennyire tartós a deliberáció hatása? Később is, egy év elteltével is képviselik-e még a résztvevők ugyanazt a véleményt, értékrendet, amelyről tanúbizonyságot adtak közvetlenül a deliberatív hétvége után? Hogyan strukturálódott át a résztvevők fejében az egy éve mért véleményváltozás? Hogy a kérdésekre válaszolhassunk, szükséges a deliberációs folyamat követéses vizsgálata mellett a módszer különböző komponenseinek a tudásszint és attitűdváltozásra gyakorolt elemzése. Jelen dolgozatban röviden tehát azt vizsgálom, *milyen módon és milyen mértékben hat a deliberációs mechanizmus a vélemény és a tudásszint változására rövid és hosszú távon.*

---

² Hasonló „társadalomtudományi vállalkozást” szerveztek például az ELTE-n *Magyar Agora 2005* címmel a hazai cigány-kérdés témakörében. (Szalai 2007:7)

KUTATÁSI KÉRDÉSEK

A kaposvári deliberatív közvélemény-kutatásban általános, policy és személyes attitűdkérdések, valamint tudásszintmérő kérdések szerepeltek. Dolgozatomban egyrészt a *tudásszint változásával*, másrészt a főként *foglalkoztatást érintő* policy típusú attitűdök változásával kapcsolatban fogalmazom meg kutatási kérdéseimet. Mivel jár, ha az emberek informálódnak és alaposan megbeszéljük a kérdéseket? Kik azok, akik a legnagyobb tudásszint emelkedést produkálták? Kiknél változott a vélemény szignifikánsan? Van-e e kettő között kapcsolat? A tudásszint változása hatással van-e a vélemények változására? Két kiemelt csoportra megvizsgálom a deliberációs diskurzus minőségét, és azt, hogy milyen ezen csoportok összetétele, hogyan zajlott le a vita, s elemzésemben kibontom a felhasznált diskurzus minőségi index (DQI) dimenzióit. Majd összehasonlítom a két csoportot, összevetem a tudásszint- és a véleményváltozási adataikat és megvizsgálom, hogy a diskurzus minősége (mezo szintű változó) befolyással van-e a tudásszint növekedésére és a véleményváltozásra. Elképzelhető, hogy nem talállok szignifikáns, vagy robusztus eltérést, de ezzel együtt ez a kvalitatív (részben kvantitatív) elemző fejezet hasznosnak ígérkezik. Megvizsgálom a jelentős tudásszint növekedést és véleményváltozást produkáló csoportjait és jellemzem őket státusz, cél és attitűd szerint. Feltételezem, a deliberáció hatása és annak tartóssága függ attól, hogy milyen társadalmi státusú a résztvevő, hogy eleve milyen céllal, milyen beállítottságokkal érkezik a deliberációs hétvégére. Azt várom, hogy jelentős eltérés mutatható ki a deliberációs hatásban a megkérdezett státusának jellemzői mentén is.

A KUTATÁS FORRÁSAI

Az elemzés során a következő forrásokra támaszkodom. Egyrészt másodelemzem a Kaposvári Kistérség felnőtt lakosságának reprezentatív mintáján 2008-ban végzett survey (T1, N=1514) és a deliberatív hétvége résztvevői (T3, N=108) által kitöltött kérdőívek adatait. Ezen kívül felhasználok a deliberatív hétvégén rögzített audiovizuális anyagok, valamint a kiscsoportok moderátorainak beszámolóját, valamint az esemény média megjelenésének dokumentumait. Ezen kívül elemzem a 2009 nyarán a résztvevői csoport és az eseménytől távolmaradó kontrollcsoport (ismételt) megkérdezésekor (T4, N=186) felvett adatokat, mely

kontrollcsoport az eredeti, reprezentatív minta almintája, s azok közül kerültek ki, akik jelezték, hogy eljőnnének az eseményre, de valamilyen oknál fogva mégsem jöttek el.

A VIZSGÁLATI MÓDSZEREK

A kaposvári DP adatainak statisztikai elemzésével, másodelemzésével megkísérlem kimutatni, hogy a kaposvári DP kérdőívei nyomán mért tudás- és véleményváltozások mennyire tartósak, kontrollcsoport bevonásával kiszűrve egyéb külső tényezők torzító hatását. Az elemzés során kétváltozós mellett többváltozós statisztikai elemzés is indokolt, hiszen egyéb változókra kontrollálva sok kapcsolat jelentéktelennek bizonyulhat, vagy ellentétébe fordulhat át.

A tudásszint változásának mérésére a kérdőívekben kilenc (inf1-inf9), többféle választ felkínáló kérdést tettünk fel, melyek közül csak egy válaszlehetőség volt jó. Az attitűdök³ mérésére a kaposvári deliberatív közvélemény-kutatásban 5-7-10 fokú attitűdskálákat alkalmaztunk, melynek kérdései arra vonatkoztak, hogy mennyire értenek egyet, támogatnak, vagy elleneznek valamely attitűdtárgyat, melyek a foglalkoztatás, munkanélküliség, munkahelyteremtés folyamataira vonatkoztak. A véleményváltozást azzal az elmozdulással mérem, amelyet a deliberáció előtti és utáni válaszok mutatnak. Kutatásomban az ismeretszint- és attitűdváltozást tekintem függő változónak, s a deliberációs folyamatban résztvevők szocio-demográfiai jellemzői mentén mért attitűdváltozásokat fogom nyomon követni.

A véleményváltozások mérésére ordinális szintű változók esetén nem-paraméteres próba használata célszerű, hiszen ez nem feltételezi az adatok normáeloszlását, és jobban kezeli a kis elemszámot. Nominális mérési szintű változók esetén keresztábra elemzést használok, khi-négyzet próbával tesztelem a különbségek szignifikanciáját. Véleményváltozások hátterét és típusát tekintve regressziós modellel azt vizsgáljuk, hogy kik változtatták meg véleményüket. Az összefüggések mérése khi-négyzet próbával, a csoportok elemzése szocio-demográfiai változók mentén valósul meg. A véleményváltozás magyarázata során célunk az egyéni véleményváltozás mértékének és irányának magyarázata. Magyarázó változóink a tudásszint változása és az átlagos csoportvélemény változása, s aggregált függő változónk policy kérdésekből áll. Kísérleti és kontrollcsoport változásának összehasonlítása során a beavatkozás, azaz a deliberáció hatására vagyunk kíváncsiak. A deliberációban részt

---

³ Az attitűd „olyan kognitív reprezentáció, amely összegzi az egyén értékelését egy adott személlyel, csoporttal, dologgal, tettel, vagy ötlettel kapcsolatban.” (Eliot – Mackie, 2002, 378)

vett csoportot tekintjük kísérleti, s az azonos elemszámú, a deliberációból kimaradó csoportot kontroll csoportnak.

A deliberáció folyamatát és annak eredményeit tehát nemcsak kvantitatív, hanem kvalitatív módszerek segítségével is elemezni szükséges, hiszen a survey adatok elemzése kiegészítve kvalitatív elemzési technikákkal lehetőséget adnak mögöttes tartalmak alaposabb megismerésére. Tekintettel arra, hogy a kaposvári kutatás résztvevőinek véleményére legnagyobb hatással a kiscsoportos beszélgetések voltak, elemeznünk kell a csoportdinamikai mechanizmusokat, valamint a diskurzus minőségét, mely beszédminőségi elemzés, a minőség kvantifikálása árnyalja, kiegészíti a kvantitatív elemzések eredményeit.

2. ELMÉLETI KERETEK ÉS KUTATÁSI ELŐZMÉNYEK

Manapság az érdeklődés középpontjába kerültek olyan, állampolgári részvételen alapuló technikák, hagyományos részvételi mechanizmusokon túlmutató modellek, melyek előtérbe helyezik a részvétel kérdéskörét. Ennek hátterében számos ok áll. Mint például a demokratikus döntéshozatali rendszer és annak alapját, legitimitását jelentő társadalom közötti szakadék elmélyülése. Emellett az alacsony választási részvétel, az állampolgárok politikai intézményekbe vetett bizalmának csökkenése, illetve a politikai iránt tanúsított szkeptikus és közömbös hozzáállás mind-mind problémát jelentenek. Ez a *legitimációs deficit* kihívást jelent a politikai elit és a politikai intézmények számára. Maga a kifejezés arra utal, hogy az emberek nem bíznak többé a demokratikus politikai intézmények működésében. Ez a bizalomhiány egy általánosabb, a politikai rendszer egészét érintő legitimitáció-hiányt takar. Ha a közbizalom alacsony fokú, akkor sem a különböző társadalmi csoportok érdekegyeztetésén alapuló pártok, sem a társadalmi részvétel hagyományos csatornái – mint a választás és a népszavazás – nem képesek megfelelően ellátni a feladatukat, hiszen beágyazottságuk és elfogadottságuk is alacsony fokú. Az emberek úgy érzik, hogy az aktuális gazdasági-politikai folyamatok túlnőttek rajtuk és azokat már nem képesek semmilyen módon befolyásolni, alakítani. Válaszul elfordulnak a számukra elérhetetlen folyamatoktól és cselekvési, gondolkodási fókuszukat igyekeznek személyes terükre lesűkíteni, amelyből így kiszorulnak a közösség egészét érintő problémák.

A *reprezentáció*, a demokratikus intézményrendszer másik fontos pillére, ezzel szorosan összefüggő témakör. Ha az állampolgárok visszahúzódnak személyes életterükbe és nem nyilvánítanak véleményt az őket érintő kérdésekben, akkor létrejön egy kibékíthetetlen ellentét a képviselők és az őket politikai hatalommal felruházó tömegek között. Az apolitikus, a közös kérdésektől elforduló tömegek és a látszólag önjáró, a saját érdekeit követő politikus közötti ellentét így egyre mélyül. A megbízható és kiszámítható demokratikus működés kialakulása ellen hat a nyilvános *vita tereinek* hiánya, másrészt a *civil társadalom* alacsony szintű szervezettsége és korlátozott érdekérvényesítő képessége is, amelyek fontos tényezőt jelentenek a társadalmi részvétel alacsony fokának magyarázatában. (vö. Steiner 2012)

Miközben tehát egyre problematikusabbá válik, hogy az állampolgárok hol és milyen módon vehetnének közvetlenül részt a közpolitika alakításában, elindult egy közös gondolkodás arról, hogy milyen valódi részvételt biztosító társadalmi mechanizmusok egészíthetik ki a politikai akaratnyilvánítás hagyományos formáit. A deliberatív technikák ösztönzik az állampolgárok politikai folyamatokban való részvételét, így növelhető a politikai

döntések legitimitása, a politikusok iránti bizalom, csökkenthető a demokratikus deficit, új ötleteket kerülhetnek a politikába, melyek jobb politikai döntéseket eredményezhetnek. (vö. Steiner 2012)

A RÉSZVÉTELI TECHNIKÁK JELLEMZŐI

Számos participatív technika létezik a deliberatív közvélemény-kutatás mellett, melyek főbb célkitűzéseikben, témájukban, időtartamukban, mintanagyságukban és célcsoportjukban különböznek egymástól. Ezek: Jövőkép Műhely (Scenario Workshop); Konszenzus Konferencia (Consensus Conference); Állampolgári Tanács (Citizens' Jury); Szavazó Konferencia (Voting Conference); Tervező Sejtek (Planning Cells); Amerikai Beszédtémák (American Talk Issues); Választás Kérdőív (The Choice Questionnaire); Előretekinzési Projektek (Foresight Studies); Szakértői Panel (Expert Panel), Fókuszcsoporthoz (Focus Groups); The World Café, 21 Century Town Meeting. (vö. Gastil-Levine 2005)

A részvételen alapuló módszerek társadalomtudományi kutatási eszköznek tekinthetők, amennyiben felfedni igyekeznek az adott témával kapcsolatos állampolgári véleményeket úgy, hogy informálják a résztvevőket az adott kérdést illetően, biztosítva ezzel a tudáshoz való hozzáférést, mely elengedhetetlen ahhoz, hogy a laikusok kialakíthassák saját, jól megalapozott véleményüket. Kutatócsoportunk a DP módszerére elsősorban mint feltáró jellegű kutatási projektre tekint, melynek legfőbb célja hozzásegíteni a résztvevőket ahhoz, hogy jól informált, megalapozott véleményt alkothassanak az adott témával kapcsolatban. Kutatási kihívásként jelentkezett a módszer társadalmi, (esetleges) politikai hatásainak és nem szándékolt mellékhatásainak feltérképezése, másrészt nemcsak a protokollnak megfelelő toborzási elvek helyes alkalmazása, hanem a résztvevői ismeretszint változásának és csoportdinamikai befolyásnak nyomon követése is. (Lengyel 2009: 9)

A megbeszélésen túl egyes deliberatív folyamatok végén a résztvevőknek az érintett kérdésekben ajánlásokat kell megfogalmazniuk a politikai döntéshozók felé. Ezzel részt vesznek a közpolitikai döntések alakításában azáltal, hogy hallatják a hangjukat az utca embere számára elérhetetlen politikai térben. A deliberatív módszerek egy másik családja főként a felelős állampolgári viselkedés mintáját igyekszik széles körben elterjeszteni, ahogyan a laikusok politikai döntéshozatalba való bevonását is ösztönzi. Tehát a kutatási és oktatási implikációkon túl egyidejűleg politikai eszközökről is beszélhetünk, hiszen az állampolgárok olyan javaslatokat dolgoznak ki, melyeket politikai képviselőik figyelembe vesznek.

Összefoglalóan a részvételi technikák legfőbb célja a párbeszéd elősegítése állampolgárok, szakértők és politikusok között, döntés előkészítés, állampolgári szempont képviselete, társadalmi tanulás ösztönzése, civil társadalom szerepének erősítése, politikai részvételen és nyilvános vitán alapuló új állampolgári modellek terjesztése, olyan kormányzás támogatása, mely politikusok és szakértők egyeztetése során kialakult döntések eredményeként valósul meg, visszajelzés a politikusok, tudósok és szakértők számára a választott irány társadalmi támogatottságáról. (Fishkin 1995, Fishkin-Laslett 2005, Fishkin-Farrar 2005) Eddig számos tanulmány foglalkozott a részvételen alapuló technikák bemutatásával (Gastil - Levine 2005, Andersen - Jæger 1999; Danish Board of Technology, 2006; EUROPTA 2000), a következőkben azonban csak eggyel, a deliberatív közvélemény-kutatás specifikációival, eredményeivel foglalkozom részletesebben.

A DP módszertana túlmutat a szociológia határain, eredményei interdiszciplinárisak, nemcsak a szociológia, hanem a politikaelmélet, politikai filozófia, kommunikációelmélet, pedagógia és pszichológia számára hoz egyaránt új és hasznos eredményeket. (Herman 2005) Fishkin így fogalmaz: *„Az alapvető kiindulási pont az, hogy a deliberatív közvélemény-kutatás megvalósítja a közvetlen demokráciát politikailag egyenrangú résztvevők csoportján belül, akik mintegy a társadalom statisztikai mikrokozmoszaként képviselői vagy a tanácskozásokban szószólói az egész társadalomnak. Ez az intézmény ilyen értelemben közvetlen személyes kapcsolatban álló közösséget jelent a résztvevők számára, és ugyanakkor képviseleti intézmény a nemzetállam számára.”* (Fishkin 1991:93)

Ez a kutatási design a képviseleti demokrácia és a közvélemény-kutatások problémáira próbál megoldást nyújtani. Olyan közvélemény-kutatási technikáról van szó, amely magába foglalja a deliberatív demokrácia alapelveit. Ez az újszerű módszertan egyesíti a hagyományos, reprezentatív mintavételen alapuló survey technikát a kiscsoportos vizsgálattal, beépítve a médiahatást is. (Fishkin 1995) A kvantitatív és kvalitatív adatok együttes használata lehetővé teszi egyes elemzési technikák megbízhatóságának tesztelését. A survey adatok kiegészítve a moderátorok beszámolóival, az esemény audiovizuális dokumentációjának elemzésével lehetőséget adnak mögöttes tartalmak alaposabb megismerésére is.

A közvélemény és a közvélemény-kutatások közötti kapcsolat több ponton vitatott, s a közvélemény-kutatásokkal kapcsolatban sok kritika vethető fel. Először is sokszor olyasmiről kérlik ki az emberek véleményét, amely kérdésekre egy szakértő is nehezen válaszolna. Az emberek nem fordítanak időt és energiát egy-egy témakör alaposabb megismerésére, ésszerűen tájékozatlanok (vö. *rationally ignorant*, Downs 1956, és *lâtens* (lappangó, rejtett)

közüvélemény problémája: „... *kirívó esetektől eltekintve nincs ember, aki megmondaná vagy kiszámítaná egy-egy intézkedés hatását a választási eredményre.*” V. O. Key 1961:653), ezért a mért közvélemény egy pillanatnyi, felszínes, alulinformált közösség véleménye csupán. Pierre Bourdieu *A közvélemény nem létezik* (1987) című tanulmányában erős érveket hoz fel az ellen, hogy egyáltalán létezne közvélemény, azaz, hogy mindenkinek lenne véleménye, vagy, hogy mindenki képes lenne véleményt alkotni, illetve, hogy a vélemények egyenértékűek lennének. Hiszen az információ nem egyenlően oszlik el a társadalomban (Zaller 1993), másrészt az esetleges, bizonytalan alapokon álló vélemények instabilabbak, könnyen megváltozhatnak és más véleményekkel inkonzisztensek lehetnek (Zaller-Feldman 1992). Vagy, ha a vélemények egyéni szinten konzisztensek is, vajon azok maradnak-e közösségi szinten (Pettit 2003) is, s egyáltalán, kérdéses az is, hogy a közösség véleménye előállítható-e pusztán az egyéni preferenciák összesítésével.

A kutatók már régóta törekednek a felmért közvélemény minőségének javítására. Egy ilyen ambíciózus technika a deliberatív közvélemény-kutatás is, melynek során megpróbálják ellensúlyozni a közvélemény-kutatások hiányosságait, mint például a látszatvélemények és az állattitűdök felmerülésének torzító hatásait. Azonban számos kérdés is felmerül a deliberatív közvélemény-kutatásokkal kapcsolatban. Egyrészt úgy tűnik, az eddigieknél valóban közelebb visznek a tájékozottabb közvélemény megismeréséhez, másrészt azonban ezek a technikák jóval nagyobb befolyást gyakorolnak a megkérdezettekre, mint a hagyományos technikák, s ez módszertani hatásukra vonatkozóan fontos kérdéseket vet fel. Vajon a deliberatív adatok megbízhatósága érdekében, az eredmények értelmezéséhez milyen módszertani követelményeket, megkorlátásokat kell eszközölni? Hiszen „*a hiteles mérés megkívánja, hogy a megfigyelt hatások szándékosak és értelmezhetőek legyenek. Mennyire felelnek meg a céloknak?*” (Price-Neijens 2007:711)

Price és Neijens (2007) és más döntésházi szakember véleménye szerint a döntéssel, közvéleménnyel kapcsolatos minőség többféle dimenzió mentén ítéltető meg. Egyrészt vizsgálható a folyamat, másrészt a folyamat eredményének minősége. „*A kollektív döntéshozatal esetében mérlegelhetjük a minőség kérdését egyéni szinten (például: Mennyire értékelik meg az emberek a problémákat vagy a javasolt megoldásokat? Racionálisan értékelik-e ezeket? Nem a saját érdekeik alapján alakítják-e ki a véleményüket?) vagy közösségi szinten (Milyen alaposan vizsgálta meg egy társaság a választási lehetőségeit? Mennyire racionálisan hozták meg a kollektív döntést?).*” Számos eredményorientált (pl. vélemények minősége, stabilitása, konzisztenciája) és a folyamatorientált kritérium (pl. deliberáció mértéke) egyaránt alkalmazható kollektív és egyéni szinten. (Price-Neijens 2007:699)

Fishkin (2007) összeveti a nyers és a deliberatív („finom”) közvélemény jellemezőit azt állítva, hogy *„a közvélemény kétféle (...) formája közötti különbségtétel nagyjából megfelel a közvetlen demokrácia és a képviseleti demokrácia közötti, ezzel látszólag párhuzamba állítható különbségtételnek, ám azzal nincs teljes átfedésben.”* (Fishkin 2007:676) A hagyományos közvélemény-kutatás pillanatfelvétele véleményeket tükröz, jóllehet az embereknek nincs igazán módjuk végiggondolni a lehetőségeket. A deliberáció során létrejött eredmények ezzel szemben azt mutatják meg, hogy, milyen lenne az emberek véleménye, ha lehetőséget kapnának a téma végiggondolására, mérlegelésére.

A képviseleti demokrácia intézményei „szűrőként”, a közvetlen demokrácia intézményei pedig „tükörként” működnek. Az előbbi esetben az elitek tanácsa finomítja a közvéleményt, kiküszöbölve ezzel *„az olyan szenvedélyeket és érdekeket, amelyek a közönség hatalmát a többség zsarnokságává változtatnák, (...) a szűrő alkalmazása olyan deliberációs folyamatként fogható fel, amelyen keresztül a képviselők szemtől szemben folytatott tárgyalások során megfontolt véleményt alkotnak a közérdekű kérdésekről.”* (Fishkin 2007:678-679)

Price és Neijens (2007) számba vesz 5 jellemző módszertani elemet, amelyről a deliberatív kutatások során dönteni kell, s amelyek hatásáról mindeddig kevés szisztematikus elemzés született. *„1. a kutató mennyi lényeges információt nyújtson a válaszadóknak; 2. a tájékoztatásul nyújtott információt hogyan célszerű strukturálni (például nyíltan meggyőző szándékkal vagy „szakértői” vélemények kiegyensúlyozott bemutatására törekedve); 3. a mintának mennyire kell reprezentatívnak lennie, és ez milyen eszközökkel biztosítható; 4. az adott technika milyen mértékben teszi lehetővé, illetve mennyiben ösztönzi a magánjellegű tanácskozást vagy a kérdések nyilvános megvitatását, illetve mindkettőt; 5. milyen mértékben és hogyan befolyásolja maga a kutatás a válaszadók által követett módszert, amellyel meghozzák döntéseiket.”* Ami az első pontot illeti, valamennyi deliberatív technika alapos tájékoztatást nyújt a résztvevők számára, hogy azok véleménye megalapozottabbá váljon. Az eredmények szerint a tájékoztatás ténylegesen megváltoztatja a véleményeket, Fishkin és kollégái (1992) jelentős véleményváltozásokat mutattak ki, ugyanakkor a véleményváltozás minőségének megítélése, az, hogy a vélemények valóban javultak-e, már nem ennyire egyértelmű. Ami a tájékoztatás megszerkesztésének hatásait illeti, Price és Neijens (2007) úgy értékeli, hogy ezek a módszerek *„komoly mértékben összemoszák a tájékoztatás önmagában kifejtett hatását, többféle társadalmi és normatív befolyással (...). Ebben a helyzetben azonban tudományos szempontból nincs semmiféle eszközünk annak eldöntésére, hogy mi lehet az adott információk egyedi és különleges hozzájárulása az eredményhez.”*

Ugyanakkor ezek a technikák jelentős mintavételi problémákkal járnak együtt, nehéz, még a legnagyobb erőfeszítések mellett is annak biztosítása, hogy a résztvevők valóban reprezentatív mintát alkossanak. A deliberatív módszerek törekszenek a magánjellegű beszélgetés és a nyilvános viták ötvöztetésére. Az ezzel kapcsolatos strukturálási jegyek által kiváltott hatás jelentős lehet, valószínűsíthető, hogy a tervezési jegyek mindegyikének fontos, megbízhatóságot érintő következményei lehetnek. Emellett „*a kiscsoportok dinamikájával kapcsolatos jelentős szakirodalom fontos bizonyítékokat tárt fel a csoporteredményekre gyakorolt strukturális hatásokról, tehát jó okkal számíthatunk arra, hogy annak a módnak is következményei vannak, ahogyan a deliberatív kölcsönhatásokat megszervezik.*” (Priece-Neijens 2007:722)

Mindezzel együtt, amikor az állampolgárok valódi döntési helyzetbe kerülnek, kíváncsi, hogy elmélyültebb, körültekintőbb válaszokat adjanak. Mindezen problémák kiküszöbölésére született meg a deliberatív közvélemény-kutatás módszere, melynek célja a tudatosabb, megalapozottabb és felelősségteljesebb választás elősegítése, a döntési kompetenciájuk javítása, átláthatóbb politikai közélet generálása, a tömegek részvételének fokozása a közügyekben, és az érett közvélemény elősegítése tájékoztatáson, párbeszéden és vitatkozáson keresztül. (Fishkin, 1995) Fishkin és Luskin *Deliberation and „Better Citizens* (2000) című munkájában definiálja a jobb állampolgár (*better citizens*) fogalmát, aki deliberált, érdeklődő, valamennyi információt megismerve képes politikai, választói disztribúcióit megfogalmazni. Közösségi szellemű, képes különbséget tenni saját és közösségi érdekei között, aki megérti, hogy mit jelentenek a saját és a közösség számára politikai vagy választási döntései. Ezek mellett aktív politikai részvétel és érdekeinek hathatós megfogalmazása jellemzi, nyíltan támogatja a demokratikus berendezkedést és toleráns opponenseivel szemben. Másrészt a szerzőpár azt vizsgálja, hogy a deliberáció hogyan járul hozzá a jobb állampolgár megszületéséhez. A deliberációt, mint tanulási folyamatot írja le, melynek során a mérlegelő állampolgár releváns információkat gyűjt, vitapontokra reflektál és véleményt cserél. A résztvevők kiegyensúlyozott, megfelelő és nem oda illő információkat egyaránt számításba vesznek, megfogalmazva egyúttal érveket és ellenérveket. A deliberáció leglényege a mérlegelés, az érvek versenye. Itt kell megjegyezni azonban azt is, hogy természetes, nem laboratóriumi körülmények között lezajló deliberáció jóval kiegyensúlyozatlanabb. Harmadrészt, a demokratikusság aspektusait vizsgálva Fishkin és Luskin ugyanitt, kutatási tapasztalatai alapján leírja, hogy a deliberáció kimutathatóan növeli a politikai érzékenységet, a politikai érdeklődést és részvételt, a külső és belső politikai hathatóságot és erősíti a közösségi szellemet. Ugyanakkor az is lehet, hogy a self-selection

bias működik és azok deliberálnak, akik az így jellemezhető csoportokból jönnek. A deliberatív közvélemény-kutatások eredményei alapján minél több állampolgár deliberálását szorgalmazzák. A deliberatív közvélemény-kutatás Fishkin szerint egy „*kísérleti modell, mely megmutatja, mit gondolnának az emberek, ha lehetőségük lenne közelebbről megvizsgálni a szóban forgó kérdéseket.*” (Fishkin 1997: 162) A módszer arra törekszik, hogy elősegítse a megfontolás és felelősség fontosságának tudatosítását a választásokban, jobb állampolgárt neveljen, növelje az állampolgári kompetenciát a döntéshozatali folyamatokban, átlátható közéletet hozzon létre, növelje az állampolgári részvételt a közügyekben, és támogassa a megalapozott közvélemény kialakulását az információ biztosítása és a párbeszéd elősegítése révén. (Luskin-Fishkin 2002 idézi Lengyel et al 2011)

A DP legfőbb céljának, az informált közvélemény létrehozásának szempontjából érdekes a tudásszint változásának és a résztvevők deliberáció hatására bekövetkezett attitűdváltozásának részletes elemzése. Ennek érdekében az esemény előtt és után mért eredményeket elemezzük. Ahhoz, hogy megtudjuk, a bekövetkezett változások kizárólag a véleményformálás kognitív folyamatainak tulajdoníthatók-e be, szükséges a DP hosszú távú hatásainak vizsgálata, annak ellenére, hogy ilyen jellegű utánkövetéses vizsgálatra ritkán kerül sor (Luskin-Fishkin 1998, Park-Hough 2002, Hansen-Andersen 2004). Ugyanakkor vélemény- és attitűdváltozás bekövetkezhet magának a deliberatív eseménynek a hatására is, ezért annak érdekében, hogy egyéb faktorok párhuzamosan ható befolyását kontrolálni lehessen, kontroll csoport bevonása szükséges. (Lengyel et al 2011)

A DELIBERATÍV DEMOKRÁCIA MODELLJE

A demokrácia fogalma a görög politikai gondolkodásban alakult ki, és az idők folyamán sokszoros jelentésmódosuláson ment keresztül. A demokrácia modern formái különböznek az antik modelltől, ám mindenkor alapvetése az, hogy minden ember egyenlő joggal vesz részt a közügyekben, s a politikai intézményekben érvényesül a részvételi elv. A deliberáció – mely szerint az állampolgárok megvitatják a politikai döntéseket, mielőtt szavaznának róla – a közvetlen demokrácia elveihez köthető, s a demokráciaelméleti vitákban nagy hangsúlyt kapott az utóbbi években. A deliberatív demokrácia terminusát Joseph Bessette (1980, 1994) használta először *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government* című munkájában.⁴

---

⁴ A deliberatív demokrácia fogalmáról ld. Dryzek (1990), Elster (1998), Habermas (1998)

Az állampolgárok szerepéről alkotott felfogás szerint megkülönböztetünk közvetlen demokráciát, melyben közvetlenül a nép döntése érvényesül a döntéshozatali folyamatban, a közvetett vagy képviseleti demokráciában a nép választás során hagyja jóvá vezetőit, s ezzel átadja korlátlan uralmát a közjó felett. A részvételi vagy deliberatív demokráciában a nép közvetlenül részt vesz a közpolitikai döntéshozatali folyamatban. Mások úgy fogalmazzák, a képviseleti demokrácia jellemzően döntéshozó modell, a részvételi, avagy deliberatív demokrácia inkább döntéstámogató, melynek célja az állampolgárok irányítási és döntési folyamatokban való közvetlen részvétele, erősítve ezzel a társadalmi szolidaritást és a civiltársadalmat. (vö. Kis 2000)

Az ókori athéni demokrácia alapja a tanácskozás, a vita volt, melyet a bölcs, közösségi cselekvés szükségszerű feltételeként gyakoroltak. Ez a modell nem feltételezi a közjó meglétét, de azt igen, hogy az eltérő egyéni preferenciák a vita során közeledhetnek egymáshoz. Elster elmélete szerint a politika, a közösségi döntések terepe nemcsak alkuként, piacként értelmezhető, hanem a deliberatív demokrácia alapjául szolgáló érvelésként, fórumként is. (Elster 1998) A klasszikus demokráciában a kormány a választók érdekeit képviseli, mely választások útján érvényesül, s a legitimáció végső forrása a következő választásokon való elszámoltatás. A képviseleti demokráciában az elitek versengése biztosítja, hogy a kormány a nép érdekében cselekedjék, s a választás intézménye garantálja, hogy az elit elszámoltatható, a választók akarata kifejezhető, a kormányzat számon kérhető legyen, akkor is, ha a választók nem vesznek részt közvetlenül a döntésekben. (Körösi 2007)

A deliberatív demokrácia megpróbálja kiküszöbölni azt a problémát, amit leggyakrabban *demokratikus deficitnek* neveznek. Eszerint a döntéshozók testületeinek legitimációja alacsony, a döntéshozatali rendszer a hétköznapi ember számára érthetetlen, ezáltal elszakad a döntéshozatali folyamatoktól. Sőt nő az egyéni szavazat és a kollektív döntés közötti távolság, a névtelen szavazás szinte teljesen megszünteti az egyéni választói felelősségérzetet is. A deliberatív demokrácia modellje a képviseleti demokrácia hiányosságaira reagál, mely azt a látszatot keltheti, hogy csak a döntéshozó és szakértő lehet kompetens, az átlagember passzív, nem érdeklődik a közügyek iránt, s demokratikus ellenőrzés jogát kizárólag szavazás útján kívánja érvényesíteni.

A *reprezentatív demokrácia* azt a látszatot keltheti, hogy a hétköznapi emberek, véleménye, reményei, félelmei csak a politikai rendszer környezetét alkotják. Ebben a felfogásban a döntéshozók és a szakértők jól-informáltak és kompetensek, a hétköznapi ember pedig kevésbé tájékozott szakpolitikai ügyekben és ezért sokszor kevésbé érdeklődik is ezek iránt. Ezzel szemben a *deliberatív demokrácia* elképzelése és gyakorlati alkalmazásai, a

deliberatív módszerek arra a feltételezésre épülnek, hogy a szakértők és döntéshozók sem mindig látják előre döntéseik következményeit, és a döntéseiket élvező, vagy éppen elszenvedő állampolgári közösség is lehet olyan ismeretek, szempontok és vélemények birtokában, amelyeket érdemes megfontolni egy döntés meghozatalánál. A *deliberatív* társadalmi modell a normatív elméletekből táplálkozó kollektív döntéshozatal részvételi formák családjába tartozik, mely képes helyettesíteni (vagy korrigálni) a reprezentatív demokrácia modelljét. Míg a *reprezentatív* demokrácia olyan kormányzati forma, melyben az állampolgárok képviselőket választanak, a participatív modellben az állampolgárok aktív szerepet játszanak a kormányzatban, ugyanakkor a két típus között a határ valamelyest elmosódó: a *deliberáció, mint a kommunikációs módszer* mindkét típus jegyeit magán hordozza. A különbség abban rejlik, hogy míg a reprezentatív formában a deliberáció jórészt a kiválasztott elit privilégiuma, addig a participatív modellben ez minden állampolgár számára adott. (vö. Körösi 2009)

A társadalmi választás elmélete (*social choice theory*) kihívást jelent a deliberatív demokrácia elmélete számára. Tézisei kétségbe vonják a közérdeknek megfelelő, egyéni preferenciákra épülő, reprezentatív kormányzás lehetőségét, és eredményei azt mutatják, hogy nem határozható meg egyértelműen mi a közjó. A deliberatív demokrácia elméletének egyik kritikusaként Kenneth J. Arrow *lehetetlenségi tételével* (1951) rámutatott használatának korlátaira, mely szerint nem feltétlen eredményez koherens kollektív döntést az egyéni döntések aggregálása. Tétele szerint valójában nincsen olyan szavazási szabálysor, amely minden esetben szavatolni tudná az eredményességet. Az egybehangzóan megszavazott indítványok valójában sohasem érhetik el a hatékony társadalmi, szervezeti allokációt. Arrow tétele szerint tehát nem létezik olyan demokratikus szavazás, amely nem torzít, azaz minden egyén preferenciáját tükrözi. Nem létezik olyan szavazási módszer sem, amely garantálni tudja a hatékonyságot, a tökéletes kollektív állami döntést, azaz bizonyos szavazási procedúrákban a demokrácia egyenesen lehetetlen. (vö. Körösi 2009)

Anthony Downs (1957) nagyhatású, a demokrácia gazdasági elméletéről szóló munkájában bemutatott *racióális tudatlanság* tétele szerint, mivel csekély hatással van az egyén szavazata a kollektív döntési folyamat végeredményére, nem éri meg számára összegyűjteni az információkat, mérlegelni, azaz bármilyen erőfeszítést tenni a jól megalapozott vélemény kialakítására, s választja inkább a racionális tudatlanságot, szélsőséges esetben irracionálissá válik számára a választásokon való megjelenés. Ezt az összefüggést fogalmazta meg a közvetlen demokrácia egyik ellenzője Giovanni Sartori (1999) is: „Ha a participáció személyes részvételt jelent, akkor a részvételem valódisága és

hatékonysága fordított arányban áll a résztvevők számával.” Vagyis a népszavazáson csak korlátozottan érvényesíthető a deliberáció. (idézi Körösenyi 2009: 51)

Mancur Olson (1965) *kollektív cselekvés elmélete* szerint a racionális egyéni cselekvések sokszor irracionális kollektív cselekvéshez vezetnek, hiszen a racionális egyéni haszna potyautasként a legnagyobb, ám ha mindenki potyautasként viselkedik, nem jön létre közjószág, zátonyra fut a kollektív cselekvés hajója. Hiszen az egyének akkor érdemes erőfeszítést tennie a csoport érdekeinek érvényesítésére, ha az elért eredményből az átlagnál nagyobb mértékben részesedik, ugyanakkor annál kevésbé fognak az egyének csatlakozni a csoporthoz, minél egyenletesebb a haszon megoszlása a csoport tagjai között.

Charles Blattberg (2003) is a deliberatív demokrácia kritikáját fogalmazta meg egyik tanulmányában. Véleménye szerint a deliberáció inkább akadályozza, mintsem könnyíti a jó és gyakorlati érvelést. A deliberatív demokrácia sokkal inkább liberális és republikánus ideológián alapszik, mintsem parlamenti demokratikus rendszereken. Hívei nemcsak, hogy túl éles különbséget tesznek igazságos és ésszerű deliberáció, valamint önző és kényszerű alku vagy tárgyalás között, hanem táplálják az állam és társadalom közti ellentétet, mely aláaknázza az állampolgárok közti szolidaritást.

A közvetlen és a képviseleti demokrácia hívei is régóta vitáznak, mely polémia középpontjában a népszavazás intézményének alkalmazása áll. Körösenyi András (2009) *A népszavazások, és a képviseleti demokrácia viszonya* című tanulmányában a népszavazás mellett számos normatív érvet mutat be, melyek empirikus relevanciája a szerző érvelése szerint kétséges: a népszavazás növeli a döntések legitimitását, megjeleníti a valódi népakaratot, és a közérdeket, megvalósítja, illetve növeli az állampolgári részvételt, informáló és politikai nevelő hatása van, megteremti az állampolgárok tényleges egyenlőségét:

- a népszavazás növeli a döntések legitimitását
- megjeleníti a valódi népakaratot, és a közérdeket
- megvalósítja, illetve növeli az állampolgári részvételt
- informáló és politikai nevelő hatása van
- megteremti az állampolgárok tényleges egyenlőségét

Ugyanakkor a szerző hangsúlyozza, hogy ez a vita részben álvita, „*a politika természetéből következik ugyanis, hogy a népszavazás intézményei a politikai folyamatban nem a népakarat kifejezésének vagy a nép önkormányzatának, hanem – éppúgy, mint a képviseleti demokrácia intézményei – a politikai vezetésnek az eszközévé válnak. A képviseleti kormányzás rendszerében és a népszavazásos demokráciában egyaránt a politikai elitek kormányoznak. A*

különbség ott húzódik, hogy a kormányzásnak eltérő típusú a legitimitása.” A képviselői és a közvetlen demokrácia, annak ellenére, hogy elméletileg ellentétesek, bizonyos feltételek teljesülése mellett jól kiegészítik egymást. (Körösi 2009:58)

A svájci modell jelentős e polémia szempontjából, hiszen az egyetlen olyan állam, ahol a politika minden szintjét a közvetlen demokrácia intézményei határozzák meg. Hanspeter Kriesi *Közvetlen demokrácia* című (2009) tanulmányában a svájci modell kedvező hatásait mutatja be, s amellet érvel, hogy a rendszer nem állítja az állampolgárait vállalhatatlanul nagy kihívás elé, mint ahogyan azt a kritikusok hangoztatják, ugyanakkor javítja az állam teljesítményét, növeli a politikai döntések legitimitását, s nem utolsó sorban az állampolgári elégedettséget is emeli, hiszen a közvetlen demokráciában meghozott döntések az állampolgárok szemében igazságosabbnak tűnnek. (Kriesi 2009)

A NÉP SZAVA

A deliberáció akkor vezet jobb eredményre, ha egymással versengő vélemények fogalmazódnak meg. Arisztotelész a *Politika* című munkájának III. könyvében ezt így fogalmazta meg: „Mert hisz a sokaságban nem mindegyik ember becsületre méltó, mégis, ha összesereglik, többet érhet amazoknál, persze, nem egyenként, hanem összességükben, (...); mert egy népes tömegnél mindenkiben akad egy morzsányi erény és értelem, és ha szinte mint egy ember összegyülekezik (...), akkor ugyanaz áll jellemére és értelmére is. Ezért is ítéli meg helyesebben a sokaság a zenei és költői műveket; egyik ezt, másik azt veszi észre bennük, mind együttvéve aztán megítélik az egészet.”

Sokak mellett Gustave Le Bon már a XIX. században a tömegek irracionálisára hívta fel a figyelmet klasszikussá vált *A tömegek lélektana* (1895) című munkájában. Érvelése szerint a tömeg nem lehet azonos a tagjainak aggregálásával,⁵ saját identitással, akarattal, ún. *tömegtudattal* rendelkezik, mely nem egyezik meg a tagjainak preferenciáival. „(...) bármilyenek a (tömeget) alkotó egyének, bármennyire hasonlóak vagy nem hasonlóak életmódjukat, foglalkozásukat, jellemüket és értelmüket tekintve, azáltal, hogy tömeggé szerveződtek, egy bizonyos kollektív léleknek jutnak birtokába, és ez másnemű érzésre, gondolkodásra és cselekvésre készíti őket, mint ahogyan elkülönülve éreztek, gondolkodtak

---

⁵ Vagyis *emergens* jellegű, azaz olyan jelenség, melynek során valamely egyszerűbb rendszerből kialakuló bonyolultabb rendszernek olyan tulajdonságai keletkeznek, amelyek nem vezethetők le az alsóbb szintű rendszer elemeinek tulajdonságaiból.

és cselekedtek.” (Le Bon 1920: 20-21) Máshol azt is leírta, hogy az esküdtszék is csak olyan ítéleteket hoz, melyeket az esküdtek külön-külön nem fogadnának el.

Tekintettel arra, hogy az embereknek fontos a *konszenzus*, olykor behódolnak a *csoportnyomásnak*, így tehát nem minden konszenzus valódi. A konszenzust nem lehet érvényesnek tekinteni, ha például nyilvános *konformitás* során jön létre, a többség véleményének felületes elfogadása és a kisebbségek mellőzése révén fogalmazódik meg. Ennek legszélsőségesebb esetét Irving Janis (1982) írta le, mint csoportgondolkodást (*groupthink*), mely aláássa a konszenzus megbízhatóságát és súlyos következményekkel járhat, de elkerülhető, ha azonos súllyal vesszük figyelembe a többségi mellett a kisebbségi véleményeket is. *A kisebbség véleménye* ugyanakkor következetességgel, szisztematikus feldolgozás elősegítésével és alternatív konszenzus felkínálásával befolyással lehet a többségre. (Janis 1972, idézi: Smith-Mackie 2004: 505)

James Surowiecki (2007) is *A tömegek bölcsessége* című munkájában Le Bonnal ellenkezőleg érvel: ha „összehozunk egy elég nagy és megfelelően sokféle emberből álló csoportot, és megkérjük, hogy „hozzon döntést közérdekű ügyekben”, akkor a csoport döntése idővel „intellektuálisan felette áll majd az egyes személyek döntésének”, függetlenül attól, hogy mennyire értelmesek vagy tájékozottak.” (Surowiecki 2007:16) A csoport méretét tekintve Surowiecki megállapítja, hogy a nagyméretű csoportok kevésbé irányíthatóak és hatékonyak, ugyanakkor bizonyosfajta problémák megoldásában jobbak, mint a kis létszámú csoportok, melyek könnyebben kezelhetőek, ám a homogenitás és a túl általános konszenzus veszélyezteti őket. Surowiecki Charles Mackay (1841) tézisének bemutatásával, mely szerint az egyéni döntések irracionális kollektív cselekvéshez vezetnek, éppen azt demonstrálja, hogy mi történik, ha a sokféleség és a függetlenség hiányoznak a csoportból. Ezen tényezők azért is fontosak – érvel –, mert a legjobb kollektív döntés vita során születik, nem kompromisszumokból. Surowiecki hangsúlyozza, hogy a csoport előnyére válik, ha kommunikálnak egymással, ha tanulnak egymástól, ám, hangsúlyozza, a kommunikációnak egyaránt lehet pozitív és negatív hatása a csoport teljesítményére. (Surowiecki 2007: 28)

Surowieckihez hasonlóan fogalmaz James Fishkin is: „Ha az emberek esélyt kapnak arra, hogy mélyebben foglalkozzanak egy témával, kérdéseket tegyenek fel, és válaszokat kapjanak, a társadalom egészét képviselő emberek nagyon is okosak, és nagyon is érdemes odafigyelni a véleményükre.”⁶ Stewart és Shamdassani (1990) megfigyelései szerint is a kiscsoportokban *szinergia* jöhet létre, azaz a csoport többé válik, mint pusztán az tagok összessége. (idézi Vicsek 2006:39)

---

⁶ Interjú James Fishkinnel - http://www.csepele.com/kotet/csepele60_fishkin.pdf - letöltve: 2009. március 2.

Ugyanakkor Surowiecki egyetértve Richard Posnerrel Fishkin és kollégái indítványát, mi szerint a deliberatív közvélemény-kutatás a hagyományos közvélemény-kutatást kiegészítő technika legyen, irreálisnak és utópisztikusnak tartja, mert időigényes, drága, és mert azon az „irreális” feltételezésen alapul, hogy az embereknek van kedvük és energiájuk policy kérdésekkel foglalkozni a szabadidejükben, s egyáltalán: elvárható tőlük, hogy a közjó megvalósítható meghatározására képesek legyenek. A tekintetben is eltérő véleményen vannak, hogy egyáltalán milyen célt szolgál a demokrácia, és hogy milyen eredménnyel tud szolgálni. Fishkinnel szemben úgy érvelnek, hogy a demokrácia nem a közérdek feltárásának mechanizmusa, hanem a koordináció és együttműködés problémáinak kezelésére alkalmas mód. *„A jól működő demokrácia kifejleszti a változás és a kompromisszum erőit – ami végül is a társadalmi szerződés és a változás alapja. A döntések, amelyeket a demokráciák hoznak, talán nem a tömeg bölcsességét szemléltetik. De az a döntés, hogy demokratikusan hozzuk meg őket, igen.”* (Surowiecki 2007: 301, 311-312)

JÜRGEN HABERMAS DEMOKRÁCIA ELMÉLETE⁷

Habermas deliberatív demokráciára vonatkozó koncepciója három különböző ideára épül: 1. diskurzus nélkül nincs politika, 2. a politikai diskurzus jogi eszközök révén szervezett, 3. a politikai diskurzus jogi intézményesülése sokat elárul arról, hogyan kellene a demokráciát szervezni, ha feltételezzük, hogy ismert jogi eszközökre támaszkodik. (Habermas 1998) Ilyen módon a habermasi modellben a kommunikáció alapvető fontosságú egyrészt a kooperatív interakcióra építő politikai folyamatokban, másrészt azon jogrendszerben, mely létrehozza ezeket a politikai folyamatokat. Habermas deliberatív demokrácia elmélete összekapcsolja az elemzés mikro- és makroszintjeit, átfogó képet adva ezzel a demokratikus alkotmányos fejlődésről.

Habermas megkülönböztet *erős és gyenge közösségi tereket*. Az előbbi a hatósági jogalkotás tere, a demokrácia alapvetései mentén eljárásjogilag szabályozott. Ezeket szimmetrikus, szinergikus erők és a nyilvános érvelés általánosíthatósága jellemzi biztosítva ezzel, hogy a deliberáció nyomán olyan törvények kerüljenek megfogalmazásra, melyeket minden érintett elfogad. A gyenge közösségi tér lehetőséget ad a vélemények, nézőpontok rugalmasabb figyelembevételének, tekintet nélkül azok származására, vagy az azt kifejező személyek identitására. A diszkusszió ezen formája fókuszátlan, sokféle, az inklúzió és nyíltság legtagabb értelmében deliberatív.

---

⁷ Fultner, B. (ed.) (2011): Jürgen Habermas: Key Concepts. Acumen Press alapján, külön hivatkozás nélkül

Habermas *zsilipkapu-modellje* szerint hogyha egy adott témával kapcsolatos társadalmi vita és aggodalom elér egy bizonyos kritikus szintet, akkor ez átlépi a zsilip szintjét és becsatornázódik a politikai centrumba, elérve a döntéshozókig. Tehát addig, amíg egy adott témával kapcsolatos nyilvános elégedetlenség, aggályok vagy viták nem érik el a szükséges észlelési küszöbértéket, nem képesek bejutni a politikai centrumba, ahol a döntések születnek. Habermas itt Peters *centrum-periféria* megkülönböztetésével dolgozik és feltételezi, hogy van egy munkamegosztás a politikai centrum és a nyilvánosság terei között. A politikai központ legyen bármennyire is hatékony a társadalmi kérdések kezelésében, nem képes saját legitimitációját kitermelni, így mindig is rá lesz utalva a nyilvánosságból kapott igazolásokra. Másik oldalról a nyilvánosság nem képes átvenni a politikai centrum irányító funkcióit, de képes társadalmi problémák azonosítására és azok lefordítására a formálisan szabályozott politikai intézmények nyelvére. A kérdés tehát az, hogy milyen mérlegelő mechanizmusokra nyitott tereket lehet létrehozni a politikai centrum és a politikai periféria között, amelyek biztosíthatják az állampolgári vélemények bekerülését a politikai adminisztráció rendszerszerű intézményeibe. Ilyen platformok, ilyen fórumok lehetnek a részvételi módszerek is, amelyek hidat képeznek a politikai központ intézményei és az állampolgárok közössége között. A részvételi módszerek nem próbálják meg valódi döntési jogkörökkel felruházni az állampolgárokat szakpolitikai kérdésekben, de lehetőséget kínálnak számukra, hogy az őket érintő témák kapcsán tájékozódhassanak, véleményt formálhassanak, illetve becsatornázhassák ezeket a döntéshozatali folyamatba. A demokrácia önmagában, állampolgári részvételt és deliberációt biztosító terek nélkül csak üres koncepció valódi tartalom nélkül. (Felkai 1993)

Habermas azzal a kérdéssel is foglalkozott, hogy „*a jogállam keretei között miként lehet szavazolni a demokratikus és gyakorlati célzatú viták kiszélesítését és jogi megalapozottságát.*” (Felkai 1993: 50) A komplex, modern társadalmak demokratikus életformáinak esélyét Habermas a különböző nyilvánosságok színterein és szervezeteiben, valamint a civil társadalomban zajló viták, tanácskozások és deliberatív döntések sorozataiban látja. A gyakorlati és erkölcsi kérdések ugyanúgy mérlegelhetők érvelő vitában, ahogyan az elméleti problémák. Akkor beszélhetünk vitáról, ha a normák tekintetében nézetkülönbségek alakulnak ki, és a cselekvő személyek megállapodnak abban, hogy a fennálló problémák ellenére megpróbálják kommunikatíván összehangolni cselekvéseiket. A képviseleti elv keltette feszültségre és az értelmes, valódi tartalommal bíró részvétel modern plurális társadalmakban való korlátozottságáról gondolkodva Habermas kidolgozta a deliberatív demokrácia elméletét, amely az ideális kisközösségre és a képviseleti demokráciára – mint a

politikai spektrum két végpontjára – jellemző politikai részvételi formák alternatíváját kívánja nyújtani.

Az ideális kisközösségben minden közös problémát az érintettek bevonásával vitatnak meg, vagyis a tagok a közösséget érintő ügyekkel kapcsolatos döntéseket közösen, egy tárgyalási folyamat eredményeképpen hozzák meg. Az ilyen ideális közösségek jellemzője, hogy tagjai személyes kapcsolatban állnak egymással és a politikai folyamatok szemből szembeni szituációkban zajlanak, ahol mindenkinek joga és kötelessége részt venni a közös döntéshozatalban, amely így egy konszenzusus megegyezéshez vezet. Ez egy aktív állampolgári modellt feltételez, amelyben a politikai közösség tagjai érdeklődők saját ügyeikkel kapcsolatban és érdekeltek azok megvitatásában, megoldásában is. Ezzel szemben a képviseleti demokrácia a komplex, plurális társadalmakra jellemző, ahol minden egyes állampolgár közvetlen részvételének biztosítása megoldhatatlan. Egyrészt a társadalom heterogenitása miatt képtelenség olyan döntéseket hozni, amelyek a társadalom minden tagja számára elfogadhatóak. A döntések ezért alapvetően nem konszenzussal jönnek létre, hanem kompromisszumok sorozatának eredményeként. Másrészt, a modern politikai közösségek tömeges jellege miatt nem lehetséges olyan fórumot biztosítani, ahol a társadalom minden tagja személyesen részt vehet az őket érintő folyamatok irányainak meghatározásban, így a döntéshozatal közvetlen részvétel helyett a közvetett képviseleten alapul. (Felkai 1993)

A DEMOKRÁCIA DISKURZUSELMÉLETE

Habermas demokráciaelméletére, mint a demokrácia diskurzuselméletére hivatkozik. Abból indul ki, hogy a politikusok lehetővé teszik az emberek számára, hogy az életüket közösen irányítsák, együtt határozzák meg a közös szabályokat. Ahhoz, hogy ez lehetséges legyen, összhangba kell hozni a politikai okoskodás és érvelés tereit. Tekintettel arra, hogy ezek a gyakorlatok eredendően kommunikatívak is, ugyanazon implicit előfeltevések jellemzik, mint bármely más kommunikációs formát. Ebből kiindulva lehetséges számos norma, attitűd és *előfeltevés* felfedezése, mellyel mindenkinek rendelkeznie kell annak érdekében, hogy részt vehessen a politikai érvelésben.

Habermas modelljében a politikai gyakorlat ezen jellemvonásai „pragmatikus előfeltevések” egész sorát alkotják, mellyel az emberek rendelkeznek a politikai kommunikációban való részvétel során. Legfontosabb az, hogy a deliberáció résztvevőinek feltételeznie kell, hogy mindenki részt vehet a diskurzusban, és mindenki bemutathatja érveit a vitában. Mint egyenlőkre kell egymásra tekinteniük és kölcsönösen garantálják egymás számára az egyenlő státust a deliberációban. Ezen kívül feltételezniük kell, hogy a másik

önként, azaz nem kényszer alatt vesz részt a vitában, hogy nem áll semmilyen közvetett vagy közvetlen nyomás alatt. Csak akkor tekinthető egy politikai interakció deliberatívnak, ha a résztvevők ezen előfeltevésekkel maradéktalanul rendelkeznek.

A modern politika lelke a jogalkotás diskurzív folyamata. A diskurzus alapelvét úgy határozza meg, hogy „*csak azok a normák érvényesek, melyekkel minden esetlegesen érintett személy egyetért, mint a racionális diskurzus résztvevője.*” A diskurzus elv valamely közösség tagjainak azon előfeltevésén alapszik, hogy a fontos, gyakorlati kérdéseket valóban el lehet dönteni racionálisan és elfogulatlanul. A jogi normák kialakításának és érvényességének kritériumait tisztázza, s egyúttal társadalmi teret teremt az igazságos jogi normák létrehozásához.

A politikai érvelés alapvetően megegyezik minden más, megértésre törekvő kommunikációs folyamattal. Előbbit az utóbbitól a jogi karakter különbözteti meg. A politikai érvelés jogi normák mentén szerveződik. A kommunikáció implicit előfeltevései sajátos formát öltenek ebben a kontextusban azt az ideát alapul véve, hogy az adott jogrendszerben élő embereknek egyet kell érteniük a törvényekkel, melyek meghatározzák az életüket. Éppen ezen jogi karakter miatt Habermas a politikai diskurzus vonatkozásában nem a diskurzus, hanem a *demokratikus alapelvet* tekinti alkalmazhatónak. Ez azt jelenti, hogy csak azok a törvények tekinthetők legitimnek, melyeket az állampolgárok jóváhagytak a törvényalkotás diskurzív folyamatában.

Habermas az egyenlőség, kölcsönösség, inklúzió és általánosíthatóság fogalmait mint a résztvevők pragmatikai *előfeltevéseit* tekinti. Elméleti szempontból azt gondolhatnánk, hogy ezen előfeltevések a valóságos demokratikus gyakorlat háttérében működnek. Habermas modelljében azonban ezen előfeltevések iránti igényt az állampolgárok ösztönösen fedezik fel, miközben a jogilag szabályozott folyamatokon keresztül közös érdeklődésre számot tartó ügyekben próbálnak megállapodásra jutni. Ez a demokraciaeelméletek terén egy jelentős innováció.

A HABERMASI KOMMUNIKATÍV ETIKA ÉS CSELEKVÉSELMÉLET

A habermasi kommunikatív etika és cselekvéselmélet adja a deliberatív módszerek, ugyanígy a DQI alapvető elméleti háttérét is. Az ideális deliberáció inkluzív, kényszermentes és racionális diskurzus szabad és egyenlő résztvevők között, s amelyben a döntéseket a jobb érvek felkutatásának jegyében hozzák meg. Az ideális beszédhelyzetben mindenki figyelembe veszi a másik szempontjait, a másik megértésére törekszik. Az empátia jelenségére vonatkozó

szubjektív, főként emocionális aspektusokat hangsúlyozó általános pszichológiai megközelítést Habermas több kognitív elemmel egészíti ki interszubjektivitás koncepciójában. (vö. Steiner 2012)

Habermas *kommunikatív cselekvés elmélete* nyelv-/társadalom-/ és erkölcsfilozófiai, rendszerelméleti és szorosabban vett szociológiai felvetéseket ötvözt. A nyelvi interakciók nemcsak kísérik, hanem *konstituálják* is a társas cselekvést, ezt az Austintól adaptált ún. *beszédaktus-elmélet* kapcsán fejtette ki. Austin meghatározása szerint beszédaktusról akkor van szó, amikor egy mondat kimondása nem leírás, sem kijelentés, hanem a cselekvés maga. A nyelv szerkezetében sajátos normatív tartalmak rejtőznek. Meadtól származik az a belátás, hogy a nyelvnek kiemelt szerepe van a társadalmasodásban. Habermas újítása az, hogy felismeri a nyelvben rejtőző *morális kötőerőt*, annak magyarázatát, hogy miért követelik meg és teszik lehetővé a társas viszonyok az erkölcsi elköteleződést. Szerinte a nyelvben sajátos kötőerő rejlik: aki mond valamit, kijelentésével egyúttal mintegy garanciát is vállal a mondottak helytálló voltaért. A közlés érvényességi igénye interszubjektív, a közlő másokkal szemben kötelezi el magát. A nyelv pedig csak azért képes erre, mert a nyelvi közlés *igazságképes*. Tehát a nyelv azért képes kötni, mert a világ állapotára vonatkozó kijelentések tehetők benne. Ugyanakkor a nyelvnek *perlokúciós* – azaz a beszélő által mondottaknak hallgatóra gyakorolt – hatása is van. Ebből az is következik, hogy az ember más ember feletti hatalmának egyik legfontosabb formája, ha az egyik rá tudja kényszeríteni a másikat a világ állapotára vonatkozó kijelentéseit. (Némedi 2008:383-385)

Habermas elméletének központi fogalma a *kommunikáció*, amelyen azt az interszubjektív és kultúraközi folyamatot érti, amely lehetővé teszi az emberek együttélését, s megvalósítja ezen együttélés módjának állandó változását. Minden kommunikáció viszont közös szimbólumértelmezést és értelmezési keretet, tehát szociológiai értelemben vett közös kultúrát (illetve különböző kultúrák közösségét) előfeltételez. Az így felfogott kultúra szabja meg a társadalomként különböző tudáskészletet, megadja a bennük érvényes „legitim rend” típusát, sajátos szocializáció segítségével formálja a kommunikációban résztvevők kompetenciájának típusát.

Habermas a kommunikatív etika kidolgozása során hangsúlyozza, a nyelvi kommunikációban *normatív anticipációk* rejlenek, s a nyelvben magában húzódik meg „*az általános és korlátozott konszenzus (a valódi egyetértés) iránti igény*.” Habermas szerint az egyénnek rendelkeznie kell a nyelvi kompetencia mellett kommunikatív kompetenciával is, azaz a „*dialógust konstituáló univerzálékkal*”, mely univerzálék a beszélők között számos szimmetrikus viszonyt feltételeznek. „*A kommunikatív kompetencia egyben az ideális*

beszédhelyzet feltételei mellett érvényesítendő beszéd- és cselekvőképességet jelenti. Az ideális beszédhelyzetben elvárt a dialógusban betöltött szerepek elvileg korlátlan felcserélhetőség, az, hogy semmilyen külső kényszer nem háborítja a kooperatív és kizárólag érveken nyugvó közmegegyezés előállításának menetét, hogy semmilyen előfeltevés nem vonja ki magát huzamosabb ideig a megmérettetés alól, s végül az, hogy bizonyos helyzetekben egyetértésre kell jutni arról, hogy mi számít általános és mi partikuláris érdeknek.” A vitában résztvevőknek 4 alapvető érvényességi igény és a hozzájuk tartozó kötelezettségek felvállalásával kell fellépniük:

- az érthetőségre, értelemre vonatkozó igény - a megformáltságra való kötelezettség,
- az igazság iránti igény - a megokolásra való kötelezettség,
- a hitelesség (vagy őszinteség) iránti igény - a beváltásra való kötelezettség,
- a normatív helyesség iránti igény - az igazolásra való kötelezettség. (Felkai 1993: 20-22, 25)

A kommunikatív cselekvés során a résztvevők elsődlegesen nem saját sikerükre, hanem a kölcsönös megértésre orientálódnak, résztvevői nem az egocentrikusan sikerorientált, hanem a kölcsönös megértésre orientált stratégia révén hangolódnak össze. A kommunikatív cselekvés során a sikeres nézetegyeztetés a résztvevők egyetértéséhez vezet. Az egyik fél kommunikatív cselekvése csak akkor járhat sikerrel, ha a másik specifikus módon akceptálja azt, ha tehát igennel vagy nemmel állást foglal egy alapvetően bírálható érvényességigénnyel kapcsolatban. A kommunikatív cselekvés keretében a célul kitűzött siker csak sikeres nézetegyeztetés révén érhető el. (Némedi 2008)

A DELIBERÁCIÓ ELMÉLETI MODELLJE

A deliberáció elméleti modellje normatív módon került kidolgozásra, s csak az utóbbi években vetették alá empirikus teszteléseknek. Az ideális deliberáció nem tartalmaz fix preferenciákat, nyitott, szereplői hajlandóak a jobb érv előtt fejet hajtani. (Steiner 2012) A deliberatív modell lényegét Jane Mansbridge az eredeti latin jelentéshez hasonlóan így foglalta össze: *„A deliberáció nem akármilyen beszéd. Az ideális demokratikus deliberáció kerüli a kényszer erejét a döntéshozatalban, központi feladata a közös indoklás. Ideális esetben a deliberáció résztvevői egymást kölcsönösen tisztelik, szabad és egyenlő*

állampolgárok, akik keresik a tisztességes együttműködés feltételeit.” (Mansbridge 2010: 65, idézi Steiner 2012)

A szakirodalomban a deliberáció *terminusát* a teoretikusok eltérően alkalmazzák. Vannak, akik kizárólag azon fórumok megnevezésére használják, melyek döntéseket parlamenti bizottsági ülés mintája alapján hoznak, mások beleértik a televíziós, vagy egymás szomszédságában élők megbeszéléseit is. Mansbridge (2010, idézi Steiner 2012) javaslata az, hogy a deliberáció kifejezése mellett használjunk mellékneveket a deliberáció különböző formáinak, fórumainak megkülönböztetésére. Az ún. kötelező erejű döntéshozatali fórumokat más deliberációs fórumoktól a *felhatalmazott (empowered)* deliberáció alkalmazásával különítsük el. Ugyanígy ajánlja a *tanácskozó (consultative)* vagy a *közösségi (public)* deliberáció kifejezéseket is. Előbbit azon fórumok megkülönböztetésére, melyek kizárólag ajánlások megfogalmazására jogosultak a döntéshozók számára, utóbbit pedig a közösség számára nyilvános fórumok leírására. Mindezen distinkciók alapján Steiner a deliberációt mint általános kifejezést kívánja használni, melyet rendre kiegészít pontos, fórumra vonatkozó leírással.

Steiner (2012) könyvében áttekinti a deliberáció modelljével kapcsolatos viták főbb pontjait. A teoretikusok között egyetértés mutatkozik abban az általános alapelvben, mely szerint a viták középpontjában mindig az érvelés áll, ugyanakkor az alapelv megvalósításában eltérőek a vélemények. Az ezzel kapcsolatos viták az utóbbi években erősödtek fel, s mára már a deliberáció meglehetősen képlékeny fogalomná vált. Steiner idézi és elfogadja Dryzek és Sass (2011) meghatározását, mely a deliberáció történelmi és kulturális sajátosságaira hívja fel a figyelmet, s a politikai deliberációra mint kulturális gyakorlatra tekint. A deliberáció jelentése és jelentősége kontextustól függően és időről időre változik, mint ahogyan az észak-amerikai vagy nyugat-európai politikai deliberáció merőben különbözik a dél-afrikaitól. Emellett nincs egyetértés abban, hogy az állampolgárokat milyen intenzitással szükséges a deliberatív folyamatba bevonni. Egyik oldalon az állampolgárok lehető legintenzívebb bevonását tartják kívánatosnak, mások szerint ez teljességgel irreális elképzelés. Ugyanígy az érvek alátámasztását tekintve egyesek szerint az indoklás kizárólag racionális, logikus és kidolgozott módon történhet, míg mások az élettörténetek elbeszélését is ideértik. De abban is eltérőek a vélemények, hogy az argumentációban kizárólag közérdekre, vagy akár ön- vagy csoportérdekre való hivatkozás is elfogadható-e, illetve az érvek megítélésében sincs egyetértés. Egyesek szerint minden érvet figyelemmel és komolyan kell kezelni, még ha sértő is, mások azonban alapvető emberi jogokra való hivatkozással ezt nem tartják elfogadhatónak. Továbbá a konszenzus szükségességében sincs egyetértés. Steiner ezzel kapcsolatos megítélése szerint a deliberáció kulcsa, hogy tisztelettel és komolyan kezeljék a

kisebbségi véleményeket, a többségi vélemény esendő, s ha új információk és érvek merülnek fel, később ismét megfontolásra kerüljenek. Vannak, akik a közösség felé nyílt és transzparens deliberációt üdvözlik, mások a zárt ajtók mögött zajlót. A hitelesség és az őszinteség kérdését egyesek kulcsfontosságúnak tartják, s amellet érvelnek, hogy e nélkül a deliberáció nem más, csak stratégiai retorika. (Steiner 2012)

A deliberatív *társadalmi modell* tehát a normatív elméletekből táplálkozó kollektív döntéshozatali részvételi formák családjába tartozik, mely képes helyettesíteni (vagy korrigálni) a *reprezentatív demokrácia* modelljét. Míg a *reprezentatív* demokrácia olyan kormányzati forma, melyben az állampolgárok képviselőket választanak, a *participatív (részvételi)* modellben az állampolgárok aktív szerepet játszanak a kormányzatban, ugyanakkor a két típus között a határ valamelyest elmosódó: a deliberáció, mint a kommunikációs módszer mindkét típus jegyeit magán hordozza. A különbség abban rejlik, hogy míg a *reprezentatív* formában a deliberáció jórészt a kiválasztott elit privilégiuma, addig a *participatív* modellben ez minden állampolgár számára adott. (Lengyel et al 2011)

Cohen és Sabel (1997) érvelése szerint a *direkt-deliberatív poliarchia* a „radikális, részvételi demokrácia attraktív típusa, melynek problémamegoldó kapacitása hasznos a jelenlegi feltételek között, egyben elérhetetlen a reprezentatív rendszerek számára. A *direkt-deliberatív poliarchiában* a kollektív döntések az állampolgárok számára nyitott térben lezajlott közösségi deliberáció révén születnek meg, mely állampolgárok egyben a közszolgáltatások alanyai, vagy másként állnak a közösségi határozatok befolyása alatt.” Emellett az ideális „*direkt-deliberatív poliarchia* a helyi tanulás [vagy tudás – a szerző] és önkormányzat (*self-government*) előnyeit ötvözi a szélesebb társadalmi tanulás [vagy tudás – a szerző] és fokozottabb politikai elszámoltathatóság előnyeivel”. Amellet érvelnek, hogy a *poliarchia* fent említett jellemzői erősítik a részvételi formákat és rávilágítanak a *direkt-deliberatív* döntéshozatal előnyeire a *reprezentatív-aggregatív* típussal szemben. (Cohen-Sabel 1997: 313-317 idézi Lengyel et al 2011)

A részvételi demokrácia egyes formái – mint deliberatív vagy asszociatív – sok tekintetben átfedésben vannak egymással. Az asszociacionalizmus – hangsúlyozva az önkéntesség, az önkormányzat (*self government*) és a kooperáció értékeit –, ahogyan Piotr Perczynski bemutatta „képes lehet a deliberáció számára konkrét teret biztosítani, valójában a teljes asszociatív rendszer tárgyalásos, verseny és együttműködő asszociációk terének is tekinthető”. (Perczynski 1999:13 idézi Lengyel et al 2011)

A *deliberációs* és *asszociatív* modellek közös jellemzőiben hangsúlyos az állampolgárok közötti direkt deliberáció a kollektív döntéshozatalban. A demokrácia reprezentatív modelljében a hangsúly a sorozatos kiválasztáson van, a kiválasztott kevesek

közi deliberáción és a szavazáson. Ez rendszerint a médiában zajló aszimmetrikus kommunikációval és a kognitív mobilizált társadalmi csoportok közti *ex post* deliberációval jár együtt. Ezt a modellt legtöbbször a sorozatos eljárási hibák alapján kritizálják, melyek ahhoz vezetnek, hogy az emberek alul-informáltakká válnak, egyre kevésbé érdeklődnek a közügyek iránt, egyre jobban elidegenednek a kiválasztott elittől, nem érdeklődnek a közjó iránt, és szélsőséges esetben szuboptimális eredményekre vezetnek. A reprezentatív elit kiválasztásának környezetében az emberek keveset tudnak a kiválasztottak programjáról, s azokról a társadalmi problémákról, melyekkel ezekben a programokban foglalkozni kellene. A közvélemény kialakulása hasonló feltételek mellett történik meg. (Lengyel et al 2011)

A CSOPORTKUTATÁSOK SZOCIÁLPSZICHOLÓGIAI ASPEKTUSAI

A kis- és fókuszcsoportos kutatások, mint kvalitatív módszerek az utóbbi időben nagy népszerűségnek örvendenek a társadalomtudományok területén. Ez a fejezet részletesen foglalkozik a főbb, vonatkozó szociálpszichológiai megközelítésekkel tapasztalataival, hiszen a szociálpszichológiai kísérletek során megfigyelt jelenségek, mint például attitűd- és véleményváltozások, társas befolyás, egyaránt jellemzik nemcsak a fókuszcsoportokat, hanem a deliberatív kiscsoportokat is. Ezért a szociálpszichológiai tényezőket nemcsak a módszer leírásánál, hanem az elemzések során is figyelembe vesszük, ezen kívül ezen tényezők figyelembevétele segíti a szervezés, a lebonyolítás megfelelő kivitelezését nemcsak a megfelelő környezet, a csoportösszetétel, de a moderátori stílust illetően is. Különös tekintettel arra, hogy egyes pszichológusok amellet érvelnek, hogy az érzelmek és a csoportdinamikai elemek igenis fontos szerepet játszanak a deliberatív folyamatban, különösen, ha azok a deliberatív ideákat – például a „jobb érvek ereje” – valósítanak meg. *Az eddigi kutatások általánosságban azt mutatják, hogy a lényegi attitűdváltozás a kiscsoportokban zajló beszélgetések során jön létre.*

Számos tudományos diszciplína tartja érdeklődése középpontjában a nyilvános tanácskozásokra (*public deliberation*) vonatkozó kezdeményezéseket. Elméleti érdeklődésű kutatók főként folyamatok jellemzőire, míg az empirikus kutatások mérési eredményekre fókuszálnak, s leginkább survey és más kísérleti módszertan alkalmazásával a deliberáció egyéni vagy csoportszintű, attitűdre és tudásra gyakorolt hatásaival foglalkoznak. A vonatkozó szakirodalom számos, nyilvános tanácskozást meghatározó folyamatot ír le, és kritikusan vizsgálja az állampolgárok közti párbeszéd elősegítésének különböző módjait,

ugyanakkor nem foglalkozik a deliberáció középpontjában álló diskurzus természetével, felépítésével. (vö. Gastil-Levine 2005)

Dutwin (2002) a deliberáció három alapelveinek (a nyitottság és elkötelezettség, az egyenlőség, és az érvekkel alátámasztott indoklás) mentén végzett kommunikációelemzést, s azt találta, a deliberatív fórumokon széles körben elterjedt, és a moderátor és a résztvevők érintkezésének módját meghatározza az elbeszélés, a személyes és közösségi tapasztalatok megosztása, valamint a közösségi értékekre való utalás. Dutwin érvelése szerint annak ellenére, hogy egyéni szinten nem mindig érvényesül a racionális érvelés alapelve, nem mondhatjuk azt, hogy általában véve nem jelenik meg a diskurzusban az ésszerűség, a racionalitás és a csoportértelmezés által a deliberáció, mint „aggregált jelenség”.

Ryfe (2006) a *National Issues Forums* (NIF) projekt több kiscsoportjának beszélgetését elemezve a *történetmesélés* dominanciáját hangsúlyozza, s azt, hogy az elbeszélés fontos szerepet játszik a diskurzusban; egyrészt az egyéni korlátok leküzdésében, másrészt a csoportformálásban és a közösségteremtésben. Azt találta, hogy az elbeszélés segít olyan ügyekről beszélni, amelyekről a résztvevőknek korlátozott tudásuk van, erősíti a vita során a barátságosság és udvariasság fenntartását, emellett a narratív beszámolók erkölcsi közösséget építenek. Ryfe *versengő* és *meggyőző narratívákat* különböztet meg. Előbbi intenzívebb deliberációt, ám a közös alap felfedezésének visszaszorulását eredményezi, az utóbbi éppen ellenkezőleg hat a deliberációs diskurzusban. Ryfe a *csoportvezetés* intenzitását egy erős és gyenge pólusok között kifeszített skálán definiálja. Eredményei szerint az alacsonyabb intenzitáson facilitált csoportokban a narráció dominál azzal együtt, hogy az a diskurzus hangnemére és menetére is hatással van. Erős vezetés során a moderátor gyakran beavatkozik a beszélgetésbe, rávezető kérdéseket fogalmaz meg, összegzi a résztvevők megállapításait önmagát a beszélgetés középpontjába helyezve mindezzel. Az ilyen módon vezetett csoportokban a résztvevők rövidebb ideig és kevesebbet beszélnek, emellett jellemző módon egymás helyett a moderátornak címezik mondanivalójukat és kevésbé jellemzi a csoportot a „hangos gondolkodás”. (Ryfe 2006)

TÁRSAS BEFOLYÁSOLÁS

A deliberáció folyamatában központi szerepű a *vita*, melyet ideális esetben szabad és egyenlő jogú állampolgárok folytatnak, akik mérlegelés, tanácskozás során alakítják ki közös álláspontjukat. (Fishkin 1995) Ugyanakkor a valóságban a résztvevők eltérő társadalmi és kommunikációs képességekkel, készségekkel, sokféle társadalmi háttérrel rendelkeznek, s így

különböző mértékben tudják befolyásolni mások véleményét, a diskurzust és hangot adni saját véleményüknek a csoporton belül. Mint döntéshozatali eljárás a *racionális vita* modellje *ideáltipikus*, feltételezi a résztvevők készségeinek és képességeinek azonosságát, azt, hogy érdek és érzelmi befolyásolástól mentesek, szociális, kognitív és kommunikációs *státusuk* egyenlő, s egyetlen cél vezérli őket, az igazság keresése. Azonban a valóságban a résztvevők eltérő társadalmi háttérrel, szociális, mentális és kommunikációs képességekkel rendelkeznek. A hétköznapi racionalitás sok szempontból eltér a racionalitás ideáljától, másként fogalmazva, „*a vita nem logikai konstrukció, hanem társadalmi jelenség*”, s leggyakoribb hétköznapi formái a veszekedés, üzleti, törvényszéki tárgyalás vagy a tényfeltáró vita. (Zentai, 1999: 95-100) Ugyanakkor a státuskülönbségek megjelennek a kiscsoportokban is, magasabb státusú személyeknek magasabb a befolyása a csoportban, így például egy rossz álláspontot képviselő magas státusú személy nagyobb kockázatot jelenthet a csoport sikeressége szempontjából. (Vicsek 2006: 94) Valamely státus betöltése *szerepeken* keresztül lehetséges, mely szerepek tartalmazzák az előírt attitűdöket és viselkedésmintákat. Emellett eltérő szerepviselkedésekhez eltérő attitűdök és érzelmek tartoznak. (Vicsek 2006)

A *csoportvita* során általában arra számítunk, hogy egy *középutas* eredmény születik, azonban egyes kísérletek szerint ez csak egyenletesen megoszló nézetek esetén történik meg, tehát ritka a középutas kimenetel. Amennyiben a csoportvita *kompromisszumhoz* vezet, *depolarizáció* (kompromisszumos, a kiinduló álláspontok szélsőségei közé eső megoldás születik), vagy *polarizáció* (a kiinduló vélemények átlagához képest szélsőségesebb álláspont) következik be. A csoportpolarizáció a bírósági esküdtek között is megfigyelhető. Kalven és Zeisel (1966) azt találták, hogy 215 vizsgált esküdtszék majdnem mindegyikében a végső döntés megegyezett a kezdeti többségi véleménnyel. A szerzők szerint „*a mérlegelés folyamatát ahhoz hasonlíthatjuk, amit az előhívó az exponált filmmel tesz: élessé teszi a képet.*” (Kalven-Zeisel 1966, idézi: Smith-Mackie 2004: 505)

A csoportpolarizációs folyamatok mögött az információfeldolgozás különböző – *szisztematikus* vagy *felszínes* – folyamatai húzódnak meg. A felületes információfeldolgozás esetében pusztán az erősíti fel a többségi véleményt, hogy többen képviselik azt, míg a szisztematikus információfeldolgozás esetében nemcsak a többség véleményét, hanem az alátámasztó érveket és bizonyítékokat is figyelembe vesszük. A felületes információfeldolgozás során jellemzően a társas világ ellenőrzésére irányuló szükségleteinket, illetve abbéli vágyainkat elégítjük ki, hogy más emberek megbecsülését kivívjuk. Azonban amikor szisztematikusan dolgozzuk fel az információkat, a többségi vélemények mellett nemcsak az álláspont, hanem az érvek mérlegelése is hozzájárulhat a polarizáció létrejöttéhez.

Ez a mód szintén polarizációt eredményezhet azáltal, hogy a többségi vélemények számosabbak, hosszabban kerülnek bemutatásra, meggyőzőbbek és nehezebb nekik ellenállni. A szisztematikus feldolgozás nagyobb valószínűséggel eredményez személyes elfogadást és tartós hatást, mint a felületes feldolgozásmód.

Tóth Lilla (2009) a kaposvári DP eredményeit elemző tanulmányában rámutat arra, hogy a különböző társadalmi és emberi tőkével érkezők különböző módon viselkednek a kiscsoportokban, eltérő a csoportészlelésük, meghatározva ezzel az egész csoport viselkedését, teljesítményét. Mindezen eredmények a DP módszerének két gyenge pontjára mutatnak rá: problémás az önszelekció érvényesülése a részvételben, valamint a szándékolttal ellentétben egyenlőtlen az esély a résztvevői vélemények kifejezésére, s a vitára való készségben.

ATTITÜD- ÉS VÉLEMÉNYVÁLTOZÁS

Az érzelmek, gondolatok és a viselkedés személyiségen belüli kapcsolatának, összerendeződésének vizsgálatát az *attitűdkutatások* végzik el. (Hunyady et al. 1979: 8) Az *attitűd* fogalmának számos definíciója van, jellemzően háromféle – kognitív, affektív és viselkedéses – információból épül fel. Smith-Mackie (2004) meghatározása szerint „*attitűdnek nevezünk bármely kognitív reprezentációt, amely összegzi egy attitűdtárggyal (...) kapcsolatos értékeléseinket.*” Azonban Petty-Cacioppo (1984) az érzelmi aspektust kiemelve az attitűdre úgy tekint, mint „*általános, tartós pozitív vagy negatív érzés valamely személy, tárgy vagy ügy iránt*”. Míg mások az értékelő komponenst hangsúlyozzák (Zimbardo-Leippe 1991), vagy a viselkedéssel, mint például „*az attitűd (...) az egyénben meglévő pszichológiai folyamatok struktúrája vagy szervezete, és az egyén megfigyelhető viselkedéséből következtethetünk rá*”. (Bettinghaus 2003). Az attitűdök támogatják a társas környezetben való eligazodást, emellett társas- identitás- (értékkifejező), énvédő, tudásszervező funkciójuk van, segítik a másokkal való kapcsolatok kialakítását, fenntartását. (Siklaci 1994) Az attitűdök más elemekkel együtt – például viselkedési (konatív) szándék, ismeret, vélemény (kognitív) és érzelmi (affektív) reakció – összetett mentális konstrukciókba, ún. *attitűdrendszerbe* illeszkednek. (Zimbardo-Leippe 1991)

Szociálpszichológiai kérdésfeltevéseket, *attitűdváltozásra* vonatkozó hipotéziseket két irányból fogalmazhatunk meg. Egyrészt a megközelítésünk lehet *konvergens*, ha a vizsgálódásunk fókuszában a függő változót, azaz az attitűdváltozást helyezzük, másrészt lehet *divergens*, ha ehelyett különböző előzménytényezőket tartunk szem előtt, melyek

többféle függő változóra gyakorolhatnak hatást. (McGuire 2001: 275) Az attitűdváltozás vizsgálatának kiterjedt szociálpszichológiai irodalma van, számos tanulmány foglalkozik a kommunikáció attitűdökre gyakorolt hatásával, az attitűdök megerősítésével vagy megváltoztatásának folyamatával (azaz a *meggyőzés pszichológiájával*). McGuire (2001) tanulmányában a meggyőző közléssel elért attitűdváltozás mellett felhívja a figyelmet más befolyásoló tényezők működésére is, mint a genetikai adottságokra (a viselkedés genetikai meghatározottsága), az átmenti fiziológiai állapotokra (öregedés, betegség, neurális állapotok), az attitűdtárggyal kapcsolatos közvetlen tapasztalatokra, vagy az intézményi struktúrák befolyásoló szerepére is. A meggyőzés pszichológiája a *tanulásra*, mint központi mozzanatra tekint, azt állítva, hogy e nélkül változás nem érhető el.

A kutatók körében elterjedt az a nézet, hogy a meggyőzés hatása a beavatkozás után közvetlenül mérve a legnagyobb és idővel csökken. Ugyanakkor egyes kísérletek azt mutatják, hogy a kezdetben mért attitűdváltozás jelentős része hónapokon át tartós, miközben mások közepes hanyatlási ütemről, megint mások rövid idő alatt hirtelen esésről és teljes hanyatlásról számolnak be. Mindezek mellett McGuire (2001) számos késleltetett hatást meghatározó, az attitűdváltozás hanyatlási görbéjére ható, személyközi és személyen belüli folyamatot ír le. (McGuire 2001: 119-120)

Az attitűdök mérhetőek *direkt* és *indirekt* módon is. Az előbbi metódushoz tartoznak az önbeszámolók és a közvetlen megfigyelés módszerei. Ugyanígy használhatunk kérdőíveket, *attitűdskálákat* az attitűdök intenzitásának és irányának mérésére. Az attitűdmérési skálák kidolgozása meglehetősen összetett feladat, a Thurstone- és a Likert-skálán kívül számos technika létezik, ám a közvélemény- és piackutatások legelterjedtebb módszertana a rangsorolás és a páros összehasonlítás. (Fischer 2001: 87) Az attitűdskálák esetében is meghatározó a kérdések megszövegezése, sorrendje és a felajánlott válaszlehetőségek. (McGuire 2001: 131) A kérdőíves felvétel során arra kérjük a megkérdezetteket, hogy bizonyos kérdésekben mondjanak ítéletet és válaszoljanak arra a kérdésre, hogy „*Mennyire ért egyet a következő állítással?*” Az attitűdváltozás leggyakrabban azzal az elmozdulással mérjük, amelyet beavatkozás előtt és után a megkérdezettek válaszai mutatnak. McGuire (2001) tanulmányában pontosan meghatározza az attitűdváltozás tanulmányozásakor szóba jöhető független változók körét, kategóriarendszerét. „*A kategóriákat leíró különböző terminológiai rendszerek közül egy szellemes példa Lasswellé (1948), aki azt mondta, hogy a kommunikáció annak a kérdése, hogy ki mit mond, milyen eszközön keresztül, kinek és milyen hatással.*” A kommunikációelméleti kutatások szóhasználatában mindez így hangzik: forrás, üzenet, csatorna, vevő és cél. A forrással

kapcsolatban leggyakrabban az üzenetközlő hitelessége, megbízhatósága vagy hatalma a vizsgálat tárgya, az üzenettel kapcsolatban annak tartalma, stílusa, a befogadóval kapcsolatban demográfiai, fiziológiai jellemzők, vagy a kommunikációban mutatott aktivitás a leggyakrabban elemzett tényezők. (McGuire 2001: 277-280)

McGuire (2001) többféle – *információfeldolgozási, konzisztencia-, funkcionális és perceptuális* – elméletet mutat be az attitűdváltozás kérdéseinek lehetséges megközelítésére, melyeket alapvetően eltérő nézőpont jellemez. A konzisztencia-elméletek középpontjában – melyek közül a legkorábbi Heider (1958) P-O-X (egyensúly) elmélete, a legismertebb Festinger (1957) disszonanciaelmélete – az az elgondolás áll, hogy alapvető igényünk van cselekedeteink és nézeteink összhangjára, s ha az összhang felborul, helyreállító lépéseket kell tennünk. Ez a modell mindeközben nem feltételezi új információk beépülését a kognitív rendszerbe, szemben az információfeldolgozási elmélettel, amely az attitűdváltozást az információfeldolgozás viselkedéses lépései alapján közelíti meg.

Az információfeldolgozási modell az attitűdváltozást mint egymást követő viselkedéses lépéseket, s mint kommunikációs problémát kezeli, melynek elemei – az üzenetre való odafigyelés, megértése, elfogadása – maradéktalanul szükségesek ahhoz, hogy az attitűdváltozás bekövetkezzék, külön hangsúlyozva a tanulás közvetítő szerepét. McGuire (2001) ez utóbbi modellt tekinti legtermékenyebbnek az attitűdkutatások területén, s a meggyőzés folyamatában 6 meghatározó, és elmaradhatatlan komponenst ír le:

- az üzenet *bemutatása*,
- a célszemély *figyelme*,
- az üzenet *megértése*,
- *elfogadása*,
- *megőrzése* (tartós attitűdváltozás során) és
- az új vélekedésnek megfelelő *viselkedés*.

Petty-Cacioppo (1984) kutatásai szerint *felületes* (perifériális) vagy *szisztematikus* (centrális) módon dogozzuk fel az információkat, s a feldolgozás mindkét módja képes – bár különböző módon – az attitűdök megváltoztatására. A meggyőzése perifériális útján keresztül az üzenet számos felszínes jellemzője okozhat attitűdváltozást, melynek során hagyatkozhatunk meglévő gondolkodás sémákra, attitűdökre, előítéletekre, vagy pusztán a forrás megbízhatóságára – szakértői heurisztika – vagy az üzenet hosszúságára – minél hosszabb, annál hitelesebbnek tűnik az üzenet, de az is meggyőző lehet, ha több érvet hallunk anélkül, hogy mérlegelnénk azok erős vagy gyenge voltát. Egyes kutatók szerint az üzenet

forrásának megítélése az egyik legnagyobb hatású faktor a meggyőzés hatékonyságában. A hiteles, korábban már bizonyított, a téma szakértőjének véleményére inkább érdemes odafigyelni, illetve a forrás ismerete segít az üzenet tartalmának megértésében is. Ezzel szemben a meggyőzés központi útján keresztül érkező üzenet tartalmát hosszabban és alaposabban mérlegeljük, szisztematikus feldolgozást, *elaborációt* végzünk, s ha az üzenet kedvező reakciót vált ki, akkor a meggyőzés sikeres. Az így bekövetkezett változás tartósabb, mint a felületes feldolgozás révén bekövetkezett. (Smith-Mackie 2004: 428) Az emberek akkor végeznek szisztematikus feldolgozást, ha motiváltak (pl. az üzenet számukra fontos, a befogadó érintett), ha kognitív kapacitásuk engedi, (rendelkezik az értékeléshez szükséges tudással, illetve lehetőségük van a koncentrációra). Számos kísérlet bizonyítja, hogy döntési helyzetben gyakran hagyatkozunk alapos mérlegelés helyett valamely közhelyszerű arany szabályra, heurisztikára, mint például „*ami drága, az mindig jó is*”, de gyakran irányít bennünket a háttérben valamely rutinszerűség, forgatókönyv is. (Síklaki 1994)

Ugyanakkor azt is meg kell említeni, hogy *személyiségi és kulturális különbségek* is befolyásolják a meggyőző üzenetekre adott válaszokat, hiszen vannak, akiknek általában magas a megismerési szükségletük, másoknak alacsonyabb, emellett eltérő kultúrák, mint például a függetlenségen alapuló (pl. észak-amerikai), fontosabb az individualizmus, míg a kölcsönös függésen alapulóban (pl. ázsiai) hangsúlyosabb a csoporton belüli harmónia fenntartása. A kognitív mellett az affektív információk is felhasználhatóak a meggyőzésre, az attitűdök befolyásolására. Az érzelmekre alapuló technikák legtöbbször felszínes feldolgozás révén hatnak. (Smith-Mackie 2004: 407-428)

John R. Zaller (1992) a vélemények formálódására vonatkozó vizsgálatai szerint döntő jelentőségű a beállítottság és az információ kölcsönhatása. Ha a megkérdezett beállítottságai erősebbek az adott kérdéssel kapcsolatban, vagy ha világos és ellentétes álláspontok közül kell választania, akkor gyorsabb és tartósabb a véleményváltozás, annál kevésbé függ a kérdés körülményétől. Az általános és elvontabb érvelés nehezíti az eligazodást, és növeli a manipuláció esélyét. A vélemények alakítása azonban korlátozott, hiszen kognitív elkötelezettség, érdeklődés és tájékozottság nélkül nem lehetséges. Kriesi (2009) svájci demokráciakutatásai azt mutatják, hogy a *tájékozottság* javítja a döntések minőségét.

Kísérletek bizonyítják, hogy véleményünket, attitűdjeinket elsősorban a szakértelemmel rendelkező és megbízható egyének képesek befolyásolni, főleg, ha tetszik nekünk és azonosulunk velük, akkor a viselkedésük, véleményük jobban hat ránk. A csoporttagok között vannak, akiket eleve nehéz befolyásolni, akikre nehéz hatást gyakorolni.

A közlés hatását meghatározza a célszemély intelligenciája, eredeti álláspontja, lelkiállapota is, de eltérő hatásfokkal befolyásolhatók a különböző önértékelésű személyek is, így például az alacsonyabb önértékelésű és vidámabb emberek jobban befolyásolhatóak. (Aronson 2003: 111-129)

FÓKUSZCSOPORTTÓL A DELIBERATÍV KISCOPORTIG

A fókusz- és a deliberatív csoport a kiscsoportos beszélgetések egy-egy fajtája, így számos hasonló tulajdonság jellemzi őket, emellett sok eltérés is megfigyelhető köztük. A kiscsoportos beszédhelyzet mindkettőben növeli a kreativitást, a résztvevők egymás gondolatait szövik tovább, emellett felszínre kerülnek a véleménykülönbségek is, így megfigyelhető az adott témával kapcsolatos attitűdök széles skálája. Általában a csoporthelyzetekben az emberek hétköznapi módon fogalmaznak, az attitűdök így hétköznapi valóságukban jelenhetnek meg. A csoporthelyzetek hátrányos jellemzői is megfigyelhetők mindkettőben, mint például az egyes résztvevők alul vagy túlteljesítése, amit hatékony moderálással lehet kezelni ugyanúgy, ahogyan a kisebbségi vélemények felszínre kerülését is. (Fischer 2001: 36)

A kéttípusú kiscsoportot eltérő *céllal* alkalmazzák. Míg a fókuszcsoport adatait az adott vizsgálat során elemezik, célja a valódi belső, egyéni vélemények vagy csoportszintű jelenségek feltárása, addig a DP kiscsoport célja a deliberatív folyamatban, hogy teret adjon a résztvevői beszélgetéseknek, a deliberációnak, eredményei nem képezik az elemzés szerves részét, hiszen a deliberatív közvélemény-kutatások legfőképpen a kérdőívek adatainak összevetésére, az így mérhető attitűd- és tudásszint változására fókuszálnak. A DP kiscsoportokban cél, hogy a szabad és nyitott légkörű beszélgetések egyenlő és racionálisan érvelő résztvevői mindenféle nyomást nélkülözve megfogalmazhassák akár eltérő véleményüket is. Ahogyan a *Threshold 2008* kutatás moderátori útmutatója fogalmaz: „*a kiscsoportos beszélgetések célja, hogy olyan biztonságos teret alakítson ki, ahol a résztvevők megoszthatják véleményüket és tapasztalatukat egymással. Ez lehetővé teszi, hogy a résztvevők az adott témával kapcsolatban sokféle nézőpontot megismerjenek, konfrontálódjanak. (...) A DP-nek nem az célja, hogy a véleményeket megváltoztassa, hanem az, hogy megvizsgálja, az emberek másként reagálnak-e, ha az adott témával kapcsolatban kellően tájékozottak és többféle nézőpontot megismertek.*” Ugyanitt olvashatjuk a DP moderátoroknak szánt instrukciók között azt is, hogy „*a moderátorok kulcsfontosságú szerepet játszanak annak biztosításában, hogy a vita mindig a témánál maradjon, hogy a*

lehető legtöbb résztvevő részt vegyen és a legtöbb nézőpont megfogalmazódjon a beszélgetésben. A moderátor feladata olyan védett környezet kialakítása, melyben a résztvevők szabadon kifejezhetik véleményüket, s így kialakíthatják saját álláspontjukat a témával kapcsolatban”. (Threshold, 2008: 2-4, idézi Vicsek 2011) A NIF számára készült moderátori útmutató célja a deliberatív csoportviták vezetői számára háttérrel biztosítani, javaslatokat adni és betekintést nyújtani a módszer sajátosságaiba. Itt hangsúlyozásra kerül, hogy a moderátor munkájának fontos része a közös feladat egyesítő célú hangsúlyozása, a résztvevők függetlenségének és autonómiájának fenntartása, valamint a csoporttagok közti önkéntes kapcsolatok kialakulásának elősegítése. Alapvető fontosságú kérdések, melyeket a moderátornak meg kell fogalmazni:

1. Mi a fontos az adott ügyben?
2. A különböző lehetőségek milyen előnyökkel és hátrányokkal járnak?
3. Hol vannak a feszült, konfliktusos pontok a témában, amelyen dolgozni kell?
4. Kialakult-e közös érzet vagy a közös irányú cselekvés igénye?

A deliberatív közvélemény-kutatás a kiscsoportokat fekete dobozként kezeli, résztvevői véletlenszerűen kerülnek kiválasztásra, tehát *heterogén* összetételű csoportokkal dolgozik, azaz különböző szocio-demográfiai háttérű, véleményű, kommunikációs képességű személyekkel. A moderátorok, akik rövid (írásos és/vagy szóbeli) útmutatást kapnak, sokszor fókuszcsoportos tapasztalatokkal rendelkeznek, ezért szokatlan lehet számukra a deliberációs kiscsoport moderálása. A heterogén, eltérő státusú résztvevőkből álló csoport vezetése különös gondosságot és figyelmet igényel, hogy mindenki szabadon elmondhassa véleményét, ezért Vicsek (2011) megfontolásra ajánlja a résztvevők kiválasztási módjának változtatását, a státusbeli különbségeinek minimalizálását azért, hogy az alacsonyabb státusú személyek esetében is érvényesíthető legyen a vélemények szabad áramlása. Ugyan ezt a célt szolgálhatná az is, ha a bemutatkozás során nem a státusra, foglalkozásra vonatkozó személyes információk kerülnének fókuszba.

A DP csoportok esetében a résztvevők a reprezentatív minta résztvevőiből verbuválódtak, a fókuszcsoportokban ez sosem történik így. Egy tipikus fókuszcsoport résztvevői *homogén* jellemzőkkel bírnak és csak a legritkább esetben kerülnek ki alapfokú iskolai végzettségű rétegekből. Sok esetben *természetes csoportokból* válogatott, ismerősökből álló kiscsoportok ezek, melyek egyrésztől természetesebb közeget, jó hangulatot biztosítanak a résztvevőknek, hiszen ők a hétköznapi életben is sokszor beszélgetnek egymással, ugyanakkor előfordulhat, hogy egy-egy témát kevésbé fejtenek ki, hiszen fél szavakból is értik egymást, vagy saját viszonyrendszereik mechanizmusai rejtve

maradnak és befolyásolják, ki mit mond el a csoportbeszélgetés során. Emellett azt is figyelembe kell vennünk, nem biztos, hogy az elhangzott vélemények természetes környezetben is ugyanúgy megismerhetőek lennének. A természetesség ellen hat a beszélgetés szokásostól eltérő helyzete, célja, szabályrendszere és a külső moderátor jelenléte is. Emellett az ismerősökből álló csoportokban nagyobb lehet a törekvés a konszenzusra, így erősebb a konformitás, egyes szerzők szerint az egyéni vélemények ismerősök körében nehezebben kerülnek felszínre. (Vicsek 2011)

Vicsek *What can deliberative polling® learn from focus group methodology?* (2011) című tanulmányában megállapítja, nincs megfelelően átgondolva a kiscsoport szerepe a deliberatív kutatások módszertanában. Amellett érvel, hogy a DP csoportok tekintetében figyelembe kell venni a fókuszcsoporthoz tartozó kutatások tapasztalatait, az elemzésbe be kell emelni a szociálpszichológiai és csoportdinamikai tényezőket is. Emellett indokoltnak látja a DP csoportok módszertanának továbbfejlesztését. A csoportok szervezése, kivitelezése több előkészítést, megfontolást igényel azért, hogy a deliberációs kutatás valóban elérje céljait. Vicsek értékelése szerint ezen hiányosságok miatt a DP kiscsoportokban nincs maximálisan kihasználva a DP módszer lehetséges potenciálja. A deliberáció empirikus eredményeivel foglalkozó tanulmányok kevés figyelmet szentelnek annak, valójában mi is történik a kiscsoportokban, s nem elemzik a kérdőívek eredményeivel együtt a kiscsoportos és a plenáris ülések tapasztalatait. (Vicsek, 2011)

A MODERÁTOR SZEREPE

„A kvalitatív kutatások területén kevesen vitatják, hogy a fókuszcsoporthoz tartozó kutatás folyamatának egészében a legfontosabb elem a moderátor. A moderátort gyakorta hasonlítják karmesterhez, amennyiben ő az, aki megadja a beszélgetés alaptónusát, és oly módon „dirigálja”, hogy az elérje a kutatás célját. Továbbá a hatékony moderátor sokat tesz a csoportok előkészítése szakaszában is, éppúgy, ahogy egy zenekar vezetője felkészül, mielőtt szimfóniát levezényelne.” (Síklaki 2006) Szerepe szerint a moderátornak kell *„közvetett eszközökkel a kutatás szempontjából lényeges témákra terelni a szót”,* a résztvevőket egymás véleményére való nyílt és kreatív reagálásra biztatni, észrevenni új szempontokat, vélemények megjelenését, melyek építő jelleggel alakíthatják a beszélgetés folyamatát, mindenekelőtt azonban saját nyitottsága révén megteremteti az oldott, kellemes légkört, s a csoportfolyamatok irányításával a kutatási célokat elérni. (Síklaki 2006: 67-68)

A deliberatív kutatások moderátorainak szerepéről az irodalomban eltérő vélemények olvashatóak. Általában véve nincs egyetértés a moderátor demokráciát erősítő szerepének megítélésében, sem az általa ellátott tevékenységben, mi több, kontraproduktív is lehet, ha működése rosszul strukturált. (Wright 2009:235) Esetükben melyik szerep a domináns? A moderátori, a mediátori, a segítői vagy a cenzori? Mások szerint a lényeges kérdés inkább az, hogy milyen formában tegyék mindezt. Általában véve a moderátor pozitívan befolyásolhatja a deliberatív viták minőségét és hasznosságát. A moderátorok alkalmazása a deliberatív kiscsoportokban hozzájárulhat az állampolgári szerepvállalás koncentráltabbá tételéhez, s ezáltal ahhoz, hogy ezek hozzáadott értéket jelentsenek az intézmények, a politika és az állampolgárság számára. (Wright 2009:234) Más szempontból a moderátor, mint „demokratikus közvetítő” kell, hogy működjön, de a kormányzattól függetlenül annak érdekében, hogy elkerülje még az ellenőrzés árnyékát is. (Wright 2009:234)

Mások mellett Vicsek is hangsúlyozza a *moderátor* szerepét a kiscsoportokban, hiszen a homogén és heterogén összetételű csoportok nagyon eltérően dolgoznak. Nem mindegy, hogy a résztvevők milyen személyes jellemzőkkel érkeznek, ismerősök-e vagy idegenek egymás számára, rendelkeznek-e a témával kapcsolatos előzetes tudással, tapasztalattal, vagy sem. Továbbá a fókuszcsoporthoz tartozó kutatásokban bizonyos foglalkozású vagy személyiségű személyeket jellemzően kiszűrnék, illetve azokat is, akik rövid idővel azelőtt már részt vettek hasonló összejövetelen. Homogén fókuszcsoporthoz tartozó csoportokban gyakran hasonlóak a vélemények, tapasztalatok, a tagok könnyebben találják meg a közös hangot, kellemesebb a légkör, míg a heterogén csoportbeszélgetések közelebb állnak a természetes társas interakciós helyzetekhez, így megfigyelhető, hogyan befolyásolják egymást a résztvevők, ugyanakkor az ilyen jellegű csoportokban az eltérő vélemények nem mindig kerülnek felszínre. Mindezen mechanizmusok kezelésére számos moderátori technika került kidolgozásra. A moderátor alkalmazta kontroll a fókuszcsoporthoz tartozó csoportokban lehet erős, vagy megengedő, emellett rendszerint moderátori vezérfonal (*guideline*) alkalmazásával operál. A vezérfonal fontos eleme a fókuszcsoporthoz tartozó kutatásoknak. Megadja a beszélgetés tematikus kereteit, vázlatpontokat (*checklist*), ezen kívül pontosan kidolgozott kérdéseket is tartalmazhat. (Síklaki 2006:82)

A deliberatív kiscsoportok moderálása eltér a fókuszcsoporthoz tartozó csoportokétól. A kiscsoportos beszélgetések nyitó témája jellemzően a bemutatkozás. A konszenzus elérése ugyan nem cél sem a deliberatív sem a fókuszcsoporthoz tartozó csoportokban, de a DP kiscsoport feladata, hogy a plenáris ülésen egy vagy több, közösen megfogalmazott kérdést tegyen fel a szakértőknek. A DP csoportok strukturáltsága gyengébb, mint a fókuszcsoporthoz tartozó csoportoké, a *moderátori vezérfonal* alkalmazása itt nem preferencia, a beszélgetések menetét a korábban már kiosztott, vélhetően

mindenki számára ismert rövid, a témával kapcsolatos tájékoztató anyag tartalmi elemei mentén kell tartaniuk. A DP moderátori stílust gyenge kontroll, passzivitás jellemzi, pusztán beszélgetést előremozdító kérdéseket megfogalmazó – szemben a fókuszcsoporthoz jellemző gyakorlatával. Ennek előnye, hogy jobban megismerhető a résztvevők gondolkodása, érveik felépítése, hátránya azonban az esetlegesen alacsony hatékonyság, hiszen a felvetett témák túl szerteágazóak lehetnek a kutatás szempontjából. „*A fókuszcsoporthoz igyekszik modellezni a torzítatlan, befolyásolás mentes kommunikációt*”, ahogyan a DP kiscsoport is. (Fischer 2001:35)

A moderátor szerepe, hogy biztosítsa a beszélgetés kötetlen, oldott légkörét, másfelől azt, hogy a beszélgetés viszonylag szabályozott mederben folyjon, s a résztvevők a vizsgálat témájáról beszélgessenek, s ne másról, ugyanakkor a megengedő, azaz a csoportdinamikai folyamatokba nem beavatkozó moderálási stílus mellett is figyelemmel kell lenni a társas és etikai szabályokra. A DP moderátorok számára számos fókuszcsoporthoz technika nem ajánlott, így például annak hangsúlyozása sem, hogy a csoportba került személyek véleménye eltérő lehet, ugyanígy nem kérheti, hogy a résztvevők írják fel véleményüket egy papírra (a csoportkonformitást csökkentendő), amit a moderátor hangosan felolvas, vagy a szisztematikus megvitatást elősegítő flip chart használata, melyen az érveket pro és kontra ábrázolni, strukturálni lehet. (Síklaki 2006)

Nem cél, hogy az egyes DP kiscsoportos beszélgetések hasonló módon haladjanak. Vicsek véleménye szerint további megfontolás tárgya lehetne a résztvevők témával kapcsolatos nézetei szerinti csoportosítása annak érdekében, hogy a vélemények széles skálája felszínre kerülhessen, ugyanígy hasznos lehet kérdéseket is tartalmazó, de rugalmasan kezelendő moderátori vezérfonal alkalmazása.

A DQI ELMÉLETI MEGALAPOZOTTSÁGA

A berni *Swiss Center for Deliberation* intézetében Jürg Steiner és munkatársai a habermasi diskurzusetika és racionális érvelés elmélete alapján kidolgozták a *Discourse Quality Indexet* (DQI) a parlamenti viták érvelésszínvonalának mérésére. (Steiner 2012) A DQI modell képes a deliberáció legfontosabb alapelveinek biztosítására, egyben megbízható mérési eszköz a megfigyelt viselkedés és annak részletes kódolási utasításai révén. A DQI megbízható adatokat nyújt, melyek későbbi elemzésekben is felhasználhatóak. A DQI egyes területeken kiválóan hasznosítható, miközben megvannak a korlátai is. Mindaddig nehézséget jelentett egy olyan mérési eszköz hiánya, mely segít a kutató számára mérhetővé tenni és

operacionalizálni a diskurzus minőségét, egyúttal utat nyitva ezzel a politikai deliberáció empirikus kutatásai előtt, a politikai elméletek határterületein maradva. A DQI hidat teremthet a politikaelméletek és az empirikus kutatások között akkor azzal, hogy egyszerre tesz eleget az előbbinek és ad iránymutatást az utóbbinak. (Steenbergen et al. 2003)

Steenbergen az alábbi mérési feltételeket támasztja a DQI-vel szemben annak érdekében, hogy a mérés érvényes lehessen:

1. elméleti megalapozottság
2. megfigyelhető jelenségekhez való kapcsolódás,
3. általános érvényesíthetőség,
4. megbízhatóság. (Steenbergen et al. 2003)

Steenbergen áttekinti a habermasi diskurzus etikán alapuló, úttörő jellegű diskurzuselemző vizsgálatokat melyek értékelése szerint további fejlesztésre szorulnak. Míg Gerhards (1997) a racionalitás, a tisztelet (öt pontos skálán mérve) és az indoklás (bináris indikátorral mérve) aspektusaival foglalkozik a diskurzus minőségének elemzése kapcsán, kihagyja a közjóval kapcsolatos megfontolásokat. Holzinger (2001) a beszédaktus elméletre alapozva az érvelésre és a konszenzusra koncentrál, s nem törődik a diskurzusetika számos más aspektusával. Holzinger a deliberáció szinonimájaként használja az alku és érvelés fogalmait, melyek indikációjára szavak és szócsoporthoz osztályozást alkalmazza. Ezek a mérési módszerek nem teljesítik a megbízhatóság kritériumát, ezzel szemben a DQI átfogó módon kapcsolódik a habermasi diskurzus etikához, s olyan mérőeszköz, mely számtalan összefüggésben alkalmazható.

A normák nem kényszeríthetők rá senkire. Az egyéni hozzájárulás meggyőzés és érvelés útján alakul ki létrehozva a diskurzus által a „kommunikatív cselekvést”. Ennek során a normák érvényességével szemben érvek és ellenérvek kerülnek megfogalmazásra, s ez által a normák általános érvényessége az érvelések által felfedhetők.

A DQI elméleti megalapozottságát alapvetően a habermasi diskurzusetika adja, melynek kiindulópontja az *univerzalizmus* elve. Eszerint a normák abban az esetben érvényesek, ha a norma által potenciálisan érintett személy elfogadja annak következményeit, még ha annak negatív mellékhatásai is vannak. Habermas és más elméletalkotók álláspontja szerint az ideális diskurzusetika számos szabálynak tesz eleget. Egyrészt megfelel a nyílt, szabad részvétel és véleménynyilvánítás követelményének. (Cohen 1997; Habermas 1996). Másrészt a diskurzus résztvevői számára indokolnia kell állításai érvényességét megfelelően ezzel a felek közötti információ és indokok szabályos cseréjének. Az érvelés kritikus pontja

az érvek logikai koherenciája. Minél szorosabb a premissák és a konklúziók közötti kapcsolat, annál koherensebb az érvelés, annál hasznosabb a deliberáció számára. Harmadrészt a diskurzus résztvevőinek figyelembe kell venniük a közjót. Ez egyrészt, utilitarista értelemben a lehető legtöbb ember számára a lehető legjobb megoldás megtalálását jelenti, másrészt a különbség elve szerint azt, ha a társadalom leghátrányosabb helyzetben élő tagjait segíti (Rawls 1971). Ugyanakkor a résztvevőknek egymás iránt tiszteletet kell tanúsítania, mely tisztelet mások mellett az egymásra való odafigyelésben nyilvánul meg, s ez a deliberáció egyik leglényegesebb eleme. Emellett az ideáltipikus deliberáció racionálisan motivált konszenzus elérésére törekszik (Cohen 1997), ugyanakkor az is igaz, a konszenzus cél, de nem szükségszerűség. Végül a habermasi diskurzusetika megköveteli a hitelességet is, a vitában való nyílt és őszinte részvételt (Habermas 1981), ugyanakkor a hitelesség mérése jelenti a legnagyobb kihívást, hiszen a preferenciák igazságtartalma közvetlenül nem megfigyelhető, ezért a DQI modellbe ez a komponens nem, de a habermasi diskurzusetika minden más eleme beépítésre került. (idézi Steenbergen et al. 2003: 25-26)

Az őszinteség aspektusa tehát kimarad a modellből, hiszen a mérése gyakorlatilag lehetetlen. Ugyanakkor az őszinteség érzékelésének mérése, mely szintén fontos társadalmi valóságalelem, azonban lehetséges a következő szempontok mentén:

1. általában úgy érzem, hogy az emberek azt mondják, amit gondolnak
2. úgy érzem, sokan elrejtik igaz véleményüket
3. úgy érzem, megbízhatok a többiek szavában
4. általában a stratégiai motívumok domináltak a beszélgetésben a nyitottság helyett. (Steiner 2012)

Az első DQI modellben (2004) a habermasi diskurzusetika alapvetéseinek megfelelően a deliberáció következő aspektusai kerülnek beépítésre:

1. vitában való részvétel,
2. érvek indoklásának szintje,
3. érvek indoklásának tartalma,
4. más csoportok iránti tisztelet,
5. más résztvevők igényeinek tiszteletben tartása,
6. más résztvevők ellenérveinek tiszteletben tartása,
7. álláspontok változása a vita során.

(Steiner 2012) Mindent egybevetve ezek a kategóriák azt tükrözik, hogy mennyiben felel meg az adott diskurzus a habermasi modell alapvetéseinek. Ebben az értelemben a DQI a diskurzus minőségének mérőeszköze. (Steenbergen et al. 2003: 27-30)

Az egyes beszédaktusok a következő szempontok szerint kerülnek kódolásra:

1. A beszélőt akadályozták-e a beszédben?
2. A beszélő igazolta-e érveit racionális, logikus és kidolgozott módon?
3. A beszélő hivatkozik-e a közjóra?
4. A beszélő tiszteletet mutat-e mások érveivel szemben?
5. A beszélő enged-e mások jobb érveinek?

A DQI első modelljébe nem került be a *történetmesélés* aspektusa, ám a később kifejlesztett, az ún. Kiterjesztett DQI modellel (Steiner 2012) már azt is vizsgálni tudják, vajon a deliberatív folyamat lényegi mozzanatában, azaz az érvek indoklásában kizárólag a racionális érvelés, vagy a személyes történetek is felhasználhatók-e.

A DQI elemzési egységei az egyéni beszédaktusok, illetve azok megszakításai is önálló elemzési egységet jelentenek, melyek releváns része elkülönítésre kerül a nem relevánsaktól. A releváns rész arra vonatkozó *javaslatot, igényt* tartalmaz, hogy mit kellene, és mit nem kellene tenni, hogy milyen döntést szükséges, vagy éppen nem szükséges meghozni, s e normatív karakter révén válik a diskurzusetika középpontjává. A nem releváns részek a témától független kérdést vagy észrevételt tartalmaznak.

A habermasi felfogás értelmében a deliberáció során az érvek racionális, logikus és alapos alátámasztást igényelnek, a személyes elbeszélés teljességgel kizárt a deliberatív indoklás folyamatában. (Habermas 2008, idézi Steiner 2012) Ugyanakkor több szerző (Mansbridge 2010, Dryzek 2009, Morrell 2010, idézi Steiner 2012) érvelése szerint a személyes történetek „tanúvallomásai” igenis érvényes deliberatív indoklások. Morrell szemben Dryzek azt hangsúlyozza, hogy a személyes történetek önmagukban nem, csak ha általános érvényű kérdésekhez kapcsolódnak, akkor értékesek a deliberáció folyamatában. Landwehr (2010) és Hansen (2004) érvelését idézi Steiner, akik arra figyelmeztetnek, hogy az érzelmes történetmesélés manipulatív lehet, így ellenzik, hogy a történetmondás a deliberatív modell középpontjába kerüljön, ugyanakkor elismerik, a személyes történetek valóban segíthetik az adott szituáció interszubjektív megértését megvilágítva a résztvevő véleményének mögöttes feltevéseit. Steiner ezzel az észrevétellel egyetért. Dryzek és mások az érzelmeket és a humort is a deliberatív modell fontos elemének tekintik, míg a habermasi felfogásban az egyetlen elfogadható út az érvelés racionalitása, így az ideális deliberáció

feltétlenül humor, fikció és iróniamentes. Steiner (2012) meglátása szerint Habermas túlhangsúlyozta a racionalitás szerepét, hiszen a kognitív és affektív aspektus az érvelés során együttesen jelenik meg, ezért a történeteknek, az érzéseknek is sokkal több figyelmet kell szentelni a deliberáció folyamatában. Steiner meglátása, hogy nem minden történetnek van deliberatív karaktere, másrészt nehéz érvényes és megbízható módon megkülönböztetni a deliberatív és a non-deliberatív történeteket egymástól, ezért ezek kódolását mellőzi.

Steiner egyetért Habermassal abban, hogy az ideális deliberáció ritkán valósul meg a hétköznapi életben. A deliberáció megköveteli a résztvevők nyitott, vitára való készenlétét, saját preferenciáik, álláspontjuk felülvizsgálatát, érveik logikus megfogalmazását, mások argumentációjának tiszteletben tartását. Ugyanakkor a politikai pszichológia eredményei alapján úgy tűnik, az emberi nyitottság határos, mi több, a deliberatív elméletek egyik legfőbb premisszája, mely szerint az emberek odafigyelnek a jó érvekre, eleve lehetetlen.

Egyesek az *érvelés motívumaival*, mások az *érzelmekkel* kapcsolatban végeztek elemzéseket. Megállapítást nyert egyfelől, hogy minden érvelés célorientált. A motívumok sokrétűek, de megkülönböztethető két alapvető típus: egyrészt azok, akik a helyes érvelésre és döntésre törekszenek, még akkor is nyitottak új érvekre, ha azok ellentétesek eredeti álláspontjukkal. Ezzel szemben mások zárt gondolkodásúak, s eleve arra törekszenek, hogy megvédjék eredeti elképzeléseiket olyan érvek után kutatva, melyek megerősítik azokat, s nem vesznek tudomást az ellentétekről. Ez esetben nehezen kivitelezhető a jó deliberáció és a csoport polarizáció esélye nagy. Az érzelmekre vonatkozó tanulmányok számos olyan hatást írnak le, melyek látszólag aláássák a nyitottságot. Eredményeik szerint a deliberatív potenciál akkor a legnagyobb, ha kölcsönösen elfogadó csoportok vitatkoznak olyan kérdésekben, melyek nem különösebben megosztóak.

Mindezek alapján úgy tűnik, a deliberáció nem alkalmas konfliktusok kezelésére. Ugyanakkor számos más pszichológiai tényezőt is figyelembe vehetünk, így például azt, hogy az ambivalens résztvevők, akik egy adott kérdéssel egyszerre értenek egyet és ellenzik azt, úgy tűnik, szisztematikus feldolgozói az információknak, megfelelően ezzel a deliberáció ideáljának. Összességében annyit mondhatunk, bizonyos személyek bizonyos körülmények között a deliberáció feltételeinek megfelelően hajlanak a nyitott gondolkodásra. (Steiner 2009)

Jelenleg a deliberatív szakirodalom a történetmesélés pozitív szerepét hangsúlyozza. Dryzek és Morrell értékelése közé esik Steiner véleménye, mely szerint a deliberáció szempontjából fontos és legitim a történetmesélés, de a vitában résztvevőknek törekedniük kell arra, hogy a személyes történeteket általános szintre emeljék. Emellett felhívja a figyelmet arra, hogy moderátori feladat a beszélgetést a tárgy körében tartani, a személyes

történetmesélés körüli esetleges manipulációkat kiszűrni, különösen a megbeszélés elején a személyes történetek megosztására való ösztönzés, később a racionális érveléshez, következtetésekhez való ragaszkodás. Emellett figyelnie kell arra is, hogy a nők jellemzőbben több érzelmet visznek a történetekbe, illetve a magasabb iskolázottságúak az emocionális helyett racionális érvek megfogalmazására törekednek inkább. Steiner megítélése szerint a deliberáció folyamatából nem lehet kizárni az affektív alkotóelemeket, melyek az érzelmek és az empátia kifejezésének eszközei, de elengedhetetlen az egyensúly fenntartása a racionális és az affektív elemek között. Ez az egyensúly azonban a megbeszélés tárgyától, a kontextustól függ. (Steiner 2012)

A történetmesélés megítélésének pozitív és negatív aspektusait áttekintve Steiner úgy értékeli, a történetmesélés a deliberatív modell által feltételezett értékekkel összeegyeztethető. Eredményei alapján úgy tűnik, a történetmesélés szerepe az érvelésben uralkodó mind az elit, mind a hétköznapi embereket involváló kutatásokban, mely történetek vagy magukban, vagy racionális érvekkel együtt jelennek meg. A személyes történetek ösztönzőleg hatnak a deliberáció folyamatára, áthidalják az emberek közti távolságot sőt, olykor egyedül a történetmesélés interaktív potenciálja biztosíthatja, hogy a légkör közvetlenebbé váljon a beszélgetéseken. Emellett a történetmesélés másik jótékony hatása, hogy segít bevonni és megszólaltatni a szociálisan hátrányosabb helyzetű személyeket is. Ugyanakkor néhány teoretikus felhívja a figyelmet arra, hogy a személyes történeteket manipulatív célokra is felhasználják, vagy ahogyan a pittsburgh-i kutatás is megmutatta, gyakran témán kívüli történetek kerülnek elő, de ez utóbbiak alkalmat adhatnak a tréfálkozásra is, melyek a hangulat feloldásával szintén erősítik a deliberatív folyamatot.

A kutatások azt mutatják, hogy a DQI a diskurzus kontextusától jórészt független. A szerzők a DQI-ra mint prediktorra, azaz mint politikai kimenetek jóslására alkalmas eszközre, illetve mint függő változóra tekintenek. Ez utóbbi aspektusában a diskurzus minőségének változatosságát próbálják magyarázni. További elemzések során az elemzésbe beépíthető intézményi és kontextuális jellemzők is, mint például a politikai rendszer, vagy a téma sajátosságainak meghatározó ereje. Pusztán az egyes beszédegységek elemzése mellett elemezhető azok kapcsolódása a megelőző és a követő beszédegységekhez, vagy aggregált DQI pontszámok segítségével a beszélők szintjén azok egyes attribútumaival való korreláció, mi több, az egész vita is értékelhető ilyen módon, de végső soron nemzeti, nemzetközi összehasonlító, mikro-mezo-makro szintű politikai elemzésekre is alkalmat adhat. Ugyanígy elemezhető a személyiségi különbségek pszichológiai szerepe, vagy a nemzeti-kulturális sajátosságok meghatározó szerepe. (Steenbergen et al. 2003)

A DQI az érvelés minőségének leírására kifejlesztett, rugalmas és összetett mutató, melynek segítségével leírhatók az érvelés minőségének fokozatai. Németországban, Amerikában, Svájcban és Angliában lefolytatott vizsgálatok szerint meglepő különbséget tapasztaltak a nyilvános plenáris és a zárt ajtók mögött lefolytatott bizottsági ülések között. Ötven vitát, több ezer beszédaktust elemezve megállapították, a plenáris ülések vitáiban a beszédaktusok 76%-a, a bizottsági üléseken 30%-a tartalmaz racionális érvelést. A bizottsági ülések beszédaktusai nem feleltek meg a habermasi elveknek, az argumentáció folyamatában jellemzően nem igazolták érveik érvényességét, az indoklások alig kerültek kifejtésre. Goodin (2006, idézi Steiner 2012) szerint ez azért lehetséges, mert a tagok úgy érzik, egymás között vannak és megtehetik, hogy hétköznapi módon, vázlatosan fejtik ki az érveiket.

Bächtiger és munkatársai (2009, idézi Steiner 2012) azt találták, hogy a nyilvános üléseken több személyes történet hangzik el, mint a zárt bizottsági megbeszéléseken. Érvelésük szerint ezek a történetek a meggyőzés egyik eszközének tekinthetők. Az is látszik, hogy a személyes történetek megjelenése függ a tagoktól, a megbeszélés tárgyától, illetve attól, hogy a megbeszélés mely szakaszáról van szó. A történetmesélés a hétköznapi emberekre, a nőkre, a személyesebb témákkal kapcsolatos megbeszélésekre jellemző, illetve a diskurzusok elejére inkább, mint a végére. Ugyanakkor nem függ a jövedelemtől vagy az iskolai végzettségtől.

Polletta-Lee (2006, idézi Steiner 2012) on-line vitákat elemzett Amerikában arról, hogyan építsék újjá a World Trade Center helyét. Azt találták, hogy az emberek szívesebben érvelnek racionálisan, mintsem személyes történetek révén. Tekintettel arra, hogy a jó deliberáció egyik legfőbb alkotóeleme az egyenlőség, Polletta-Lee kutatásai alapján azt mondhatjuk, a történetmesélés segíti a hátrányos társadalmi csoportokat, megkönnyíti az együttműködést, a deliberatív konszenzus kialakítását azáltal, hogy a hallgatóság számára lehetőséget teremt a személyes, alternatív valóság bemutatására. Stromer-Galley (2007, idézi Steiner 2012) a kihasználatlan iskolákról az iskolai szexuális oktatástól rendezett vitákat elemzett. Összehasonlítva a fenti kutatással, ezekben a kontextusokban jóval gyakrabban szerepelt saját történet, személyes anekdota. Steiner (2012) értékelése szerint ez azért lehetséges, mert az emberek széleskörű tapasztalatokkal rendelkeznek az iskolával, mintsem a World Trade Center helyén való újjáépítéssel kapcsolatban. Weselowska arra a következtetésre jutott, hogy *„a hatékony deliberáció nem igényli a racionális érvelést (...) a*

kommunikáció azon narratív módja vezet megegyezésre, melyben értékek, tapasztalatok, tudás öltetnek testet a történetmesélésben.” (Weselowska 2007:676, idézi Steiner 2012)

Ha a tagok elbeszélnek egymás mellett, monologizálnak, nem figyelnek az előtük szóra, nincs valódi párbeszéd, nem jöhet létre a deliberáció. Steiner (2012) és kollégái Kolumbiában, Bosznia-Hercegovinában, Belgiumban, az Európai Unióban és Finnországban végeztek összehasonlító kutatásokat. Kolumbia jövőjéről rendezett kutatási eredmények kvalitatív elemzése azt mutatja, létezik a beszélgetésekben egy ún. *átalakító pillanat* (*transformative moment*), amikor megváltozik a párbeszéd mintázata és a monológokból dialógus válik. Ebben a pillanatban, a beszélgetés során először valaki személyes történetet oszt meg, még ha nem is vág szorosan a beszélgetés témakörébe és nem tartalmaz logikus érveket, ezzel megtöri a jeget. Ekkor elkezdődhet a beszélgetés, az érvek és ellenérvek megfogalmazása a témához kapcsolódóan. Kvantitatív elemzések azt mutatják, hogy a beszédaktusok közel fele nem tartalmaz véleménynyilvánítást. Steiner később azokat a beszédaktusokat elemezte, melyek kizárólag véleménynyilvánítást tartalmaznak. Az érvek alátámasztását tekintve megállapítja, hogy 36%-ban egyáltalán nem, 34%-ban pusztán valamilyen illusztrációval alátámasztott érveket tartalmaznak a megnyilvánulások. 17%-ban az alátámasztó érvek egyáltalán nincs kapcsolata, 10%-ban pedig van kapcsolata a kifejezett véleménnyel, és pusztán a véleményt tartalmazó beszédaktusok 3%-ában fordult elő, hogy egynél több alátámasztó érvet is tartalmaz, melyek mind kapcsolatban is állnak a véleménnyel. Az indoklások szintjét tekintve 64%-ban próbálták meg valamilyen módon igazolni érveiket a tagok, ideszámítva minden olyan véleménynyilvánítást, melyben akár illusztrációval, akár gyenge kapcsolatú érvekkel igyekeznek alátámasztani véleményüket. A beszédaktusok 59%-ban tartalmaz véleményt, s ezek kétharmadában valamilyen indoklás is szerepel. Steiner értékelése szerint figyelemre méltó, hogy ebben a kutatásban az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező tagok is ugyanúgy képesek voltak érveik indoklására, mint a magasan képzettek. Életkor tekintetében sem mutatkozott nagyobb eltérés a tagok között leszámítva, hogy a legfiatalabb megnyilvánulásai gyakran racionális érvek nélküli. A belgiumi eredmények ezzel szemben azt mutatták, hogy jellemzően a fiatalabbak, a férfiak, a magasan iskolázottak éltek a racionális érvelés lehetőségével, igazolva azt a feltételezést, miszerint a magasabb iskolai végzettségűek erősebb kognitív képességei hozzájárulnak a racionálisabb érveléshez. Nemek tekintetében elmondható, hogy minden kutatási tapasztalat szerint a nők szívesebben használnak személyes történeteket érveléseikben. (Steiner 2012)

A deliberációs szint elemzésére vonatkozó kísérletben vizsgálják az előzmények és következmények oksági viszonyait. Az előzményeket tekintve az alábbi intézményi

dimenziókat különítik el: 1. verseny vs. konszenzus preferálta intézmények, 2. erős vs. gyenge vétőjog, 3. parlamenti vs. elnöki rendszerek, 4. parlament alsó vs. felső háza, 5. nyilvános vs. nem nyilvános terek. Vizsgálják a vita tartalmi elemeit is, különös tekintettel a polarizált és nem polarizált témákra. A vita végeredményének szempontjából megkülönböztetnek formális és tartalmi elemeket. A formális aspektus fókuszában a döntés egyhangú vs. többségi szavazaton alapuló meghozatala áll, tartalmi szempontból pedig a döntés viszonya a társadalmi igazságosság kritériumához.

A parlamenti viták elemzése *megfigyelésen* alapuló adatokon nyugszik, emellett Steinerék számos *kísérleti* adatot produkáló, hétköznapi emberekből álló mini-fórumot (*mini-publics*) szerveztek, hogy megvizsgálják, mi történik, ha az állampolgárok politikai témákról beszélgetnek. Tekintettel arra, hogy az erősen megosztott társadalmakban mért deliberatív potenciál vizsgálata áll Steiner érdeklődése középpontjában, az alábbi helyszíneken kutattak: Kolumbia, Bosznia-Hercegovina és Belgium. Szupranacionális szinten Európai Unió (*Europolis* projekt, Fishkin 2009) és a kontroll csoport Finnország. Habermas (2005, idézi Steiner 2009) és Thomson (2008, idézi Steiner 2009) értékelése szerint ez az összehasonlító kutatás kiváló, szisztematikus kísérlet a deliberáció alapvetéseinek operacionalizálására a parlamenti viták elemzése terén. Steiner tapasztalata szerint a mélyen megosztott társadalmakban különösen fontos a deliberáció, de ugyanitt a legnehezebb a kivitelezése is, különösen politikai erőszak fennállása esetén.

Az eltérő kutatási design szerint a bevándorlás, klímaváltozás, EU jövője kérdéseiben megrendezett *Europolis* projektben a moderátorok azt az instrukciót kapták, hogy ne avatkozzanak bele a tanácskozásokba, ugyanakkor arra is biztatva voltak, hogy amennyire csak lehet, biztosítsák a megbeszélés deliberatív jellegét, tehát ösztönözzék a résztvevőket véleményük bemutatására, érveik alátámasztására és mások érveinek tiszteletére. Ezzel szemben Kolumbia, Bosznia-Hercegovina és Belgium mini-fórumain nem volt beavatkozó moderálás, a beszélgetés zavartalanul haladt a maga útján, az szólalt meg, aki akart, a moderátor nem szólított fel senkit.

Az *Europolis* projektben a DQI (és az esemény értékelésére vonatkozó kérdések) felhasználásával arra a kérdésre keresték a választ, *hogy milyen mértékű a deliberáció az egyes csoportokban, s ez milyen hatással van a nacionalizmus és más EU-s tagállamok megítélésének változására*. Feltételezésük szerint a deliberáció magas színvonala csökkenti a nacionalizmust és növeli a más tagállamokkal szembeni nyitottságot, a migráció tekintetében pedig növeli a bevándorlók problémáinak megértését. (Steiner 2009)

Kvalitatív módon, a történetmesélés elemzése révén megvizsgálták, hogyan alakul a beszélgetések dinamikája. Így például azt, *volt-e a vita során olyan fordulópont, melynek során a párbeszéd tiszteletteljesebbé vált, s ha igen, milyen szavak, mondatok révén jött ez létre, s egyáltalán az adott szekció deliberációs szintje vajon hatással van-e az azt követő szekciókra*. Arra a kérdésre is keresik a választ, hogy *milyen csoport és egyéni szintű előzményei vannak a létrejött deliberáció különböző szintjeinek*. Csoportszinten az is érdekes, hogy a *csoportösszetétel hogyan befolyásolja a deliberációs szintet*. Például a nemek aránya befolyásoló erővel bír-e. Egyéni szinten vizsgálható a szocio-demográfiai jellemzők befolyása is. (Steiner 2009) Annak érdekében, hogy az oksági viszony tanulmányozható legyen, az elemzés pszichológiai irodalom új elméletei közé beágyazott, kiemelten hivatkozva Lupia (2002, idézi Steiner 2009: 13) kutatási eredményeire, aki elsősorban a deliberáció kognitív akadályaira koncentrál. Rámutatott arra, hogy a deliberáció nem jön létre szükségképpen, hiába teremtjük meg a szükséges feltételeket. Számos pszichológiai tényező gátolhatja a deliberáció kialakulását, különösen az emberek képessége és hajlandósága a jobb érvek felkutatására. Steiner úgy értékeli, a kognitív folyamatok mellett az affektív és motivációs tényezőknek is szerepük van.

A messzire mutató policy következtetések mellett az *Europolis* projekt nagy empirikus jelentőségű, hiszen áttörést jelent a DQI nemzetközi alkalmazása terén, normatív jelentősége pedig abban áll, hogy további szilárd normatív alapot biztosít a demokrácia elméletek számára. (Steiner 2009)

Steenbergen (ESA 10th Conference, 2011) az *Europolis* projekt (2009, Brüsszel) eredményeit a 25 kiscsoportból 9 elemzése alapján mutatja be. A Discourse Quality Index mutatóit hasonlítja össze ezen kiscsoportok esetében az „ideális” esettel (politikusként vitája, Svájcban) az Item Response Analysis módszerével. Érdekes eredmény, hogy az új tagállamok (KKE országok) alsóbb rétegei nem igazán képesek véleményüket indokolni és a közjóra utalni a beszélgetések során.

Trenz (ESA 10th Conference, 2011) az *Europolis* projekt adatait kvantitatív és kvalitatív módon is (DQI) feldolgozta. Eredményei szerint kérdéses, hogy informáltabbak lettek-e a résztvevők. A DP után mindkét témában (bevándorlás, éghajlatváltozás) nagyobb mértékben delegálnák az ügyeket EU-s szintre (az éghajlatváltozás esetében még nagyobb a változás, mert transznacionális jellegű a téma.) A résztvevők azt érezték, hogy odafigyelnek arra, amit mondanak és többet kommunikálnak más nemzetiségűekkel is. A többnyelvűség, mint a projekt egyik jellemzője, nem jelent problémát, sőt jobban figyeltek egymásra, kevesebb a konfliktus, jobban megértették egymást, átláthatóbb volt a folyamat. Kérdés, vajon mennyire általánosíthatók az eredmények.

Bächtiger és Hangartner (2007) Svájcban, az Egyesült Államokban, Németországban és Nagy-Britanniában, összesen 55 parlamenti vita elemzését végezte el és arra a következtetésre jutott, hogy a filozófiai elképzelések és a politika valós világa között hidat építeni az *intézmények*, a megfelelő politikai körülmények képesek, *kulturális* háttérre való tekintet nélkül. Az elemzés fókuszában két deliberatív eszme áll, a tisztelet és az érvelő változás. Úgy találták, különösen a konszenzus intézményeknek – nagykoalíciók vagy két párti megállapodások formájában – van jelentős hatása nemcsak a tiszteletre, hanem az argumentív változásra, szemben a vétójoggal, mely nem mutat szignifikáns hatást. Összességében úgy látszik, a megfelelő intézmények révén – legalábbis részben – a deliberatív eszmék tervezhetők. (Bächtiger-Hangartner 2007)

A DQI KRITIKÁJA

A DQI megalkotói szerint a modell számos korláttal rendelkezik. Egyrészt nem tudja befogadni a habermasi diskurzusetika egyik legfontosabb elemét, a hitelességet, mindemellett sokan eleve vitatják a habermasi deliberáció fogalom helyességét is. Továbbá kizárólag a diskurzus szövegével foglalkozik, s nem vesz számításba más, nonverbális kommunikációs elemeket, miközben számos pszichológiai kutatás megerősíti azt a tényt, miszerint a nonverbális kódok befolyásolják az üzenet értelmezését. Ugyanakkor kvalitatív elemzési módszerekkel együtt a DQI hatékony kutatási eszköz lehet. A DQI-modell alapvetően hivatalos diskurzusra koncentrál, de emellett számos más felhasználási terület is elképzelhető, mint például újságcikkek, kommentárok, televíziós viták, informális politikai viták és fókuszcsoporthoz (National Issue Conventions, Fishkin 1995; Fishkin-Luskin, 1999; 2002) (Steenbergen et al. 2003)

A teoretikusok részéről a deliberáció minőségére vonatkozó, jelenleg legkidolgozottabb módszert, azaz a DQI-t számos kritika érte. Martin King (2009) érvelése szerint a habermasi diskurzusetikára való hivatkozás problematikus és összeférhetetlen a DQI alkalmazásával, mely eleve torzítja és korlátozza az objektív mérés lehetőségét. A mérési kritériumok önkényesek, a DQI nem képes a résztvevők közti párbeszéd pontos mérésére. Abszurd feltételezésnek tartja azt állítani, hogy a kódokhoz rendelt szám adatok képesek az ideális vita elemeit reprezentálni. A DQI nem tud nonverbális elemeket beemelni, miközben azok jelentősen befolyásolják a diskurzus alakulását. Ugyanígy nem veszi figyelembe a konszenzus kialakulása szempontjából a negatív és eredménytelen beszédegységeket sem. A DQI-val kapcsolatban a hatásosság kérdése perdöntő. King szerint ugyanis nem tisztázott,

hogyan lehet megítélni az adott megnyilvánulás vitára gyakorolt hatását, ha csak a tartalmát vizsgáljuk. Hiába értékeljük az adott vitát úgy, mint olyat amelynek beszédegységei megszakításmentesek, tiszteletteljesek és jól megalapozottak, hiszen már a legelső érv tartalmazhatott olyan meggyőző kijelentést, amely után senki nem kívánja vitatni annak érvényességét. Annak kijelentése például, hogy a vita alacsonyabb színvonalú, ám a részvétel szempontjából jó, ez King értékelése szerint a diskurzusetikai elmélet alkalmazásának nem koherens és kívánatos módja. Nincs meggyőző minősítési koncepciója a kódolási kategóriáknak sem. Az érvényességet tekintve pedig problematikusnak tartja, hogy mindkét kódoló részt vett a DQI megalkotásában, s ez veszélyezteti az eljárás megbízhatóságát. Érvelése szerint az elhangzott vizsgálata helyett jobb alternatív módszer lenne a vita mérésére kérdőívet kitölteni a résztvevőkkel attitűdjeikre és az eseményre értékelésére vonatkozóan. A legfőbb kritikai érv szerint ezek a típusú mérések nem lehetnek objektívek, a deliberációra vonatkozó interpretáció szubjektív, ahogyan magának a vitának is vannak szubjektív, interszubjektív dimenziói is.

Steiner álláspontja szerint ezek a felvetések helyénvalók. Azonban ebben a kérdésben nem az objektív-szubjektív opozíciójában kell gondolkodni, hiszen egyetlen komoly társadalomtudományi kutató sem állíthatja, elérte az objektív igazságot. Nincs interpretáció szubjektivitás nélkül. Egy tudományos igényű deliberatív kutatásnak figyelemmel kell lennie arra, hogy éppen az a jó deliberáció ismérve, ha egyetlen résztvevő sem látja, láttatja a világot mint abszolút objektivitást. Értékelése szerint az eredményes és tudományos értelmezés célja elérni az interszubjektivitás valamely szintjét, s a DQI az erre való törekvést fejezi ki. (Steiner 2012)

Schäfer (2010) kritikája szerint a DQI jelenleg fejlesztésre szorul, ám a későbbi vizsgálatok számára hasznos alapot jelenthet. A modell kontextus érzékeny, azaz nem veszi figyelembe megfelelő módon a kontextust, emellett problematikus a vita, az eredmény minősége és a deliberatív diskurzus feltételezett kritikai potenciája közti kapcsolat is. Schäfer megítélése szerint a DQI kétszintű koncepción alapszik. Az alapkoncepció szerint a hét kódolási kategóriát egyidejűleg alakítják ki és végeznek méréseket. Annak ellenére, hogy azt várnánk, minden mérési kategória a deliberáció szükséges alkotóeleme, a szerzők akkor is deliberációnak nevezik az adott jelenséget, ha bizonyos kategóriákban a kategóriaindex értéke nulla (pl. nincs érvelés, akadályoztatott részvétel, tiszteletlenség), implicit módon alkalmazva ezzel a kategóriák közti hasonlóságot, az 'ÉS' helyett a 'VAGY' logikai elvét. (Schäfer 2010)

3. KUTATÁSI MÓDSZEREK

A DELIBERÁCIÓ MÓDSZEREI

A szakirodalomban a deliberáció a kollektív döntéshozatal társadalmi modelljeként, másrésről mint kisebb-nagyobb csoportos megbeszélések módszertanaként kerül bemutatásra. Lényegüket tekintve – aktuális és releváns közügyek megvitatása megfelelően informált és involvált állampolgárok ideáltípusának „kinevelése” érdekében – hasonló vonásokat mutatnak, ezért érdemes deliberáció modelljei mellett a módszerekkel is külön foglalkozni és a különbségeket áttekinteni. (Lengyel et al 2011)

A deliberatív *módszerek* alapgondolata az ókori Athénban alkalmazott gyakorlatra épül, ahol sorsolással választották ki nemcsak az esküdtbíróság (*héliaia*), hanem az ötszázak tanácsának (*bulé*) tagjait is, 30 évnél idősebb teljes jogú polgárokat, akiknek az volt a dolguk, hogy ítéletet hozzanak a politikusok ellen felhozott vádak kérdésében. Az esküdtbíróság feladata a bíraskodás volt, az ötszázak tanácsa pedig javaslatokat tehetett a népgyűlésnek és kisebb jelentőségű kérdésekben döntéseket is hozhatott, végrehajtatta a törvényeket. A tanács jelentős hatalommal bírt, sőt bizonyos esetekben joga volt felülvizsgálni és hatályon kívül helyezni az athéni állampolgárok népgyűlésének döntéseit is.⁸ (Price-Neijens 2007) A *homo politicus* rendszeresen tájékozódik a közélet fontos eseményeiről, azokat részletesen megvitatja, a törvényhozás, kormányzás számára racionális gondolatokat, legitimációs alapot vagy legalábbis hatékony társadalmi ellenőrzést biztosít.

A deliberatív *módszerek* a különböző variánsú állampolgári viták azon skáláján helyezkednek el, melyek az állampolgárok közügyekbe való bevonását tűzik ki legfőbb célként. Az egyik oldalon a deliberatív közvélemény-kutatások állnak magának a deliberáció megvalósításának (és az érdekeltek bevonásának) igényével. A skála másik oldalán az állampolgári tanácskozások állnak állampolgári ajánlások megfogalmazásának igényével. Másrésről a deliberatív módszerek különbözhetnek a tekintetben is, hogy míg a skála egyik oldalán cél maga a kutatás, addig a másik oldal társadalmi cselekmények előmozdításának szándékával lép fel. Leggyakrabban a deliberáció e kettő között helyezkedik el mint egyfajta kutatási mód, mely célként tűzi ki nemcsak a társadalmi cselekvések előidézését, hanem azok tanulmányozásának igényét is. (Lengyel et al 2011)

---

⁸ Talán érdemes megjegyezni azt is, hogy éppen az ilyen véletlenszerűen összeállított tanács volt az, amelyik Szókratészt halálra ítélte. Ez a tény rámutat arra, hogy a döntéshozatali folyamat minősége és a ténylegesen meghozott döntések minősége között milyen bonyolult kapcsolat áll fenn.

A deliberatív közvélemény-kutatás (Deliberative Polling®) módszerét James S. Fishkin fejlesztette ki az 1980-as években az USA-ban, aki Robert C. Luskin kollégájával közösen az elmúlt években számos deliberatív közvélemény-kutatásban működött közre.⁹ Az első ilyen jellegű participatív módszert, közvélemény-kutatást 1994-ben végezték Nagy-Britanniában a bűnözés kezelésének lehetséges módjairól, s mára már több tucat, helyi, regionális és országos érdekeltségű téma megvitatására került sor a deliberatív modell alkalmazásával szerte a világban.

Magyarországon a deliberatív technika még mindig újszerűnek számít, hiszen nálunk alig néhány kutatás folyt e módszertani kísérlet jegyében. Az első hazai deliberatív közvélemény-kutatást 2005-ben Örkény Antal és munkatársai végezték az ELTE-n Magyar Agora¹⁰ címmel a romák és nem romák viszonyáról. 2007-ben Závecz Tibor vezette Európai Eszmecsere,¹¹ és 2008-ban Népszavazási Eszmecsere¹² került megrendezésre, mely vizsgálatok eltértek ugyan a deliberatív kutatás bejegyzett technikájától, de lényegét tekintve megfeleltek a módszertan alapelveinek: míg az első esetben a reprezentatív mintából kiválasztott egyének a vita során bekövetkezett véleményváltozását tesztelték az európai integrációval kapcsolatos kérdésekben, a második micro-kutatás esetében egyetemisták vitatták meg a 2008. tavaszán rendezett népszavazás kérdéseit, s hallgatták meg szakértők érveit, ellenérveit a témában. Ugyanebben az évben zajlott a Budapesti Corvinus Egyetem kaposvári deliberatív közvélemény-kutatása¹³, melynek tárgya egy, a helyi társadalom számára releváns téma, a foglalkoztatás, munkanélküliség, munkahelyteremtés volt, valamint az EU szerepe a mindennapi életben.¹⁴ A kutatás II. hullámára, a követéses vizsgálatára 2009-ben került sor.

A DP módszertana ötvözi a hagyományos random mintavételi közvélemény-kutatások, illetve a kis csoportos megbeszélések jellemzőit. Tapasztalatok szerint a résztvevők

---

⁹ A stanfordi kutató a módszerre licencjoggal rendelkezik, mely egyrészt biztosítja a szakmai protokollnak való megfelelést, másrészt az így befolyt összegből további kutatásokat finanszíroznak a stanfordi Center for Deliberative Democracy kutatóközpontban – Forrás: <http://cdd.stanford.edu/>

¹⁰ www.magyaragora.hu

¹¹ <http://www.szondaiipsos.hu/hu/ipsos/eueszme>

¹² http://ec.europa.eu/magyarorszag/news/20071018_europai_eszme_csere_oktober13_hu.htm

¹³ Lengyel et al (2009): Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences – <http://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=23241> – letöltve 201-04-16

¹⁴ Nem tartozik a szűkebben vett kutatás tárgyához, de fontos megemlíteni, hogy Kaposváron egy másik participatív technika, egy ún. állampolgári tanácskozás [Citizens' Jury] is megrendezésre került, melynek témája a fent említettek mellett kiegészült a munkaerőpiac és az oktatás kapcsolatának vizsgálatával is. A módszer az angolszász esküdtszék felépítését és szellemiségét érvényesíti. Kaposváron 9 megkérdezett vett részt a 2 napos tanácskozáson, s fogalmazta meg ajánlásait a szakpolitikai döntéshozók számára a kistérségi oktatás és munkaerő-piaci helyzet javítása érdekében.

szignifikánsan megváltoztatták véleményüket számos kérdésben, informáltabbnak bizonyultak, illetve véleményük sokkal kiegyensúlyozottabbá vált a munkanélküliség értékelésével kapcsolatban az esemény hatására. A gazdasági versenyképességgel kapcsolatos attitűdök nyitottabbá váltak, ezzel párhuzamosan nőtt a munkanélküliekkel szembeni szolidaritás és tolerancia is. Ugyanakkor számos paradox hatást is mértünk: az EU támogatottsága annak ellenére növekedett, hogy az esemény után kisebb arányban érzeték azt a megkérdezettek, hogy az európai integrációnak hatása lenne személyes életükre. A többség az esemény után nagyobb érdeklődést mutatott a tárgyalt témakörök iránt és kifejezte szándékát hasonló nyilvános vitában való részvételre. (Lengyel et al 2011)

A DP MENETE

A deliberatív közvélemény-kutatás első fázisában egy adott populáció véletlenszerűen kiválasztott, reprezentatív mintája kerül megkérdezésre (T1 kérdőív kitöltése), majd a minta tagjait meghívják, hogy vitassák meg személyesen is a kérdéseket egy hétvégén, ami előtt résztvevők alapos, gondosan kiegyensúlyozott tájékoztató anyagokat kapnak kézhez, hogy a vitára felkészülhessenek. A résztvevők a deliberatív hétvégén megérkezésükkor kitöltenek még egy rövidebb, az elsőhöz hasonló kérdőívet (T2 kérdőív kitöltése), majd képzett moderátorok vezetésével kis csoportokban vitatkoznak, illetve kérdéseket fogalmaznak meg az adott tárgyban, melyeket a plenáris üléseken tesznek fel a szakértőknek, politikusoknak. A hétvégi események opcionális részét képezi a televíziós közvetítés. A kutatás utolsó lépéseként a résztvevők újra kitöltik az eredeti kérdőívet (T3 kérdőív kitöltése), s a mért változás az attitűdökben megmutatja, hogy milyen lenne a tényleges közvélemény, ha az embereknek lehetőségük volna tájékozódni, és végiggondolni az adott tárgyban megfogalmazható érveket és ellenérveket. A módszertani protokoll része a követéses szakasz is (T4 kérdőív kitöltése), de erre csak elvétve kerül erre sor. (Fishkin, 1995) A kaposvári kutatás során egy évvel később újra meglátogattuk a résztvevőket, emellett felkeresünk egy, a nem résztvevőkből vett kontroll mintát is azért, hogy a vélemények és a tudásszint stabilitását mérjük. Összefoglalóan elmondható, hogy a vélemények változása rövid távúnak bizonyult, de néhány kérdést tekintve hosszú távú változást mérhettünk. (Lengyel et al 2011)

A deliberatív módszerekkel szemben sok ellenvetés fogalmazható meg. A kritikai észrevételek között gyakran szerepel, hogy a nyilvános vitából nem szükségképpen következik egyetértés és a deliberáció nem helyettesítheti az egyéni preferenciák aggregálását.

A szociálpszichológia eredményei azt mutatják, hogy a vita szempontjából nem mindegy a csoportnagyság sem, az esetleges egyetértést a csoportnak való megfelelés igénye ugyanúgy alakíthatja, mint az érvek, ellenérvek egymásnak feszülése. A résztvevők különböző adottságai, mint szociális státus, kommunikációs kompetenciák, magatartás és a befolyásolás személyes képessége egyenlőtlenséget hozhat a résztvevők között, felborítva ezzel az egyenlő esély érvényesülésének alapelvét. Az is felmerül az ellenzők táborában, hogy az eredményeket pusztán az a mód befolyásolja, ahogyan a szakértők képviselnek egy-egy álláspontot. Ugyanakkor nem mellékes a meghívott szakértő személye sem, hiszen a deliberáció hatásában tetten érhető a forráshatás. (Enyedi 2009)

A moderátori munka jelentősége nagy a kiscsoportokban, ezért Fishkin és kollégái különös figyelmet szentel mindig, Kaposváron is az ő felkészítésükre. Fontos, hogy egyszerre legyenek a csoport és a téma szakértői. Ugyanakkor a kiscsoportok különböző típusú moderálása hatással lenne a csoportmunkára, ahogyan a végeredményre is.

Sokan kritikaként említik továbbá, hogy a deliberáció keltette attitűdváltozások sokkal inkább egy sajátos élménynek köszönhetőek, mint magának a deliberatív folyamatnak. Egyes szerzők azt állítják, hogy semmilyen bizonyíték nincs arra vonatkozóan, hogy a deliberáció után a résztvevők átgondoltabb véleménnyel rendelkeznek majd, azaz nem feltétlenül éri el a célt, hogy jobb állampolgárokat neveljen. Ezen kívül, akármennyire kívánatos is a jól informált és körültekintő nyilvánosság, a politikusoknak nem szükséges figyelembe venni a közvéleményt, illetve a módszer könnyen visszaélésre, manipulációra adhat alkalmat. A módszer részeként kezelt média szerepe is ellentmondásos. Ezen kívül az önszelekció révén egyes társadalmi csoportok alul, míg mások túlreprezentálva jelennek meg a deliberatív napokon, mely szempontot feltétlen figyelembe kell venni az eredmények értékelésénél.

Akárhogyan is szóljanak a kritikus hangok, annyi bizonyos, hogy a deliberatív közvélemény-kutatások eredményei azt mutatják, hogy nagy különbség lehet tájékozatlan és tanulatlan emberek nézetei és azok között, akiknek lehetőségük volt informálódni és vitatkozni másokkal egy-egy kérdést illetően.

Jóllehet, több tucat deliberatív közvélemény-kutatás készült világszerte, meglepően kevés utánkövetéses vizsgálatra került sor. A kutatási módszertan részeként felfogott követéses vizsgálat azonban egy igen fontos adalékkal szolgál, hiszen a deliberáció során mért tudás- és attitűdváltozások tartósságát vizsgálja, jóllehet ez nem mindig kifejezett célja a deliberatív közvélemény-kutatásoknak. A módszertani protokoll szerint a kutató dönthet az eredeti mintán végzett utánkövetéses vizsgálat mellett, melyet az esemény után 6-12 hónappal ajánlott elvégezni, a kutatásban résztvevők megkeresésével és egy kontrollcsoport bevonásával. (vö. *Participatory Methods Toolkit* 2003)

Manchesterben (1994) közel 300 résztvevővel megrendezett deliberatív kutatás során a bűnözés kezelésének kérdéseivel foglalkoztak, melynek nyomán számos szignifikáns változást mutattak ki a bűnözés megfékezésével kapcsolatos attitűdökben. Például kezdetben a résztvevők 35%-a állította, hogy a bűnözés visszaszorításának a leghatékonyabb módja az volna, ha több elkövetőt zárnának börtönbe. Ez az arány közvetlenül az esemény után 17%, s 10 hónap múlva 21% volt. Alapvetően szigorúbb büntetésre voksolt a hétvége előtt a résztvevők 50%-a, mely arány 35%-os közvetlenül az esemény után, s 36%-os 10 hónappal később.¹⁵ A kutatásba bevont személyek az esemény előtt meglehetősen autoriter nézeteket vallottak a bűnözés kezelését illetően, s a hétvége után jóval liberálisabb, kevésbé megtorló irányban változott a véleményük. Ez a deliberációs hatás 10 hónappal később még mindig érezhető volt, jóllehet a változás valamivel enyhébbnek mutatkozott.

Egy másik, 2000-ben lezajlott euróról szóló deliberatív közvélemény-kutatást a tényleges szavazás¹⁶ előtt 364 résztvevővel rendeztek meg Dániában. Az esemény előtt 45% vallotta, hogy igennel, 37% nemmel szavazna az euróra, míg 18% tartózkodna. A deliberatív hétvége után 51% mondott volna igent, 40% nemet és csak 9% tartózkodna. 3 hónap múlva a követéses vizsgálat eredményei szerint ezek az arányok rendre 53%, 45%, 2%. Az idő múlásával a résztvevők kezdtek visszatérni a kezdeti álláspontjukhoz, mely valószínű annak köszönhető, hogy visszatértek mindennapi környezetbe, de az is lehet azonban, hogy a „siessünk, mert lemaradunk” hatásnak (*bandwagon effect*) köszönhetően néhány résztvevő módosította véleményét a valós referendum kimenetéhez. (Hansen-Andersen, 2004, 271) A

---

¹⁵ Attitudes to Crime and Punishment: the Results of a Deliberative Poll of Public Opinion, 2002, London, www.rethinking.org.uk – letöltve: 2009.február

¹⁶ 2000. szeptember 28-án a dánok nemet mondtak az Euróra.

dán követéses kutatás eredményei azt is mutatják, hogy a tudásszint emelkedés tartós, bizonyítva ezzel a deliberáció nevelő hatását.

NATIONAL ISSUES CONVENTION (NIC)

A deliberatív adatfelvételek egyik legambiciózusabb alkalmazására Fishkin vezetésével az Egyesült Államokban, a Texasi Egyetem austini campusán került sor 1996-ban, 495 résztvevővel. Az eseményt támogatta a PBS állami műsorközlő hálózat, hiszen az eseményt eleve médiaeseménynek szánták és nagy publicitás igényével léptek fel. A kérdőívet felvették azokkal is, akik nem vettek részt az eseményen, továbbá kikérdeztek egy külön, véletlenszerűen kiválasztott telefonos megkeresések útján összeállított mintát is. A kutatók a távolmaradók mellett tehát független random mintát interjúvolt meg a T2-es időpontban, azért, hogy a kontrollcsoport alkalmazása számos további eltérésre, összehasonlításra adjon számukra lehetőséget. *10 hónappal később* ugyanezen a két csoportot, illetve egy másik független random mintát is felkerestek a T3-as kutatási szakaszban. (Luskin - Fishkin 1998) Egy másik, 1999-ben rendezett deliberatív közvélemény-kutatásuk után (Australian Constitutional Referendumg) *néhány héttel* a távolmaradók csoportja újra, és egy független minta került lekérdezésre, mely szakaszt szintén nevezhetünk T3-nak, jóllehet itt valamelyest korábban került rá sor, mint az előbb említett NIC során, így ezek a mérések valamelyest más eredményeket mutatnak. Ám mindkét T3 a deliberáció hosszú távú hatásait mutatja meg, azt az elkerülhetetlen megkopást, melyet a résztvevők mindennapi életük szereplői közé való visszakerülése eredményez. 1997-ben a brit általános választásokat megelőző deliberatív közvélemény-kutatása során szintén néhány item újra lekérdezésre került a résztvevők körében közvetlenül a választások után, majd a DP után egy héttel annak ellenőrzésére, hogy a résztvevő ténylegesen szavazott-e, és hogy melyik pártra voksolt. Itt a T3-at a T2 után egy héttel rendezték, s ezúttal nem alkalmaztak kontrollcsoportot.

Mindezen utánkövetéses fázisok alapján számos megállapítás tehető. Egyrészt a kontrollcsoportok mint „kvázi kontrollcsoport” működtek (vö. Luskin, Fishkin, - Jowell 2002, Luskin - Fishkin 1998), önszelekció által teljesen elválasztva a kísérleti csoporttól a nem résztvevők esetében, és önszelekció által részben elválasztva a független random minták esetében. A köztük lévő eltérések ugyanúgy, ahogy az előbbi esetekben itt is jellemzőek. Másrészt a különböző négy-, illetve ötfokú skálák közti eltérések sokkal nagyobbak, mint gondolnánk. Fontos észben tartanunk továbbá azt is, hogy ezek nettó hatások, a szüntelen, éjjel-nappal történő változások kimutatása itt nem tetten érhető. (Luskin-Fishkin-Jowell 2002,

Luskin 2000) Van Knippenberg és Daamen (1996) szintén a vélemények stabilitását mérte, két hónapos időtartam figyelembevételével értékelte azt. Eredményeik szerint az erősebben motivált és magasabban képzettek körében a vélemények magasabb stabilitást mutatnak.

4. A KAPOSVÁRI DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS BEMUTATÁSA

HELYSZÍN- ÉS TÉMAVÁLASZTÁS

A helyszínválasztást egyrészt a kaposvári kistérségről korábbi kutatások révén felhalmozódott tudás, illetőleg az a tény indokolta, hogy a deliberatív közvélemény-kutatás elemei a tapasztalatok szerint jobban érvényesülnek lokális, mint nemzeti szinten. A témaválasztást illetően a tereptapasztalatok egybevágóan azt mutatták, hogy a térséghez tartozó települések egyik legnagyobb problémája a munkanélküliség, munkahelyteremtés, az országos 10%-os munkanélküliségi ráta a vizsgálat időszakában Somogy megyében 17%-os volt. Ezzel Somogy 2007 decemberének végén az ország negyedik legrosszabb munkaerő piaci helyzetű megyéjének számított. 2007-ben a nyilvántartott álláskeresők csaknem egyharmada több mint egy éve volt munka nélkül a megyében, ami szintén kedvezőtlen helyzetre utal

Emellett a keretprogram (IntUne) tematikája is meghatározó volt, hiszen a kaposvári deliberatív közvélemény-kutatás egy négyéves, 2005-ben induló, az Európai Unió által támogatott kutatás részeként valósult meg (FP6). Ez a felmérés 28 európai ország, 29 európai intézmény és több mint 100 kutató bevonásával zajlott le. Alapját országos, reprezentatív lakossági és elitfelvételek adták. Az IntUne projekt témája az európai integráció hatásának vizsgálata volt a reprezentáció, az identitás és a kormányzati hatáskörök szempontjainak bevonásával. Célja volt annak vizsgálata, hogy miként változott meg az EU bővítésének és az integráció megerősítésének hatására az állampolgárság fogalmának jelentése, ezen kívül kifejezett szándéka az állampolgári részvétel erősítése, a közvélemény mozgósítása. Így lett a keretprogrammal összhangban a deliberatív közvélemény-kutatásunk másik témája az EU szerepének vizsgálata. (Lengyel 2009: 10)

A KUTATÁSI TÉMÁK BEMUTATÁSA

A KAPOSVÁRI KISTÉRSÉG MUNKAERŐPIACÁNAK, MUNKAHELYTEREMTÉSÉNEK KÉRDÉSEI

A Dél-Dunántúli régióban, Somogy megye 11 kistérsége közül a Kaposvári Kistérségbe tömörül a legtöbb település (54 település tartozik ide). A megyeszékhely, Kaposvár a Kistérség egyetlen városa, lakosainak száma 67 746 fő, a Kistérség

népességszámát tekintve második legnagyobb települése Taszár 2 089 lakossal. A 101 000 lakosú Kistérségben így Kaposváron lakik a lakosok kétharmada. A foglalkoztatási helyzet az 1990-es évtizedben – a megváltozott társadalmi-gazdasági körülmények függvényében – jelentősen átalakult. Ez a folyamat a számottevően csökkenő foglalkoztatotti létszám és ezzel egyidejűleg az erősödő munkanélküliség megjelenésében nyilvánult meg. A foglalkoztatottak számának csökkenése a mezőgazdaságban volt a legnagyobb arányú, míg az oktatásban, egészségügyben, közigazgatásban volt a csökkenés kevésbé jelentős. A térség foglalkoztatásának centruma Kaposvár, a munkahelyek kb. 80 %-a itt található. A környező települések lakosságának többségénél a megélhetési forrást ma is a megyeszékhely munkahelyei jelentik. A községek egy részében helyben is van munkalehetőség (erdészetben, élelmiszeripari üzemben, önkormányzatnál). A Kistérség 46 000 foglalkoztatottjából 2008-ban 13 000 fő dolgozott az iparban, építőiparban, 30 000 a szolgáltató szektorban és csupán 3 000 a mezőgazdaságban. A munkaképes korú, 15-64 éves lakosság 53,7%-a foglalkoztatott, míg ez az arány Kaposvár esetében magasabb, 61,6%, a munkanélküliségi ráta 15,4% a kistérségben, s ennél alacsonyabb, 9% Kaposváron. Somogy megyében 2008. februárjában 25 471 regisztrált munkanélküli volt, ebből Kaposváron 3 464. A megyében a regisztrált munkanélküliek 34%-a volt tartós munkanélküli, azaz több, mint 1 éve volt munka nélkül, ez az arány Kaposváron hasonló, 33% volt.

FOGLALKOZTATÁSPOLITIKAI ESZKÖZÖK

A foglalkoztatási törvény szerint a munkaügyi kormányzatnak számos aktív eszköz áll rendelkezésére foglalkoztatáspolitikai céljainak előmozdítására. Az állam a munkahelykeresést, a munkához, valamint megfelelő munkaerőhöz jutást, továbbá a munkahely megtartását szolgáltatások nyújtásával segíti elő. Ilyen munkaerőpiaci szolgáltatás lehet például munkaerőpiaci és foglalkozási információ nyújtása, vagy munka-, pálya-, állskeresési, rehabilitációs, helyi (térségi) foglalkoztatási tanácsadás és munkaközvetítés. Ezenkívül az állam különböző képzések elősegítésével a munkaerőpiacon való elhelyezkedést segíti elő a képzés költségei egészének vagy egy részének megtérítésével, vagy keresetkiegészítés vagy keresetpótló juttatással. 2006-ban Somogy megyében az aktív programokban résztvevők 21%-a vett részt valamilyen képzésben. A képzésben résztvevők 2008-ban 44%-a tudott utána elhelyezkedni (a Dél-Dunántúli régióra vonatkozó adat).

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök közé tartozik továbbá a bér- és járuléktámogatás. 2006-ban Somogy-megyében az aktív programokban résztvevők 26%-a részesült bér- vagy járuléktámogatásban. A bértámogatásban részesülők 62%-a jutott tartósan

munkához (a Dél-Dunántúli régióra vonatkozó adat). Közhasznú és közcélú munka az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközöknek legnépszerűbb formája. A közcélú munkát az önkormányzat szervezi a rendszeres szociális segélyt kérelmező vagy abban részesülő személyek kötelező foglalkoztatására. A közhasznú munkát munkaügyi kirendeltségek szervezik és általában a települési önkormányzatok kommunális feladatait végzik el, a hátrányos helyzetű álláskeresőket átmeneti foglalkoztatását szolgálja. 2006-ban Somogy-megyében az aktív programokban résztvevők 30%-a végzett közhasznú munkát. Ezen kívül az állam önfoglalkoztatás, vállalkozóvá válás támogatást nyújt annak az álláskeresőnek, aki munkaviszonyon kívüli tevékenységgel gondoskodik önmaga foglalkoztatásáról, ideértve azt is, aki vállalkozást indít, vagy vállalkozáshoz csatlakozik. 2006-ban Somogy-megyében az aktív programokban résztvevők 3%-át érintette az önfoglalkoztatás, vállalkozóvá válás támogatása. Munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatása pályázat útján elnyerhető támogatás új munkahelyek teremtéséhez, a meglévő munkahelyek megtartásához, a foglalkoztatási szerkezetátalakítás elősegítéséhez, valamint a munkaerő szakmastruktúrájának korszerűsítéséhez fűződő foglalkoztatáspolitikai célok elérése érdekében. 2006-ban Somogy-megyében az aktív programokban résztvevők 12%-át érintették ezek a beruházások.

Mindezek mellett számos passzív eszköz is rendelkezésére áll foglalkoztatáspolitikai céljainak előmozdítására. Ezek közé tartozik az álláskeresői járadék vagy segély, a vállalkozói járadék, valamint a rendszeres szociális segély. Ez utóbbit évente közel 150 ezer fő kapja, így Magyarországon ma ez a jövedelemhatárhoz kötött szociális pénzbeli támogatások közül a legjelentősebb. 2005-ben ennek egy főre jutó havi átlagos összege 16991 forint volt.

AZ EU SZEREPE A FOGLALKOZTATÁSPOLITIKÁBAN

A foglalkoztatáspolitikai formálása alapvetően tagállami feladat az Európai Unióban. Unió szinten viszonylag későn jelent meg önálló politikaként, az alapítók 1957-ben azt feltételezték ugyanis, az Európai Gazdasági Közösség olyan lendületet ad a gazdasági növekedésnek, ami a teljes foglalkoztatáshoz automatikusan elvezet. Ebben a felfogásban az Európai Szociális Alap támogatásai elegendőnek tűntek. A kilencvenes évektől azonban a munkanélküliség és a kirekesztettség Európa szerte akut problémává vált. E probléma kezelésére mára a közös foglalkoztatási stratégia működésének egy új formája alakult ki, az úgynevezett nyitott koordinációs mechanizmus, amely egy direkt, fentről lefelé irányuló szabályozást nélkülöző, évente újrainduló, közös tanulásra épülő folyamat, s más politikákkal

(gazdaságpolitika, oktatáspolitiká, adópolitika, regionális politika) összehangolva kívánja elérni céljait.

Az EU-s foglalkoztatáspolitiká a Lisszaboni Stratégia kidolgozásával vált fontossá, amelynek keretében célul tűzték ki, hogy 2010-re a foglalkoztatási arány az EU-ban elérje a 70%-ot, nőknél az 50%-ot és az idősebb munkavállalók körében (55-64 évesek) a 60%-ot. Az Európai Unió Foglalkoztatási Stratégiájának lényege, hogy a gazdaság élénkítése járjon együtt a nagyszámú munkahelyteremtéssel, céljai a foglalkoztathatóság javítása, a vállalkozásbarát környezet megteremtése, a vállalkozások és az alkalmazottak alkalmazkodóképességének fejlesztése és a nők és férfiak esélyegyenlősége. Az EU a Strukturális Alapokon keresztül nyújt támogatásokat. 2004 és 2007 között összesen 7,6 milliárd Ft EU-s támogatás érkezett a Kaposvári kistérségbe, ami a hazai forrásokkal kiegészülve közel 13 milliárd forintnyi támogatást jelentett. A támogatások 40%-át a humán erőforrás fejlesztés tette ki, összesen 27 ilyen témájú projekttel.

A MINTAVÉTEL, REPRESENTATIVITÁS, REKRUTÁCIÓ

A Kaposvári kistérség felnőtt lakosainak nemre, korra, iskolai végzettségre és településtípusra reprezentatív mintáján (N=1514) a TNS Hungary végzett kérdőíves közvélemény-kutatást (T1) 2008 májusában. Az alapminta település szinten reprezentatív, a kistérség 54 települése¹⁷ közül 14 került kiválasztásra mérete és az ott mért munkanélküliségi ráta alapján. Az interjúalanyok kiválasztására a kérdezőbiztosok adott településen belül a háztartások esetében az ún. *szigorított véletlen séta* (random walking) módszert alkalmaztak, elérve ezzel azt, hogy minden személynek azonos esélye legyen a mintába való bekerüléshez. A célszemély kiválasztása a háztartásokon belül az ún. *születésnapj kulcs* alkalmazásával történt. A módszer előnye, hogy alkalmas a véletlenszerűség biztosítására, második lépcsőben is biztosítva a véletlenszerűséget. A mintába így közel 1500, 18 évnél idősebb személy került be.

A survey megkérdezettjei közül összesen 435 fő jelezte, hogy részt venne a deliberatív hétvégén, így ők meghívást kaptak a 2008. június 21-22-én, Kaposváron rendezett eseményre. Az esemény előtt valamennyien kézhez kaptak egy tájékoztatóanyagot a kutatás témájáról, melyet a szigorú szakmai protokoll szerint dolgoztunk ki és állítottunk össze. A rendezvényen, melynek a Kaposvári Egyetem adott otthont végül 108 fő jelent meg, és töltötte ki a megérkezéskor a következő kérdőívet (T2). Ezen a hétvégén 5-10 fős

---

¹⁷ A települések listája a Mellékletben található.

kiscsoportokban moderált beszélgetéseken és plenáris üléseken tárgyalták, vitatták meg egymással és szakértőkkel a nevezett témaköröket a résztvevők. Az eseményre összesen 11 szakértőt választottunk ki és hívtunk meg, akik válaszoltak a résztvevők kérdéseire a 3 plenáris ülésen.¹⁸ Az esemény legvégén minden résztvevő kitöltött még egy kérdőívet (T3).

Valamennyi plenáris ülést és kiscsoportos beszélgetést rögzítettünk videóval és/vagy diktafonnal. A hétvégén jelen volt James Fishkin (Center for Deliberative Democracy, University of Stanford), Robert Luskin (Center for Deliberative Opinion Research, University of Texas at Austin) és Pierangelo Isernia (az IntUne, Integrated and United? A Quest for Citizenship in an Ever Closer Europe kutatás vezetője, University of Siena), valamint más, hazai és nemzetközi megfigyelők is. A média a kutatás legvégén rendezett sajtótájékoztatón értesült az esemény lefolyásáról, tapasztalatairól és előzetes eredményeiről.¹⁹

2009 nyarán került megrendezésre a BCE Szociológia és Társadalompolitika Intézetének szervezésében a Kaposvári Kistérségi deliberatív vizsgálat II. hulláma, a követéses szakasza (T4, N=186), melynek célja, a deliberáció tartós hatásainak vizsgálata. Ebben a szakaszban felkerestük a deliberatív hétvégén résztvevőket (N=90), illetve kontrollcsoport (N=96) bevonásával szűrtük ki az almintát ért egyéb hatásokat, így pontosabban mérhetővé, vizsgálhatóvá válik a deliberáció rövid, és hosszú távú hatása egyaránt. Valamennyi kérdőív törzsanyaga azonos volt. Az alapkérdőívben több, a társadalmi státusra vonatkozó kérdés szerepelt, a későbbi kérdőívek pedig kiegészültek a deliberatív esemény értékelésére vonatkozó kérdésekkel.²⁰

A II. hullámban megkérdezettek körét egyrészt a résztvevői csoport, másrészt a hozzájuk főbb demográfiai változók mentén illesztett távolmaradók közül válogatott kontrollcsoport alkotja. A II. hullám alpmintájában valamelyest több a férfi, és az elvált családi státusú személy, mint az I. hullám alpmintájában. Az I. hullám résztvevői csoportjához viszonyítva a II. hullám résztvevői csoportja nem különbözik nagyban, valószínűleg a közel 100%-os rekrutációs arány következtében. Az I. hullám távolmaradói csoportjához képest a II. hullám azonos csoportjában kisebb az egyedülállók, a 8 általánost, nagyobb a házasok, és az egyetemet végzettek aránya. Demográfiai jellemzőket (kor, nem, családi állapot, iskolázottság, foglalkoztatottság) tekintve az eseményen résztvevők, és a

---

¹⁸ A szakértők névsora és az esemény programja a mellékletben olvasható.

¹⁹ A folyamat során a média nyilvánosság biztosítása ajánlott, ugyanakkor ellentmondásos. A kaposvári esemény média megjelenésére ezért nem párhuzamosan, hanem utólagosan került sor, így szándékunk szerint a nyilvánosság nem módosíthatta a résztvevők viselkedését és attitűdjét. Az esemény sajtómegjelenése itt megtalálható: <http://www.etk.uni-corvinus.hu/index.php?id=22786> Az eseményre meghívott sajtóképviselők listája a mellékletben olvasható.

²⁰ A kérdőívek a Mellékletben megtalálhatók.

távolmaradók csoportjai nagy hasonlóságot mutatnak nemcsak a kutatás I., hanem a II. hullámában is.

4/1. sz. Táblázat: A minta szocio-demográfiai jellemzői, 2008-2009 (%)

		Reprezentatív minta	Résztvevők	Kontroll csoport
N		1514	90	96
		100.0	100.0	100.0
Nem	férfi	43.2	46.7	43.8
	nő	56.8	53.3	56.3
Iskolázottság	általános vagy kevesebb	27.1	23.3	19.8
	szakképző	28.5	31.1	26.0
	főiskola	32.0	33.3	38.5
	egyetem	12.5	12.2	15.6
Kor	-44	37.0	25.6	29.2
	45-	63.0	74.4	70.8
Település	Kaposvár	66.9	77.8	70.8
	egyéb	33.1	22.2	29.2
Foglalkoztatási státusz	alkalmazott	34.0	24.4	37.5
	vállalkozó, saját vállalkozásban	4.8	2.2	5.2
	alkalmi munkavállaló	.8	1.1	2.1
	munkanélküli	9.8	17.8	8.3
	nyugdíjas	40.1	47.8	37.5
	szülési szabadságon van	5.3	4.4	3.1
	tanuló	3.8	2.2	5.2
	egyéb	1.4	.0	1.0

Forrás: Lengyel et al 2011 Cramer's V: Nem: n.s., Iskolázottság: n.s., kor: 0.07***, Település: 0.06**,

Foglalkozás: n.s. Statisztikai szignifikancia: *** < 0.01, ** < 0.05, * < 0.1

4/2. sz. Táblázat: T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)

	T1 Nem résztvevő %	T4 nem résztvevő %	χ^2 (t)	p
Életkor* D2 alapján	(N=1310)	(N=96)		
Átlagéletkor_év	50.6	50.0	-0,268	0,789 (2-tailed)
Nem* Int2	(N=1310)	(N=96)		
Férfi_ő	42.6	43,8	0,575	0,346
Családi állapot** D16	(N=1310)	(N=96)		
Egyedülálló	29,3	24,0	0,931	0,335
Házas	60.9	60,4	0,090	0,764
Elvált	9,8	15,6	3,712	0,054
Legmagasabb iskolai végzettség** D17	(N=1310)	(N=96)		
Nem járt iskolába	0.3	0,0	11,419	0,179
Kevesebb, mint 8 általános	5.8	3,1		
8 általános	21.9	16,7		
Szaktanulmányképző	28.4	26,0		
Szaktanulmányképző+érettségi	4.7	8,3		
Szakközépiskolai, technikumi érettségi	16.5	17,7		
Gimnáziumi érettségi	10.3	12,5		
Főiskolai diploma, felsőfokú technikum	8,6	14,6		
Egyetemi diploma	3.6	1,0		

* Független mintás T-teszt ** Chi-Square Test

4/3. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009

Résztevő (N = 108) vs nem résztvevő (N = 1412)						Résztevő (N = 90) vs nem résztvevő (N = 96)				
	T1 minta %	T1 résztvevő %	T1 Nem résztvevő %	χ^2 (t)	p	T4 minta %	T4 résztvevő %	T4 nem résztvevő %	χ^2 (t)	p
Életkor* D2 alapján	(N=1514)	(N=108)	(N=1,406)			(N=186)	(N=90)	(N=96)		
Átlagéletkor_év	50.8	53.2	50.6	1.502	0.133 2- tailed	51,7	53.5	50,0	1.663	0.098 2-tailed
Nem* Int2	(N=1514)	(N=108)	(N=1,406)			(N=186)	(N=90)	(N=96)		
Férfi_fő	43.2	48.2	42.8	1.078	0.161	45,2	48.4	43,8	0.645	0.269
Családi állapot** D16	(N=1514)	(N=108)	(N=1,406)			(N=186)	(N=90)	(N=96)		
Egyedülálló	28.5	23.1	28.9	1.654	0.198	24,2	24,4	24,0	0.006	0.938
Házass	60.6	57.4	60.8	0.486	0.486	57,5	54,4	60,4	0.678	0.410
Elvált	10.9	19.4	10.2	8.747	0.003	18,3	21,1	15,6	0.936	0.333
Legmagasabb iskolai végzettség** D17	(N=1514)	(N=108)	(N=1,406)			(N=186)	(N=90)	(N=96)		
Nem járt iskolába	0.4	0.0	0.3	3.976	0.859	0,0	0,0	0,0	5.150	0,642
Kevesebb, mint 8 általános	5.4	2.8	5.6			3,2	3,3	3,1		
8 általános	21.4	20.4	21.5			18,3	20,0	16,7		
Szaktanásképző	28.5	31.5	28.2			28,5	31,1	26,0		
Szaktanásképző+érettségi	4.8	2.8	4.9			5,4	2,2	8,3		
Szakközépiskolai, technikumi érettségi	16.5	15.7	16.6			17,7	17,8	17,7		
Gimnáziumi érettségi	10.7	13.0	10.5			12,9	13,3	12,5		
Főiskolai diploma, felsőfokú technikum	9.0	10.2	9.0			12,4	10,0	14,6		
Egyetemi diploma	3.4	3.7	3.4			1,6	2,2	1,0		

* Független mintás T-Teszt

** Chi-Square Test

Nincs szignifikáns eltérés az I. hullámban résztvevők és nem résztvevők életkori megoszlásban, jóllehet, a *fiatalabb korosztály valamelyest alulreprezentált* az eseményen ugyanúgy, ahogyan a II. hullám almintáiban is. A deliberáció hosszú távú hatásait vizsgáló, egy év múlva rendezett II. hullámú utánkövetéses vizsgálat során megkérdezett résztvevők (N=90) és nem résztvevők, azaz a kontrollcsoport (N=96) életkori jellemzői szinte tized pontossággal megegyeznek a kutatás I. hullámának azonos csoportjellemzőivel, és szintén nincs szignifikáns eltérés e két csoport között.

A nemek arányát tekintve a vizsgált résztvevői és távolmaradói csoportok hasonlóságot, kiegyenlített képviseleti arányt mutatnak, bár az I. és II. hullám almintáiban is valamelyest *felülreprezentáltak a nők*, a távolmaradók között inkább, mint az alpmintákban, de a csoportok között e tekintetben sincs szignifikáns eltérés.

Családi állapotot illetően az alpminták reprezentativitása ugyanúgy tetten érhető az almintákban, e tekintetben sincs szignifikáns különbség az I. és II. hullám csoportjai között, kivéve az I. hullám résztvevői almintájában szereplő *elvált státusúakat*. Ők nemcsak az I., hanem a II. hullám résztvevői körében is *felülreprezentáltak* az alpminták, és a nem résztvevők csoportjaihoz képest. Az I. és II. hullám résztvevői csoportjainak összevetésekor kitűnik, hogy a II. hullám almintájában valamelyest több az elvált, és az egyedülálló, kevesebb a házas, jóllehet a II. hullám alpmintájába kevesebb egyedülálló és házas, valamint több elvált státusú került be, mint az I. hullám alpmintájába.

A legmagasabb iskolai végzettség tekintetében az I. és II hullám almintái között nincs szignifikáns eltérés. Mindkét hullám almintáit tekintve megfigyelhető, hogy a *szakmunkásképzőt végzettek felülreprezentáltak* a résztvevők köreiben, illetve a 8 általánost és egyetemet végezettek közül kevesebben kerültek be a II. hullám megkérdezettjei közé, mint az I. hullám alpmintájába.

Jelenlegi foglalkoztatási státust tekintve a két alpminta mutat némi eltérést: a II. hullámban valamelyest *több munkanélküli, kevesebb alkalmazott* került lekérdezésre, egyúttal az I. és II hullám résztvevő/nem résztvevő csoportjai hasonló tendenciák mellett e kategóriák mentén szignifikáns eltérést is mutatnak. Mindkét hullám résztvevői csoportjára igaz az, hogy körükben szignifikánsan többen vannak azok, akik, ha jelenleg nem is munkanélküliek, de az elmúlt 10 évben már voltak egyszer ilyen helyzetben, akik regisztráltak munkanélküli központban, akik kaptak munkanélküli segílyt, akik átképzésen, közmunkán vettek részt, s akik rendszeres szociális segílyt kaptak munkanélküliként akár a lekérdezés ideje alatt, akár az elmúlt 10 évben. Mindez nyomatékosan figyelembe veendő az eredmények értelmezésénél.

4/4. sz. Táblázat: T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)

	T1 Nem résztvevő %	T4 nem résztvevő %	χ^2 (t)	p
Jelenlegi foglalkoztatási státusza** D3	(N=1310)	(N=96)		
Alkalmazott	34.6	37,5	0,042	0,838
Vállalkozó, saját vállalkozásban	5.1	5,2	0,002	0,962
Alkalmi munkás	0.6	2,1	6,711	0,010
Munkanélküli	9.1	8,3	0,069	0,793
Nyugdíjas	39.6	37,5	0,156	0,693
Szülési szabadságon, GYES, GYED	5.6	3,1	1,262	0,261
Tanuló	3.8	5,2	0,312	0,576
Egyéb	1.5	1,0	0,145	0,703
Ha jelenleg munkanélküli, szeretne-e munkát vállalni** Nem / D9	(N=118)	(N=10)		
	5,9	0,0	0,628	0,428
Ha jelenleg nem munkanélküli, volt-e az elmúlt 10 évben munkanélküli** Igen / D8	(N=1181)	(N=90)		
	19.1	20,0	0,040	0,841
Ha jelenleg munkanélküli, vagy volt az elmúlt 10 évben munkanélküli**				
Regisztráltak-e a munkanélküli központban Igen / D10	(N=345)	(N=28)		
	80,0	71,4	1,161	0,281
Kap-e/kapott-e munkanélküli járadékot, állás keresési segélyt Igen / D11	(N=344)	(N=28)		
	72,1	64,3	0,775	0,379
Részt vesz-e/vett-e átképzésen, közmunkán, egyéb programban, melyet a munkaügyi kzp szervezett Igen / D13	(N=342)	(N=28)		
	20.8	21,4	0,007	0,933
Kap-e/kapott-e jövedelempótló támogatást, rendszeres szociális segélyt Igen / D14	(N=345)	(N=28)		
	36.2	42,9	0,489	0,848

* Független mintás T-Teszt

** Chi-Square Test

4/5. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009

Résztevő (N=108) vs nem részttevő (N=1412)						Résztevő (N=90) vs nem részttevő (N=96)				
	T1 minta %	T1 részttevő %	T1 Nem részttevő %	χ^2 (t)	p	T4 minta %	T4 részttevő %	T4 nem részttevő %	χ^2 (t)	p
Jelenlegi foglalkoztatási státusza** D3	(N=1513)	(N=108)	(N=1,405)			(N=186)	(N=90)	(N=96)		
Alkalmazott	34.0	25.0	34.7	4.232	0.040	31,2	24,4	37,5	3,690	0,055
Vállalkozó, saját vállalkozásban	4.8	1.9	5.1	2.239	0.135	3,8	2,2	5,2	1,144	0.285
Alkalmi munkás	0.8	0.9	0.8	.026	0.872	1,6	1,1	2,1	0.277	0,599
Munkanélküli	9.8	18.5	9.2	9.848	0.002	12,9	17,8	8,3	3.687	0,055
Nyugdíjas	40.1	48.1	39.5	3.121	0.077	42,5	47,8	37,5	2,008	0.156
Szülési szabadságon, GYES, GYED	5.3	3.7	5.4	.583	0.445	3,8	4,4	3,1	0,223	0,637
Tanuló	3.8	1.9	3.9	1.177	0.278	3,8	2,2	5,2	1,144	0,285
Egyéb	1.3	0.0	1.4	1.558	0.212	0,5	0,0	1,0	0.943	0,332
Ha jelenleg munkanélküli, szeretne-e munkát vállalni** D9 Igen	(N=148)	(N=20)	(N=128)			N=24	N=16	N=8		
	4.7	0.0	5.5	1.148	0.284	12,9	17,8	8,3	3,687	0,055
Ha jelenleg nem munkanélküli, volt-e az elmúlt 10 évben munkanélküli** D8 igen	(N=1359)	(N=88)	(N=1,271)			N=161	N=74	N=87		
	20.0	31.8	19.2	8.189	0.004	26,1	33,8	19,5	4,207	0.040
Ha jelenleg munkanélküli, vagy volt az elmúlt 10 évben munkanélküli**										
Regisztráltak-e a munkanélküli központban D10	(N=421)	(N=48)	(N=373)			N=66	N=41	N=25		
	81.2	95.8	79.4	7.574	0.006	86,4	95,1	72,0	7,050	0.008
Kap-e/kapott-e munkanélküli járadékot, állás keresési segítyt D11	(N=420)	(N=48)	(N=372)			N=66	N=41	N=25		
	73.1	85.4	71.5	4.184	0.041	78,8	85,4	68,0	2,802	0.094
Részt vesz-e/vett-e átképzésen, közmunkán, egyéb programban, melyet a munkaügyi kzp szervezett D13	(N=418)	(N=48)	(N=370)			N=66	N=41	N=25		
	23.0	39.6	20.8	8.463	0.004	33,3	39,0	24,0	1,578	0.209
Kap-e/kapott-e jövedelempótló támogatást, rendszeres szociális segítyt D14	(N=421)	(N=48)	(N=373)			N=66	N=41	N=25		
	39.2	58.3	36.7	8.329	0.004	53,0	58,5	44,0	1.318	0.251

* Független mintás T-teszt ** Chi-Square Test

A megkérdezettek foglalkozását tekintve jellemzően a *szakmunkások, betanított- vagy segéd munkások* köréből kerülnek ki, különös tekintettel a résztvevői csoportokra. A II. hullám alapmintájába valamelyest több beosztott értelmiségi, szakmunkás, és kevesebb betanított- vagy segéd munkás került, mint az I. hullámban. A II. hullám kontrollcsoportjába többen kerültek be a beosztott értelmiségiek, egyéb szellemi, szolgáltatók, kereskedők közül, és jóval kevesebben a betanított- vagy segéd munkások közül, mint az I. hullám azonos csoportjában, emellett a II. hullám résztvevői csoportja csak a szakmunkások körében mutat többletet az I. hullám azonos csoportjához képest. Szignifikáns különbség ebben a kérdésben sehol nem mutatkozik a vizsgált csoportok között.

4/6. sz. Táblázat: Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, T1 nem résztvevő (N = 1310) vs T4 nem résztvevő (N = 96)

	T1 Nem résztvevő % (N=1280)	T4 nem résztvevő % N=96	χ^2 (t)	P
Mi a jelenlegi/mi volt az utolsó foglalkozása? ** D4				
Közepes és nagyállalkozó	0.6	1,1	0,229	0,632
Diplomás szabadgondolkodó	0.5	1,1	0,366	0,545
Egyéni vállalkozó	4.8	4,3	0,102	0,749
Gazdálkodó, mezőgazdasági kisvállalkozó	0.5	0,0	0,457	0,499
Felső vezető	1.4	0,0	1,382	0,240
Középszintű vezető	6.0	6,5	0,005	0,946
Alsó vezető, csoportvezető, művezető	3.8	5,4	0,481	0,488
Beosztott értelmiségi	12.5	18,5	2,939	0,086
Egyéb szellemi, szolgáltató, kereskedő	9.5	13,0	2,529	0,112
Szakmunkás	26.5	27,2	0,084	0,772
Betanított- vagy segéd munkás	23,4	13,0	6,227	0,013
Mezőgazdasági fizikai dolgozó, idénymunkás	3.8	2,2	0,734	0,391
Nem volt előző munkája	6.8	7,6	0,025	0,874
Hány ember dolgozik a cégnél? ** D5	(N=503)	N=39		
10 fő, vagy annál kevesebb	35.4	33,3	0,067	0,796
11-24 fő között	20.3	20,5	0,001	0,972
25-100 fő között	24.7	23,1	0,048	0,826
101-500 fő között	10.3	7,7	0,278	0,598
Több mint 500 fő	9.3	15,4	1,497	0,221
Az ön munkahelye... ** D6	(N=511)	N=43		
Teljes mértékben magántulajdonban van	66,5	46,5	6,989	0,008
Állami, önkormányzati tulajdonban van	25,8	39,5	3,788	0,052
Részben magán, részben állami tulajdonban van	5.3	7,0	0,222	0,638
Szövetkezeti tulajdonban van	1.0	2,3	0,672	0,412
Egyéb	1.4	4,7	2,672	0,102
Az ön munkahelye ... ** D7	(N=506)	N=43		
Teljes mértékben magyar tulajdonban van	86.2	93,0	1,616	0,204
Csak részben magyar tulajdonú	6.9	4,0	0,324	0,569
Nincs benne magyar tulajdon	6.9	2,3	1,364	0,243
Település / kshl	(N=1310)	N=96		
Kaposvár	65.9	70,8	30,239	0,004

4/7. sz. Táblázat: Kaposvári Deliberatív Közvélemény-kutatás, Szocio-demográfiai adatok reprezentativitása, 2008-2009

Résztevő (N = 108) vs nem részttevő (N = 1412)						Résztevő (N = 90) vs nem részttevő (N = 96)				
	T1 minta %	T1 részttevő %	T1 Nem részttevő %	χ^2 (t)	p	T4 minta %	T4 részttevő %	T4 nem részttevő %	χ^2 (t)	p
Mi a jelenlegi/mi volt az utolsó foglalkozása? ** D4	(N=1485)	(N=108)	(N=1377)			N=187	N=90	N=92		
Közepes és nagyállalkozó	0.7	0.9	0.7	0.111	0.739	1,1	1,1	1,1	0,000	0.988
Diplomás szabadgondolkodó	0.5	0.0	0.6	0.631	0.427	0,5	0,0	1,1	0,984	0,321
Egyéni vállalkozó	4.9	6.5	4.8	0.611	0.434	5,5	6,7	4,3	0,471	0,492
Gazdálkodó, mezőgazdasági kisvállalkozó	0.4	0.0	0.4	0.472	0.492	0,0	0,0	0,0	No stat.	
Felső vezető	1.2	0.0	1.3	1.429	0.232	0,0	0,0	0,0		
Középszintű vezető	6.1	6.5	6.0	0.036	0.849	6,6	6,7	6,5	0,032	0.969
Alsó vezető, csoportvezető, művezető	4.0	5.6	3.8	0.765	0.382	5,5	5,6	5,4	0,001	0.971
Beosztott értelmiségi	12.8	11.1	12.9	0.296	0.586	14,8	11,1	18,5	1,954	0,162
Egyéb szellemi, szolgáltató, kereskedő	10.0	13.0	9.8	1.107	0.293	11,5	10,0	13,0	0,413	0,521
Szakmunkás	26.7	28.7	26.6	0.231	0.631	28,6	30,0	27,2	0,178	0,673
Betanított- vagy segédmunkás	22.6	22.2	22.6	0.008	0.931	17,6	22,2	13,0	2,645	0,104
Mezőgazdasági fizikai dolgozó, idénymunkás	3.6	2.8	3.6	0.212	0.645	2,7	3,3	2,2	0,229	0,632
Nem volt előző munkája	6.5	2.8	6.8	2.689	0.101	5,5	3,3	7,6	1,601	0,206
Hány ember dolgozik a cégnél? ** D5	(N=572)	(N=30)	(N=542)			N=64	N=25	N=39		
10 fő, vagy annál kevesebb	34.8	26.7	35.2	3.588	0.465	32,8	32,0	33,3	1.815	0.770
11-24 fő között	21.0	33.3	20.3			25,0	32,0	20,5		
25-100 fő között	24.7	26.7	24.5			23,4	24,0	23,1		
101-500 fő között	10.0	6.7	10.1			6,3	4,0	7,7		
Több mint 500 fő	9.6	6.7	9.8			12,5	8,0	15,4		
Az ön munkahelye... ** D6	(N=584)	(N=30)	(N=554)			N=68	N=25	N=43		
Teljes mértékben magántulajdonban van	64.0	46.7	65.0	4.146	0.042	45,6	44,0	46,5	.040	0.841
Állami, önkormányzati tulajdonban van	27.6	40.0	26.9	2.448	0.118	41,2	44,0	39,5	.130	0.718
Részben magán, részben állami tulajdonban van	5.5	6.7	5.4	0.086	0.769	5,9	4,0	7,0	.253	0.615
Szövetkezeti tulajdonban van	1.0	0.0	1.1	0.328	0.567	1,5	0,0	2,3	.590	0.442
Egyéb	1.9	6.7	1.6	3.915	0.048	5,89	8,0	4,7	.320	0.571
Az ön munkahelye ... ** D7	(N=579)	(N=30)	(N=549)			N=68	N=25	N=43		
Teljes mértékben magyar tulajdonban van	86.7	86.7	86.7	0.000	0.995	91,2	88,8	93,0	.496	0.481
Csak részben magyar tulajdonú	6.7	6.7	6.7	0.000	0.988	4,4	4,7	4,0	.016	0.900
Nincs benne magyar tulajdon	6.6	6.7	6.6	0.001	0.981	4,4	8,0	2,3	1.207	0.272
Település ksh1	(N=1514)	(N=108)	(N=1142)			N=143	N=90	N=96		
Kaposvár	66.6	76.9	65.9	2.337	0.000	74,9	50,7	49,3	13,325	0,346

* Független mintás T-Teszt ** Chi-Square Test

A megkérdezettek munkahelyének létszámát tekintve jellemzően a *100 fő alatti cégek alkalmazottjai* kerültek lekérdezésre. A II. hullám alapmintájába valamivel több nagyvállalati munkatárs került be, mint az I. hullámba, mely különbség a résztvevői csoportjellemzőkben nem, csak a kontrollcsoportban mutatkozik meg. A két hullám résztvevő csoportjai közel azonos jellemzőkkel bírnak a vizsgált szempontot tekintve.

Az I. hullám alapmintájában szereplők több, mint fele a magánszektorból került lekérdezésre, mely dominancia a résztvevők körében már nem, csak a távolmaradók csoportjában mutatható ki, helyet adva ezzel az állami szektor alkalmazottjaink, jelentősen fölülmúlva ezzel az érintett csoport alapmintában mért csupán egyharmados jelenlétét. A II. hullám alap- és almintái e tekintetben közel azonos képet mutatnak az I. hullám résztvevői csoportjával. A megkérdezettek mindkét hullámban jellemzően magyar tulajdonú vállalatok alkalmazottai közül kerültek ki, mely dominancia minden almintában tetten érhető. A II. hullám alapmintájában 90% feletti a jelenlétük, de ez az arány a résztvevői csoportban valamelyest alulmarad, szemben a kontrollcsoporttal, helyet hagyva ezzel a külföldi tulajdonú vállalatok alkalmazottainak markánsabb megjelenéséhez. A megkérdezettek lakóhelyüket illetően mindkét alapmintában – különös tekintettel a II. hullámra – több, mint fele arányban *kaposvári* érdekeltségű, ám ez az arány a résztvevők körében még ennél is magasabb. A távolmaradók jellemzően a Kaposvári Kistérség távolabbi településein élnek.

A DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az alábbiakban a kaposvári deliberatív közvélemény-kutatás eredményeit foglalom össze a *Deliberative Methods in Local Society Research* (Lengyel Gy. szerk, 2009) című kötet empirikus tanulmányainak tapasztalatai alapján.

Fishkin és kollégái (2009) szerint bebizonyosodott, hogy más országokhoz hasonlóan a deliberáció Magyarországon is pozitívan befolyásolhatja a megkérdezettek véleményét, ezen kívül számos más, szélesebb körű változás is megfigyelhető. A kísérletben résztvevőktől kapott vélemények sokkal megalapozottabbak lettek és ezáltal megbízhatóbb támpontot nyújthattak bármely későbbi felhasználáshoz. A résztvevők tudása, nyitottsága és érdeklődése is nőtt a deliberáció során, ami nemcsak hasonló közvélemény-kutatásban, de általános társadalmi kapcsolataikban és szerepvállalásukban is megmutatkozik.

A résztvevők megismerték a piaci viszonyokat és az azt befolyásoló tényezőket, ezen kívül egy napilap vagy egy híradó is sokkal gazdagabb információtartalommal bír számukra a kísérletnek köszönhetően (értő hallgatóság). Kísérlet során nem csupán a lokális szituációt, hanem globális helyzetről is átfogóbb képet alakíthattak ki (EU). Globális összefüggéseket is megértve fokozódott a helyzetfelismerésük és javult a reakcióképességük is. Sokuk új ismereteket szereztek a gazdasági, társadalmi változásokról és azok miértjeiről is. A jellemző konfliktuskerülő passzív magatartást értékes párbeszédre, eszmecserére váltották, megfogalmazva álláspontjukat, érvelve és érdemben hatva egymásra maguk is új élményként élték meg az eseményt. A kiértékelés során magával az eljárással kapcsolatban is fontos visszajelzéseket gyűjtöttek össze, legyen szó a résztvevők motivációjáról vagy a moderátorok tevékenységéről, ezáltal finomítva a jövőbeli felméréseket. További érdekes megfigyelés a résztvevők személyiségének hatása a felmérés megítélését és a részvételbeli aktivitást illetően is. Fontos lehet mindezen szempontok figyelembevétele a résztvevők kiválasztása során, mindazonáltal odafigyelést igényel, hogy ezen módosításokkal ne csorbuljon a felmérés objektivitása.

Fishkin és kollégái hangsúlyozzák, hogy tudásszint-változás esetében szignifikáns különbség mérhető a numerikus és a szöveges feladatok közt, tehát úgy tűnik, a szöveges feladatok alkalmasabbak a tudásszint-változás mérésére. A szerzők ezenkívül tanulmányukban bemutatják, hogyan emelkedett a gazdasági versennyel szembeni pozitív attitűd, illetve azt, miként értékelik a megkérdezettek magát a deliberatív eseményt.

Bakonyi (2009) és Szalma (2009) elemzései azt mutatják, hogy a megkérdezettek a gazdasági verseny értékelését, illetve a jóléti intézményekkel kapcsolatos várakozásaikat illetően ambivalens, olykor zavaros nézeteket vallanak. Szalma (2009) azt vizsgálja meg részletesebben, hogy a deliberáció hatására hogyan formálódnak a résztvevői vélemények az állam munkaeő piaci szerepvállalását illetően. Vajon változnak-e, és ha igen, milyen mértékben változnak a megkérdezettek vélekedései a munkanélküliség elleni védekezés kérdésében, az adóterhek alakulásának irányát illetően, az állam munkanélküliség elleni küzdelemben való részvétele kapcsán, vagy épp az illegális munkavállalás megszüntetésének lehetőségét illetően? Mindez annak fényében igazán érdekes, hogy a magyar társadalom számottevő része napjainkban is erősen paternalista szemléletű. Ennek gyökerei a szocializmus évtizedeire nyúlnak vissza, és bár a rendszerváltás óta évtizedek teltek el, az értékek és normák újraíródása legalább egy generációnyi időt igényel. Részint ezzel magyarázható ama elvárás, amely az állam fokozott szerepvállalását igényli, igaz, ez társadalmi csoportonként eltérő mértékű.

Miután a deliberáció szemléletformáló hatása, érdemes vizsgálni az általa okozott változásokat. Ennek érdekében a szerző előzetesen öt hipotézist állított fel. Az első, mely szerint a hátrányos társadalmi helyzetűek ellenzik a munkaerő piaci deregulációt, és egyetértenek azzal, hogy az állam feladata, hogy munkahelyeket biztosítson állampolgárainak, részben igaznak bizonyult. Egyfelől a nagyobb kulturális tőkével rendelkezők és magasabb iskolai végzettségűek valóban a dereguláció hívei, másfelől, az előzetes várakozásokkal ellentétes módon jellemzően az idősebbek támogatják a piaci liberalizációt, és nem a fiatalabbak. A deliberáció hatására ugyanakkor mintegy 10%-kal nőtt a reguláció támogatóinak aránya. A második hipotézis szerint a hátrányos helyzetűek a passzív társadalompolitikai intézkedéseket preferálják, míg a magasabb státuszúak az aktív megoldások hívei. Ez a feltételezés is részben bizonyult igaznak. Egyfelől a munkanélküliek és a nők valóban inkább a passzív intézkedések támogatói, másfelől, a várakozásokkal ellentétben, az 55 év felettiek egyik típusú társadalompolitikai intézkedésnek sem támogatói. Sőt, ez a csoport ellenzi leginkább a passzív intézkedéseket. Eközben a deliberatív tanácskozás hatására 34%-ról 46%-ra nőtt azok aránya, akik szerint a munkavállalás nem állami, hanem mindenkinek a saját, egyéni felelőssége.

A harmadik hipotézis, amely az illegális munkavállalás témakörét érinti, igazolódott. Eszerint az előnyösebb társadalmi pozíciót birtoklók intoleránsabbak az illegális munkavállalással szemben, mint azok, akik kevesebb társadalmi tőkével rendelkeznek, vagy alacsonyabb, például szakiskolai végzettségűek. A poszt-deliberatív felmérés tanulsága, hogy a munkanélküliek is elfogadóbbak az illegális munkavállalást illetően. A negyedik hipotézis ugyancsak részben bizonyult igaznak. Az előzetes feltevessel ellentétben nem a magasabb iskolai végzettségűek támogatták leginkább az adócsökkentést, hanem a szakiskolát végzettek. Érdekes módon később a szakiskolai végzettség inszignifikánssá vált, míg a felsőfokú végzettség szignifikánssá, illetve meglepő eredmény, hogy a deliberáció ez esetben nem hozott érdemi véleményváltozást. Végül az utolsó hipotézis, amely arra vonatkozott, hogy a deliberáció csökkenteni fogja a résztvevők közti – a társadalmi- és demográfiai eltérésekből adódó – véleménykülönbségeket, teljes mértékben igazolódott. Például megszűnt a nem hatása a munkaerő piac liberalizációjának kérdésére, de eltűnt a foglalkoztatottság véleményekre gyakorolt hatása is az adóterhelés mértékére vonatkozóan.

Bakonyi (2009) mások mellett a piaci verseny általános megítélésének kérdésével foglalkozott tanulmányában. A kiválasztott térséget mind a rendszerváltás, mint a gazdasági válság hullámai hátrányosan érintették. A válaszadók többségének életvitelét is

negatívan befolyásolták ezek a folyamatok. A résztvevők jelentős része nem aktív a gazdasági életben, kora (nyugdíjas) vagy éppen a munkanélküliség kényszere miatt. Az eredmények értékelésénél ezeket a tényezőket célszerű figyelembe venni. Fontos témakör volt még az állami beavatkozás, ezen belül is a hazai termelő ágazatok megerősítése, illetve a külföldi befektetők támogatottsága is. Ez utóbbit befolyásolhatta volna a nemzetre jellemző enyhe zárkózottság, ám az eredmények a vártnál magasabb elfogadókészséget mutattak a külföldi beruházásokkal szemben. A válaszadókat négy főbb csoportra osztotta annak megfelelően, hogy ellenzik-e vagy támogatják a szabad versenyt. Ezzel a tömbösített megoldással már érdekesebb összefüggéseket sikerült találni az amúgy csak kisebb eltéréseket mutató eredmények között. Például, hogy az ellenzők jelentős része idősebb nők közül kerül ki („régén minden jobb volt“), míg az óvatos támogatók inkább diplomával rendelkező férfiak. A válaszok és az általános megítélés jelentős változásokon ment át az évek során.

Herman-Ignác (2009) a munkaerőpiac és a munkanélküliség, valamint az Európai Unió kapcsolódó szerepének a témájában készített esettanulmányt. Céljuk volt, hogy megvizsgálják a tudásbővülésben és az attitűdváltozásban mérhető változásokat a DP során. A szerzők arra a megállapításra jutottak, hogy a legnagyobb mértékű tudásbővülés a T2 és T3 fázisokban történt, bár ez is igen csekély mértékű volt, ugyanis egy átlagos résztvevő a 9 kérdésből csupán 0,5 kérdéssel tudott többre helyesen válaszolni T1 és T3 között. A résztvevők (és az eredeti minta) alacsony kezdeti tudása a témában a szerzők szerint valószínűvé teszi, hogy a DP során a „padló hatás” („floor effect”) érvényesült: a tudásbővülés mértékének a lehetőségét nagyban korlátozta, hogy a kérdések megértése is túl nehéz volt az átlagos résztvevő számára, s így T3-nál sem tudtak a kérdések harmadára sem helyesen válaszolni. Az eredmények értékelésénél az is megállapítható volt, hogy a válaszok megadásánál a tippelésnek nagy szerepe volt. Az eredmények alapján egyértelműen beazonosítható egy olyan csoport, mely már a DP folyamata előtt határozott és konzisztens véleményalkotással rendelkezett a témában, míg más tipizálható véleményalkotó csoportok egyértelmű beazonosítása nem volt lehetséges. A tudásbővülés és az attitűdváltozás között ugyanakkor egyértelmű kölcsönhatás van: míg a T2-nél még nem figyelhető meg koncepció a résztvevőknél, T3-nál már igen. Megállapítható, hogy mérlegelési folyamatnak lényegesen nagyobb hatása volt, mint az információszerzésnek. A résztvevők nem feltétlenül tudják kezelni a számukra sok és összetett információt és könnyen összezavarodnak, a DP hétvége viszont segít a megértésben és rendszerezésben, amiben a face-to-face találkozásoknak is jelentős szerepe van.

5. KUTATÁSI EREDMÉNYEK

5.1. A DISKURZUS MINŐSÉGE

DISCOURSE QUALITY INDEX (DQI) KÓDOLÁSI ÉS ELEMZÉSI FÁZISAINAK BEMUTATÁSA

A deliberatív hétvégén összesen 108 fő vett rész, 15 csoportba osztva beszélgettek, mely csoportbeszélgetések hangfelvételei közül 7 db elemezhető minőségű. Ezek közül kiválasztva, mely csoport produkált egy kiválasztott téma (Foglalkoztatáspolitikai eszközök) kapcsán legtöbb és legkevesebb szignifikáns változást T1-ről T3-ra, a diskurzus minőségi elemzésbe a 2-es (legjobb szignifikáns változás) és a 11-es (nincs szignifikáns változás) csoportokat vonom be. Az alábbiakban a diskurzus minőségi vizsgálatának kódolási és elemzési fázisait mutatom be részletesen Steenbergen és kollégáinak (2003) munkája alapján. Bemutatom, hogy a DQI megbízható mérési eszköz, mely a különböző csoportokban zajlott diskurzusok minőségének leírására és összehasonlítására alkalmas mutatónak látszik.

Az elemzés kódolandó egységeit az egyéni beszédaktusok képezik. Egyetlen beszédaktusnak számít, ha a beszédaktus rövid időre – akár csak néhány másodpercre – megszakad és a beszélő azután zavartalanul folytatja. Ezen beszédaktusok közül kizárólag a releváns tartalmú megnyilvánulások kerülnek kódolásra. Két kódoló két lépésben végzi a kódolást. Előbb mindkét kódoló önállóan végigolvassa a vitát és jelöli a releváns részeket. Ez a független kódolás biztosítja a statisztikai eredmények megbízhatóságát. Ezután kódolják az egyes megnyilvánulásokat a kódolási kategóriák mentén²¹, majd kódolók összehasonlítják a kódokat és egyeztetnek az egyes kódolási kategóriák tekintetében, ezzel kialakításra kerülnek a végleges kódok. (Steenbergen et al 2003:31) Fontos azt is megjegyezni, hogy mindkét kódoló tisztában volt a kiscsoportok kiválasztásának szempontjával, a kódolás során fellépő esetlegesen fellépő részrehajlásukat a kódolási kategóriák leírásának pontos betartásával kontrolláltuk.

---

²¹ I.Relevancia, II.Megszakítás, III.Részvétel_Megszorítások, IV.Tisztelet_Durva beszéd, V.Tisztelet_Tiszteletteljes beszéd, VI.Tisztelet_Hallgatás, VII.Érvek indoklásának szintje, VIII.Érvek indoklásának tartalma_Saját csoport, IX.Érvek indoklásának tartalma_Más csoport, X.Érvek indoklásának tartalma_Közjó, XI.Érvek indoklásának tartalma_Elvont elvek, XII.Álláspont, XIII.Történetek

AZ ELEMZETT KISCSOPORTOK ÉS A VITA TÉMÁJA

Két kiscsoportot választottam ki az elemző összehasonlításra. Az egyikben (2-es számú csoport) a legtöbb, a másikban (11-es számú csoport) a legkevesebb szignifikáns változás volt mérhető a deliberáció hatására. A 2-es csoport, mely a legtöbb szignifikáns változást mutatta T1-ről T3-ra, és a 11-es csoportban nem történt szignifikáns változás T1-ről T3-ra az adott témában. A DP-n az alábbi témák kerültek megvitatásra: 1. a munkaerőpiac, munkahelyteremtés főbb kérdései, 2. foglalkoztatáspolitikai eszközök, 3. az EU szerepe a foglalkoztatáspolitikában, a következőkben a második témában lezajlott beszélgetéseket elemezem, összehasonlítom a csoportvitákat, hogy megvizsgálhassuk a kiscsoportos deliberációs folyamatok minőségét. Az alábbi táblázatban a hangrögzített – tehát elemezhető – kiscsoportok véleményváltozásai láthatóak T1-ről T3-ra.

5/1. sz. Táblázat: Változások T1-ről T3-ra, T-TEST PAIRS

Aggregált (N=108) szinten szignifikáns változást mutató, foglalkoztatásra vonatkozó kérdések / hangrögzített csoportok

csoport	fő	ff	nő	Q9 ²²	t3Q9	t	p	Q13	t3Q13	t	p
2	6	4	2	4,17	1,50	3,508	,017	2,50	6,83	-4,716	,005
5	7	3	4	4,57	3,14	2,500	,047	5,00	5,43	-0,411	,695
6	7	3	4	3,50	4,33	-0,752	,486	4,71	4,57	,141	,892
10	6	2	4	5,00	3,17	1,571	,177	4,67	7,00	-2,767	,040
11	6	2	4	4,33	4,50	-0,542	,611	5,50	6,00	-0,620	,562
14	6	1	5	4,83	2,17	3,024	,029	5,33	6,00	-1,195	,286
16	5	1	4	5,20	2,40	7,483	,002	5,80	6,60	-1,633	,178
T1átlag N=108				4,28				4,87			
T3átlag N=108					3,35				5,79		

²² Q9 Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán

Q13 Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Q17 Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

Q19 Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

csoport	Q17	t3Q17	t	p	Q19	t3Q19	t	p
2	4,50	2,50	1,195	,286	2,50	5,83	-2,988	,031
5	4,71	3,71	1,025	,345	1,71	4,00	-2,938	,026
6	4,00	4,43	-0,430	,682	2,86	3,14	-0,229	,827
10	4,67	3,67	1,000	,363	3,67	3,00	0,830	,444
11	4,33	4,00	0,439	,679	3,50	4,50	-0,889	,415
14	4,33	2,50	1,161	,198				
16	4,00	3,00	1,826	,142	3,40	4,40	-0,913	,413
T1átlag N=108	4,35				3,36			
T3átlag N=108		3,56				4,12		

Mindkét csoportbeszélgetésen 6 fő vett részt, a 2-es csoportban 4 férfi, 2 nő, a 11-es csoportban fordított arányban férfiak és nők. A résztvevők mindkét csoportban 50-70 év közöttiek, két kivételtől eltekintve nyugdíjasok vagy munkanélküliek.

Mindkét csoportban hasonlóan középutas véleményen voltak a tekintetben, hogy nemcsak az egyén felelőssége, hanem az állam feladata is mindenki számára munkahelyet biztosítani. Ugyanakkor szembetűnő és szignifikáns változás történt a *2-es csoportban a deliberáció után, a csoporttagok kizárólag az egyén felelősségét hangsúlyozták* e kérdés tekintetében. Ez a csoporttendencia megfelel a teljes mintán mért véleményváltozásnak is a kérdésben, hiszen azok aránya, akik úgy gondolták, hogy mindenkinek saját felelőssége munkát találni, 26%-ról 44%-ra emelkedett a deliberáció után.

A 2-es csoportban azzal kapcsolatos vélemények is szignifikánsan változtak, hogy a segélyeket milyen feltételekhez kellene kötni. A *2-es csoportban*, ahogyan a teljes mintában is, a deliberációt követően csökkent azok aránya, akik úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoztak érte (a teljes mintában ez az arány: 27%-ról 15%-ra csökkent) és *nőtt azok aránya, akik szerint gondoskodni kell azokról is, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni* (a teljes mintában ez az arány: 52%-ról 77%-ra nőtt). A 11-es csoportban ezzel szemben mind a deliberáció előtt, mind utána ugyanazon véleményen voltak a kérdésben, mely szerint azokról is gondoskodni kell, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni.

A munkanélküliség elkerülhetőségére vonatkozó vélemények a *2-es csoportban* ugyanúgy, ahogyan a teljes mintában is (32%-ról 49%-ra) *nőtt azok aránya, akik szerint a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen*. Ezzel szemben a 11-es csoport mindvégig egy középutas álláspontot képviselt a kérdésben, s gondolták egyúttal azt is, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen.

Az adópolitikát illetően is jelentős és szignifikáns változás történt a 2-es csoportban ugyanúgy, ahogyan a teljes mintában (45%-ról 29%-ra) is, csak ellentétes irányban. Míg a teljes mintában csökkent azok aránya, akik szerint a kormánynak csökkenteni kellene az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, a *2-es csoportban a deliberáció után nőtt azok aránya, akik szerint a kormánynak csökkenteni kellene az adókat*. A 11-es csoportban az eddigi kérdésekhez hasonlóan ebben a témában is egy középutas véleményt képviseltek a megkérdezettek, mely vélemény a deliberáció utánra sem változott.

Megállapíthatjuk, hogy a 2-es csoport abban is különbözik a 11-es csoporttól, hogy annak tagjai a teljes mintához – egy kérdést kivéve – hasonló mértékben és irányban változtatták meg véleményüket az adott foglalkoztatást érintő kérdésekben.²³ Most nézzük meg, hogy ezek mögött a számszerűsített véleményváltozások/-állandóságok mögött milyen tényleges és szövegszerű vélemény-kifejezések, állásfoglalások azonosíthatóak.

A CSOPORTVITÁK SZÖVEGES ELEMZÉSE

Az alábbiakban a két kiválasztott csoport vitáját elemzem. Elemzem az elhangzottakat azzal a céllal, hogy bemutassam, ténylegesen és szövegszerűen hogyan zajlott le a vita, kiegészítve, megerősítve, „életre keltve” ezzel a DQI különböző aspektusait. A beszélgetés során a résztvevők az alábbi, foglalkoztatáspolitikai eszközökkel kapcsolatos témákat érintették, s fejtették ki álláspontjukat, fogalmazták meg érveiket, ellenérveiket. Az alábbi táblázat a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeit érintő témákban elhangzottakat tartalmazza, csoportonkénti bontásban:

---

²³ A moderátori beszámolók alapján egy érdekes megállapítást tehetünk: valamennyi kiscsoportban a DP módszerét és a plenáris üléseket illetően főként kritikus véleményeket fogalmaztak meg, kivéve a 11-es csoportban. Nekik egyhangúan nagyon tetszett a módszer, véleményük szerint több ilyen kellene, hogy jobban megértsék az őket körülvevő világot. A szakértői válaszokkal is elégedettek voltak.

5/2. sz. Táblázat: Foglalkoztatáspolitikai aktív eszközök érintő megállapítások

Téma	2-es csoport	Pro / kontra	11-es csoport	Pro / kontra
1.Munkaerőpiaci szolgáltatások (tanácsadás, munkaközvetítés)				
	X		Sok munkanélküli van, aki nincs nyilvántartásban.	kontra
			Ezeknek van a legnagyobb tapasztalatuk (...) szükség van rájuk.	pro
2.Képzések elősegítése				
	Van, aki él a lehetőséggel.	pro	X	
	Van, aki nem él a lehetőséggel.	kontra		
	Pénzkidobás.	kontra		
	Mert gyors talpáló, így nem hatékony.	kontra		
3.Bér- és járuléktámogatás				
	A munkaadó miután lejárt az idő, elküldi a foglalkoztatott hátrányos helyzetű álláskeresőt.	kontra	X	
	Ennek van előnye.	pro		
	Ennek van hátulütője is.	kontra		
4.Közhasznú és közcélú munka				
	A közhasznú munkát, aki felügyeli, nem ártana, hogyha utánanézne.	kontra	X	
	Dolgozzon mindenki valamit, (...) hogy az ország továbbra is fennmaradjon!	pro		
5.Önfoglalkoztatás, vállalkozóvá válás támogatása				
	Bizonyos feltételek szerint, (...) önerőt kér, (...) egyszerűen nem tudják előteremteni.	kontra	X	
6.Munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatása				
	Ennyi nagy bevásárlóközpontot építeni, ez butaság.	kontra	Támogatni kell, ez egyértelmű.	pro
	X		Egy módja van annak, hogy ez az ország fellendüljön, hogy munkahelyteremtés.	pro

1. MUNKAERŐPIACI SZOLGÁLTATÁSOK

A munkaerőpiaci szolgáltatásokat illetően – például: információ nyújtás, munkaközvetítés – a 2-es csoportban nem foglalmaztak meg véleményt, ezzel a témával nem foglalkoztak részletesebben, a 11-es csoportban azonban egyaránt megjelentek pro és kontra állásfoglalások, mely tény arra enged következtetni, hogy a résztvevők alaposan megfontolták, körbejárták a témát:

„Véleményem szerint csak részben informáltak ők, mert nagyon sok munkanélküli van, aki nincs nyilvántartásban. Kikerül a szórásból és akkor mindjárt nincs nyilvántartásba véve.” (11-es csoport)

„A rendszerváltás óta, közel húsz éve van munkanélküliség, hát ezeknek van a legnagyobb tapasztalatuk, meg biztos, hogy nagyon nagy szükség van rájuk, mert különben tényleg káosz lenne itt. Lehetne jobban is csinálni nekik, az is biztos.” (11-es csoport)

A résztvevők szerint tehát csak részben informáltak az állami munkaerő-közvetítő irodák, így nem tudják hatékonyan ellátni feladataikat, ugyanakkor üdvös a jelenlétük, hiszen mégiscsak nagy múlttal, tapasztalattal rendelkező állami szolgáltatásról van szó, annak ellenére, hogy ez a tevékenységi kör további fejlesztésre szorul.

2. A KÉPZÉS ELŐSEGÍTÉSE

A munkaerőpiacon való elhelyezkedést segítő képzések támogatásával a 11-es csoportban nem foglalkoztak, a 2-es csoportban azonban számos, jellemzően kontra véleményt foglalmaztak meg:

„Hát, én, (...) mindegyikben találok olyat, hogy egyes emberekre nézve azt mondanám, hogy jó, mert, hogy igazából akar is dolgozni, és örül neki, lehetőséget kapott, és él is vele, a lehetőséggel. A másik emberek viszont csak elvannak, elvégzik az iskolát, elvégzi ezt a képzést, pénzbe került, és utána esze ágában sincs elhelyezkedni, szóval igazából, azt mondanám, hogy kétélű ez a dolog is (...) mindegyiknek van jó oldala is, meg rossz oldala is.” (2-es csoport)

„Azért jó, hogyha az ipari iskolában tanulja meg 3 év alatt, és legyen neki elméleti, meg kellő szakmai oktatása, mert a munkaügyi központban az ilyen gyorstalpaló, mit

tudom én, 2-3 hónapos tanfolyamok, hát onnan, ha kikerül, hát egy nulla a tudása. (...) Igenis szakmunkásképzésre lenne szükség, hogy az elméleti tanulmány mellett meglegyen egy stabil, erős gyakorlati része.” (2-es csoport)

Amellett tehát, hogy alapvetően elismerték és támogatták a tanulás szükségességét a munkanélküliek, álláskeresők körében, megjelentek pro és kontra vélemények egyaránt, hangsúlyozva, hogy az államilag támogatott képzésben résztvevők sokszor nem elég érdekeltek vagy alkalmasak a tanulásra, másrészt a képzés minősége sem megfelelő, nem juttatja érdemi tudáshoz a programban résztvevőket.

3.BÉR- ÉS JÁRULÉKTÁMOGATÁS

Hátrányos helyzetű álláskereső foglalkoztatása esetén a munkaadó számára kiutalt bér- és járulék támogatás kérdésével csak a 2-es csoportban foglalkoztak, s fogalmaztak meg dominánsan kontra érveket, mint például az alábbi:

„Én nagyon sokat ismerek, aki direkt fölveszi azért a dolgozót, felvesz egy munkanélküli embert, a munkaügyi hivatalban elővesz egy lapot, hogy ezt, ezt fölveszem, mert a munkaügyi hivatal támogatja ezeket az embereket, aki a munkanélkülit foglalkoztatja. Amikor lejár az a bizonyos idő, akkor elküldi. (2-es csoport)

Amellett, hogy elismerték, ez a fajta szolgáltatás lehetőséget ad a hátrányos helyzetűeknek is az állástalálásra, látták azt is, hogy a vállalkozások könnyen visszaélnek ezzel a lehetőséggel, illetve probléma az is, hogy nincs továbbfoglalkoztatási kötelezettség.

4.KÖZHASZNÚ ÉS KÖZCÉLÚ MUNKA

Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök legnépszerűbb formájával, a közhasznú és közcélú munkával a 11-es csoportban nem, csak a 2-es csoportban foglalkoztak részletesen, megfogalmazva egyaránt pro és kontra érveket. Ez utóbbira példa:

„A közhasznú munkát, aki felügyeli, nem árt, hogyha utánanézne, hogy, mert van olyan, aki elmegy oda, aztán csak egész nap támaszkodik arra a szerszámra, (...) igenis dolgozza végig azt a napot, becsületesen, tisztességesen. (...) Engem annyira fölhaborított,

amikor volt az árvíz is, és akkor az ottani falubeli emberek, asszonyok, fiatalok, idősek, és tényleg olyan idősek, mentek és dolgoztak a gáton, és voltak az etnikumi társaság között olyanok, hogy bent a kultúrházban ette a kolbászt, meg mindent csinált, de az ki nem ment a gátra, pedig az ő házáat is vitte a víz. Várta a segílyt, meg mindenfélét, de nem ment dolgozni. Tehát azért az ilyenekre oda kell figyelni.” (2-es csoport)

Amellett, hogy megjelent a munka becsületének és hasznosságának hangsúlyozása, a résztvevők megfogalmazták kritikai véleményüket is a szolgáltatással kapcsolatban, mert úgy látják, hogy sem az ellenőrzés, sem a finanszírozás nem ösztönöz a közfoglalkoztatottak munkavállalási esélyeinek javítására.

5.ÖNFOGLALKOZTATÁS, VÁLLALKOZÓVÁ VÁLÁS TÁMOGATÁSA

Azon álláskereső támogatásával kapcsolatban, akik munkaviszonyon kívüli tevékenységgel gondoskodnak önmaguk foglalkoztatásáról, a 11-es csoportban nem, csak a 2-es csoportban fogalmaztak meg véleményt.

„Bizonyos feltételek szerint, de itt az a probléma, hogy a legtöbbnek nincs meg a feltétele. Hát, önerőket kér, most nem tudom hány százalékos önerőt kér, vagy fedezetet kér. És tudom, hogy sokan arra panaszkodtak, mert konkrétan nekem is mondták, hogy egyszerűen nem tudják előteremteni.” (2-es csoport)

„Én el tudnám azt képzelni, hogy szakember, tehát szakiskolát végzett vállalkozzon természetesen, adja neki akár az önkormányzat a pénzt, minden nélkül, felügyelje, hogy jól csinálja-e, vagy adjon neki tanácsot, vagy ellenőrizze, úgy, mint egy magánbefektető, ha egy cégbe beforgat, vagy egy ötletbe, az nyomon kíséri, mert ott a pénze, segíti, nem elnyomja. Az állam pont az ellenkezőjét csinálja, tapossa.” (2-es csoport)

Ebben a kérdésben amellett, hogy alapvetően nem ellenzik, csak kritikai véleményeket fogalmaztak meg a résztvevők, utalva arra, hogy a feltételeket és az ellenőrzést módosítani szükséges, hiszen ennek hiányában egyrészt sokan nem jutnak hozzá a szükséges támogatáshoz, ugyanakkor, akik meg hozzájutnak, jellemzően életképtelen vállalkozások, melyek száma növekedik csak ezzel a fajta állami támogatással.

6.MUNKAHELYTEREMTÉST ÉS MUNKAHELYMEGŐRZÉST ELŐSEGÍTŐ BERUHÁZÁSOK TÁMOGATÁSA

A munkahelyteremtést és munkahelymegőrzést elősegítő beruházások támogatásának témája a 2-es csoportban ugyanúgy előjött, mint a 11-es csoportban. A 2-es csoportban jellemzően kontra, a 11-es csoportban pedig pro véleményeket fogalmaztak meg:

„Megmondom, az üzleteket nem támogatnám már. Szerintem itt Kaposváron túl sok pláza van, amik a kiskereskedőket, kisvállalkozókat megnehezítik, tönkreteszik, és olyan színvonalon dolgozik az a pláza, ez a nagykereskedelmi lánc, hogy jobb nem beszélni róla.” (2-es csoport)

„Szerintem egy módja van annak, hogy ez az ország fellendüljön, hogy munkahelyteremtés. Mert munkából van pénz, és pénzből van az ország, abból fejlődik, anélkül nincs. A nélkül, amíg munkahelyet nem teremtenek, nem fog helyreállni, ez száz százalék.” (11-es csoport)

„Valamire legyen kötelezettsége, hogy ne szűnjön meg, mint ahogy itt volt a Nabi autóbuszgyártás, hogy ment egy vagy két évig, beleölték a sok pénzt, fölvtették a rengeteg munkást, utána meg mehet mindenki, amerre lát. Tehát akkor valamilyen kötelezettséget vállaljon a munkahelyteremtő, hogy 20-25 évig ő garantálja, hogy foglalkoztatja azt a 200-300 embert.” (11-es csoport)

Amellett, hogy hangsúlyozásra került a munkahelyteremtés közjó szolgálati aspektusa, megfogalmazódtak kritikus vélemények is, mint például a támogatott beruházások fenntarthatóságának problémája, vagy a kis- és közévvállalkozások védelmének igénye szemben a mamutbefektetésekkel.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a 2-es csoportban egy kivételével valamennyi aktív foglalkoztatáspolitikai eszköz terítékre került, míg a 11-es csoportban csak két pontban fejtették ki véleményüket a megkérdezettek. Emellett az is jól látható, hogy míg a 2-es csoportban kiegyensúlyozott volt a pro és kontra vélemények megjelenése, addig a 11-es csoportban kizárólag pro érveket fogalmaztak meg az egyes témákat illetően. Ha megvizsgáljuk a moderátorok munkáját, azt, hogyan irányították a beszélgetést, szembetűnő különbséget találunk. Mindkét csoport moderátora hozzávetőlegesen

ugyanannyiszor vette magához a szót a csoportvita folyamán (30-35 alkalommal). Míg azonban a 2-es csoport moderátora tematikusan feszesebben tartotta kézben a beszélgetést, figyelt arra, hogy az információs füzet valamennyi vázlatpontja terítékre kerüljön, addig a 11-es csoport moderátora ezt nem tartotta fontos szempontnak. Hozzászólásai rövidebbek, sokkal inkább azt célozták, hogy a spontán beszélgetés minél tovább fennmaradjon, s minden résztvevő hozzászóljon a kérdéshez.

Az alábbi táblázat a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeit érintő témákban elhangzottakat tartalmazza, csoportonkénti bontásban:

5/3. sz. Táblázat: Foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeit érintő megállapítások

Téma	2-es csoport	Pro / kontra	11-es csoport	Pro / kontra
1.Álláskeresői járadék				
	Viszi a papírt, beleírják neki, hogy nem tudják fölvenni (...) visszaviszi a hivatalhoz, utána megfolyósítják neki.	kontra	X	
2.Vállalkozói járadék				
	X		X	
3-4.„Segély” (Rendszeres szociális és álláskeresői segély)				
	Dolgozzon meg azért a segélyért!	kontra	Ez egy olyan dolog, hogy ne haljon éhen addig, amíg talál magának. A nagy gondokat nem oldja meg.	kontra
	Megy segélyért, de egy szál semmit nem veteget (...) adnának földet,(...) kötelezni rá, hogy megtermelje a szükségést.	kontra	Ezeket a segélykiosztásokat én jobban megnézném.	kontra
	X		Segélyt csak annak adnék, aki rá van utalva.	kontra
	X		Munkához kötném.	kontra

Alapvetően úgy tűnik, a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközeivel kapcsolatban csak kontra véleményeket fogalmaztak meg a résztvevők. A 11-es csoportban ezen eszközök közül csak a segély témakörét járták körül, a 2-es csoportban ezen kívül foglalkoztak az álláskeresői járadék kérdésével is.

„SEGÉLY”

„Dolgozzon meg azért a segélyért, mert tisztelet a kivételnek, mert biztos, hogy van olyan, aki önhibáján kívül nem tud dolgozni, az kapjon, az rendben van, de aki tudna dolgozni, és nem akar, és segélyért áll, az közhasznú munkát csináljon. Igen is.” (2-es csoport)

„A monoki polgármester annak adja a segélyeket, aki megdolgozik érte. Kaposváron sajnos ezt a Szita polgármester úr közmunkára vesz fel embereket, én állítom, hogy kettő nem jár be dolgozni, de a pénzt azt várja.” (2-es csoport)

„Mert sajnos a munkaügyi hivatal utána nem néz utána, hogy mi van, elhelyezkedett vagy dolgozott, kiadnak egy papírt, hogy itt ez a munkaterület, keresse föl, keresse meg, és próbáljon elhelyezkedni, vagy ha oda is megy, akkor az ismerőse, és azt mondja, hogy ne írja alá, mert nem akar dolgozni. Akkor aláírja, hogy nem tudja foglalkoztatni. És akkor ettől az embertől vonnám meg a segélyt, mert nem igaz, hogy nem tudná azt megcsinálni, amit ő is mondott az előbb, hogy mi mindent megcsinált azért, hogy dolgozzon.” (2-es csoport)

„Ezeket a segély kiosztásokat én jobban megnézném, mert ugye ez áldatlan állapot, mert vannak olyanok, akik csak fölveszik a segélyt, aztán a kocsmában meg elisszák, meg elmulatják a segélyt.” (11-es csoport)

„Én segélyt csak annak adnék, aki rá van utalva, tehát beteg.” (11-es csoport)

„Én úgy fizetnék, hogy azt munkához is kötném. Csak a semmiért nem adnék segélyt, hogyha egészséges, és tud dolgozni, akkor igenis tessék dolgozni.” (11-es csoport)

„Nem akarom a cigányságot bántani, de a háromnegyed részük abból él. És azért van sok gyerek, mert minél több gyerek, annál több családi pótlék, de viszont, ezért mondták, azt, hogy 2050-re a magyar lakosság az nagyon elfogy, és a cigány lakosság, az, és nincsenek sajnos rászoktatva a munkára, mert azt látják, az öreganyjától, meg öregapjától, meg anyjától, az apjától, hogy csak isznak, meg lopnak.” (11-es csoport)

„Gyakorlatilag ahhoz kötik, hogy munkavégzést akarnak elkövetetni velük, ugye, úgy hogy csak segélyt kapjanak munkabért ne, az a legnagyobb marhaság. Foggal, körömmel tiltakozok ellene, ha az van, hogy foglalkoztatják őket munkaviszonyban, megfizetik azt a bért, ami jár nekik, akkor semmi kifogásom ellene. De úgy ne legyen, hogy segély, azért mert te dolgozol. Ez nonszensz! Ilyen nincs és sehol a világon nem is engedik meg. Ez törvényellenes is. Maradjunk abban.” (11-es csoport)

„Kivinném a segélyt, gyerekeket megetetném, felruháznám a gyereket, a manusznak meg a feleségének meg azt mondanám, hogy menjél szépen dolgozni.” (11-es csoport)

„Tudja a polgármester nagyjából azt, hogy kinek milyen életmódja van, milyen családjá van, annak nem adnék járadékot, én nem adnék járadékot, hanem adnék étkezési utalványt, amit csak valóban arra tudna elhasználni.” (11-es csoport)

„De egy polgármester azt fogja mondani az Jósának, hogy nem fogsz tovább segélyt kapni, mert eliszod a pénzt, azt úgy megverik a cigány telepen, hogy attól kódul. Ezt senki nem vállalja be. Nincs is értelme ezen lovagolni, higgyétek el. Úgy van jól, ahogy van, nem szabad hozzányúlni, könyörgöm, mert ennél csak rosszabb lesz. Higgyétek el, ez csak rosszabb lesz. Amíg nem találnak erre egy sokkal jobb megoldást, és... lehetőleg pénz is legyen hozzá, mert a 25 ezerrel ne dicsekedjünk, éhenhaláshoz is kevés, lényeg az, hogy amíg nem lesz komolyabb pénzösszeg, amit rá lehet fordítani, nem lesz olyan munkalehetőség, amivel ezt ki lehet váltani, addig nagyon is jó ez. Így is nagyon sok feltételhez van kötve.” (11-es csoport)

A társadalmi szolidaritás elvének hangsúlyozása helyett sokkal nagyobb hangsúlyt kaptak a csoportvitákban azok a szempontok, melyek szerint nem jól működnek a passzív eszközök. A résztvevők véleménye szerint a segélyek sokaknál passzivitást, függőséget vált ki, nem keresik tovább a boldogulási lehetőségeket, inkább várják a segélyt, fenntartva ezzel a lustaságot, munkakerülést. Alapvető felfogás a csoportokban az, hogy segélyt csak rászorultsági alapon vagy munka ellenében szabadna csak adni.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a foglalkoztatáspolitikai passzív eszközei rendre mint „segély” kerültek hivatkozásra. Mindkét csoportban hasonló számban és jellemzően kontra érveket, véleményeket fogalmaztak meg a kérdésben, pro semmit nem említettek, a 2-es csoportban az álláskeresési járadékról külön említést tettek, szemben a 11-es csoporttal, ahol ez a téma nem került elő.

A DQI FŐBB ASPEKTUSAINAK SZÖVEGSZERŰ BEMUTATÁSA

Az 1-es kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban többször fogalmaznak meg indoklást, érvet X-szel kapcsolatban, mi több, sok olyan indoklást is kifejtene a résztvevők, melyben világos az is, hogy az adott érv miként járul hozzá X-hez. Ilyen magas szintű érvelés nem hangzott el egy sem a 11-es csoportban. Mindezeket a 2-es

kódoló kódjai alapján is megerősíthetjük (VII_Érvek indoklásának szintje). Mindkét kódoló hasonlóan magas szintűnek értékelte például a következő indoklást:

„Én nagyon sokat ismerek, aki direkt fölveszi azért a dolgozót, felvesz egy munkanélküli embert, a munkaügyi hivatalban elővesz egy lapot, hogy ezt, ezt fölveszem, mert a munkaügyi hivatal támogatja ezeket az embereket, akiknek a munkanélkülit fizeti, aki foglalkoztatja. Amikor lejár az a bizonyos idő, akkor elküldi a három manust, a három dolgozót, ezek elmennek megint csak vissza a munkaügyi hivatalba, vagy kapnak munkát, vagy nem, ezt a hármat kivette, akkor ott vagyunk, ahol a part szakad, mert hármat felvett, hármat elküldött, azok visszamennek a munkaügyi hivatalba, munka nélkül van, keressen magának.” (2-es csoport)

Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban a beszélők többször utaltak saját csoportjuk hasznára és költségeire, mint a 11-es csoportban. (VIII_Érvek indoklásának tartalma_Saját csoport) és mindkét kódoló hasonlóan értékelte például a következő indoklást, miszerint a megszólaló utal saját csoportjának hasznára és költségére:

„Nincsen itt olyan beruházás ... valamelyik építővállalatnak, amit a ... csinált, vannak ilyen részek, ahol lebontották a házakat, és ott is most még áruházakat akarnak építeni, ...nem azt mondom, hogy ez nem kell, zöldövezet megszűnik, mert ugye beépítik, akkor a kocsiknak is meg kell állni, ... akkor meg kell állni a kocsiknak is, mert bevásárolnak, meg minden, ez mind jó, hogy van, de azért mégis.” (2-es csoport)

Mindkét kódoló értékelés szerint a két csoportban azonos mennyiségben fordult elő más csoportokra való utalás, de az 1-es kódoló értékelése szerint sokkal gyakrabban, mint a 2-es kódoló szerint. (IX_Érvek indoklásának tartalma_Más csoport) Ugyanez igaz a közjóra való utalás tekintetében. (X_Érvek indoklásának tartalma_Közjó) Más csoportra való utalás például az alábbi:

„Most én nem tudok ilyenről még megszólalni sem, mert amikor eszembe jutnak ezek a dolgok, amiket most akarok mondani, vagy olyanok, mikor 43,50 ...a takarékpénztárak előtt,... van egy takarékszövetkezet kirendeltsége és mikor megjelenik az az időszak, amikor a nyugdíjakat, meg az ilyen segélyeket adják, akkor egy csomó Lada, meg egy csomó ilyen ócskább kocsi, megjelennek, akik abból kiszállnak, ilyen vastag karkötő a kezén, ilyen vastag aranylánc a nyakán, ilyen ... függők a fülében, hát ne haragudjon a világ, én az ilyennek nem tudok adni egy fillért sem.” (2-es csoport)

Közjóra való utalás például:

„Mindenki azt gondolja, hogy dolgozzon mindenki valamit, tegyen hozzá mindenki valamit, ..., hogy az ország továbbra is fönntartadjon. A nélkül nem lehet fönntartani, hogy nem dolgozunk. Ne csak várjuk a mannát, hanem tegyünk érte valamit, hogy minden.” (2-es csoport)

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sokszor és szignifikánsan többször jelentek meg az érvek indoklásában elvont elvekre való utalás, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint mindkét csoportban hasonlóan alacsony arányban történt mindez. (XI_Érvek indoklásának tartalma_Elvont elvek). Elvont elvekre való utalás például:

„Az elmúlt rendszernek az volt az egyik bűne, hogy a teljes foglalkoztatást nem kellett volna, egy kis munkanélküliséget kellett volna, az legalább ösztönözte volna az embert, hogy megbecsülje a munkahelyet, ne vándormadár legyen, ne hogy ez 50 fillérrel többet fizet, akkor elmegyek oda, hanem nem kellett volna, hogy mindig állandó munkahelye legyen, mert akkor aki nem dolgozott az kmk volt, azt megbüntették azért, mert nem dolgozott. Most meg azt büntetik meg, aki dolgozik.” (2-es csoport)

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban a beszélők szignifikánsan többször elismerték a vita során hallott más álláspontok értékét, anélkül, hogy saját álláspontjukat megváltozását jelezték volna. A 2-es kódoló szerint egyik csoportban sem történt ilyesmi, azaz a beszélők nem jelezték álláspontjuk megváltoztatását és nem ismerték el más érvek értékét sem. (XII_Álláspont) Az alábbi idézetben a beszélő jelzi álláspontja megváltozását. A változás indokaként a vita során hallott érvekre hivatkozik:

„És tényleg igaz, hogy ne menjen mindenki, jó középiskola, szerintem az, hogy érettségije legyen, az jó dolog, mert az egy, mert nem árt, ha egy szakembernek is van egy bizonyos intelligenciája, és legyenek értelmes emberek ezek a szakemberek, meg olyan, aki megtanulja ezt a szakmát, és önállóan tudjon dolgozni, bármilyen cégnél helyezkedik el, hogy rá lehessen bízni azt a munkát, és el lehessen vele végezni egy nagyobb volumenű munkát is.” (2-es csoport)

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban szignifikánsan több történet hangzott el az érvekkel kapcsolatban a beszélgetés során, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint a 2-es csoport javára a különbség még szembetűnőbb. (XIII_Történetek):

„(...) azért jó, hogyha az ipari iskolában, tehát egy iskolában tanulja meg három év alatt, és legyen neki elméleti meg kellő szakmai oktatása, mert a munkaügyi központban az ilyen gyorstalpaló, mit tudom én kéthónapos, három hónapos tanfolyamok, hát onnan ha kikerül, hát egy nulla a tudása, ha ... Az semmi! Azzal, ha elmegy egy vállalkozóhoz, egy vállalatához, most beszéljek egy villanyszerelőről, vagy vízvezeték szerelőről, azzal, amit ott tanul a gyorstalpalóban, az nudli. Azzal ő nem tud úgy dolgozni, ahogy azt elvárja egy munkáltató. Tehát az semmi. Igenis arra lenne, a szakmunkásképzésre lenne szükség, hogy

az elméleti tanulmány mellett meglegyen egy stabil, erős gyakorlati része neki.” (2-es csoport)

TUDÁSKÉRDÉSEK

A két csoportban a tudáskérdésekre adott helyes válaszok tekintetében markáns különbségeket találunk. A deliberáció előtt a 11-es csoport a 9 információs kérdésre összesen 15 helyes választ adott, a 2-es csoportban 12 helyes válasz született. A deliberáció után mindkét csoportban több helyes választ kaptunk, emelkedett a tudásszint, a 11-es csoportban 25, a 2-es csoportban 19 jó választ adtak a megkérdezettek. Tehát a *tudásszint felmérésében a 11-es csoport valamivel jobban teljesített mindkét időpontban, a 2-es csoporttal szemben. Egy év múlva azonban a 11-es csoport sokkal rosszabbul teljesített*, csak 11 helyes választ adott, azaz kevesebbet, mint a deliberáció előtt, ezzel szemben a 2-es csoport szinte ugyanannyi helyes választ jelölt be, mint a deliberáció után, 16 darabot, azaz a *2-es csoport esetében a tudásszint emelkedése tartósnak bizonyul*. A csoportviták elemzése nyomán joggal feltételezhetjük, hogy e mögött a pozitív jelenség mögött – legalábbis részben – a minőségibb csoportbeszélgetések, a magasabb deliberációs index állhat. Ugyanakkor a kognitív mobilizáltság is magyarázhatja ezt, a homogén véleményekkel jellemezhető közeg ellustít, az ellentétes vélemények egyfajta kognitív készségi szintet jelentenek, emelik az arousal szintet.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy abban a kiscsoportban, ahol a foglalkoztatást érintő kérdésekben szignifikáns véleménykülönbségeket mértünk a deliberáció előtt és után, ott szövegszerűen is minőségibb vitát folytattak le a tagok, melynek révén tudásszint emelkedésük is tartósabbnak bizonyult, szemben azzal a csoporttal, melyben nem mértünk jelentős véleményváltozást a deliberáció után. Láthattuk azt is, hogy milyen sok múlik a csoportok előkészítésén, a moderátorok munkáján is. Mindezen tapasztalatok tehát felhívják a figyelmet arra, hogy a deliberáció fontos terei a kiscsoportos beszélgetések.

A T3 KÉRDŐÍV ESEMÉNYRE, KISCSOPORTRA, EGYÉNI AKTIVITÁSRA VONATKOZÓ KÉRDÉSEI

A kiválasztott kiscsoportok deliberációs minőségének összehasonlítását árnyalja, ha összevetjük, hogy a két csoport miként értékelte az eseményt, milyen egyéni aktivitásokat mutattak a tagok a vita során.

5/4. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy egyáltalán nem befolyásolta, 10 azt jelenti, hogy jelentősen befolyásolta és 5 a skála közepe, mit mondana, milyen mértékben befolyásolták a következők az Ön véleményének alakulását?

0-10 skála % N=108	nem befolyásolta 0-4	a skála közepe 5	befolyásolta 6-10	Nincs véleménye 99	Átlag
A kiscsoportos megbeszéléseken való részvétel	22,2	31,5	41,7	4,6	5,84
A többi résztvevővel való beszélgetések a hivatalos eseményeken kívül	25,9	35,2	33,3	5,6	5,20
A szakértők meghallgatása a plenáris üléseken	22,2	30,6	38,9	8,3	5,59
<i>Az egész hétvégi esemény általában</i>	<i>14,8</i>	<i>31,5</i>	<i>48,1</i>	<i>5,6</i>	<i>6,45</i>

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
A kiscsoportos megbeszéléseken való részvétel	9,00	7,00	,013
A többi résztvevővel való beszélgetések a hivatalos eseményeken kívül	8,40	4,83	,250
A szakértők meghallgatása a plenáris üléseken	6,80	8,60	,226
<i>Az egész hétvégi esemény általában</i>	<i>8,50</i>	<i>7,00</i>	<i>,321</i>

* T-TEST GROUPS=csoport3(2 11) Levene's Test for Equality of Variances

A fenti adatokból jól látszik, hogy a kiscsoportos megbeszéléseken való részvétel bizonyult a teljes mintában a legmeghatározóbb mozzanatnak a vélemények alakításában. A vizsgált két kiscsoportban látszik, hogy a 2-es csoportban szignifikánsan jelentősebb hatást tulajdonítottak a kiscsoportos beszélgetéseknek, szemben a 11-es csoporttal. E mögött a vélekedés mögött számos tényező állhat, de alapvetően talán az, hogy a kiscsoportos munka követelte a legszemélyesebb jelenlétet, vont be leginkább az egyéneket a közös munkába, gondolkodásba. De az is lehet, hogy a nyilvános elköteleződés egy vélemény mellett (annak kifejtése a kiscsoportban) azzal jár, hogy tartósabb lesz és /mert az attutúdok is ehhez idomulnak.

5/5. sz. Táblázat: Mennyire ért Ön egyet a következő állításokkal?

1-5 skála % N=108	nem ért egyet 1-2	a skála közepe 3	egyetért 4-5	Nincs véleménye 99	Átlag
A kiscsoportom moderátora mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy részt vegyen a beszélgetésben	0,9	1,9	92,6	4,6	4,76
A kiscsoportom tagjai egyformán részt vettek a beszélgetésben	11,1	12,0	74,1	2,8	4,10
A kiscsoportom moderátora néha megpróbálta befolyásolni a csoportot a saját nézeteivel	75,0	4,6	13,0	7,4	1,75
A kiscsoportom moderátora megpróbált minden érvet és ellenérvet felhozni a beszélgetés során	32,4	12,0	46,3	9,3	3,19
A kiscsoport során minden fontos probléma megvitatásra került	2,8	1,9	91,7	3,7	4,52
Sokat megtudtam a tőlem különböző emberekről – arról, hogy milyenek és hogyan élnek	1,9	13,9	78,7	5,6	4,28

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
A kiscsoportom moderátora mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy részt vegyen a beszélgetésben	5,00	4,83	,050
A kiscsoportom tagjai egyformán részt vettek a beszélgetésben	4,80	4,83	,802
A kiscsoportom moderátora néha megpróbálta befolyásolni a csoportot a saját nézeteivel	1,25	1,67	,228
A kiscsoportom moderátora megpróbált minden érvet és ellenérvet felhozni a beszélgetés során	3,25	3,50	,297
A kiscsoport során minden fontos probléma megvitatásra került	4,50	4,83	,073
Sokat megtudtam a tőlem különböző emberekről – arról, hogy milyenek és hogyan élnek	4,20	4,67	,334

* T-TEST GROUPS=csoport3 (2 11) Levene's Test for Equality of Variances

A 2-es csoport tagjai szignifikánsan többször vallották azt, hogy a kiscsoport moderátora mindenkinek megadta a lehetőséget, hogy részt vegyen a beszélgetésben, mint a 11-es csoportban, tehát ők jóval elégedettebbek voltak a moderátor munkájával és az egyéni megnyilvánulások szempontjából kiegyensúlyozottabbnak értékelték a csoportmunkát.

5/6. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy nagyon unalmas volt, 10 azt jelenti, hogy nagyon érdekes volt és 5 a skála közepe, mennyire találta Ön érdekesnek a következőket?

0-10 Skála % N=108	unalmas 0-4	a skála közepe 5	érdekes 6-10	Nincs véleménye 99	Átlag
A kiscsoportos megbeszéléseket	2,8	8,3	88,0	0,9	9,00
A plenáris üléseket	2,8	16,7	74,1	6,5	8,27
A hivatalos programon kívüli beszélgetéseket	1,9	16,7	74,1	7,4	8,64

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
A kiscsoportos megbeszéléseket	10,00	9,33	,000
A plenáris üléseket	8,75	9,33	,097
A hivatalos programon kívüli beszélgetéseket	8,25	9,33	,133

* T-TEST GROUPS=csoport3 (2 11) Levene's Test for Equality of Variances

A 2-es csoport tagjai szignifikánsan többször választották a kiscsoportos megbeszéléseket, mint a módszertan legérdekesebb eseményt, szemben a 11-es csoporttal.

5/7. sz. Táblázat: Egy 0-tól 10-ig tartó skálán, ahol 0 azt jelenti, hogy nagyon passzív volt, 10 azt jelenti, hogy nagyon aktív volt és 5 a skála közepe, mennyire volt Ön aktív résztvevője a következőknek?

0-10 skála % N=108	passzív 0-4	a skála közepe 5	aktív 6-10	Nincs véleménye 99	Átlag
A kiscsoportos megbeszéléseknek	4,6	26,9	66,7	1,9	7,62
A plenáris üléseknek	18,5	30,6	44,4	6,5	6,31
A hivatalos programon kívüli beszélgetéseknek	6,5	29,6	55,6	8,3	7,29

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
A kiscsoportos megbeszéléseket	7,20	8,83	,752
A plenáris üléseket	4,25	8,83	,142
A hivatalos programon kívüli beszélgetéseket	5,50	8,50	,470

* T-TEST GROUPS=csoport3 (2 11) Levene's Test for Equality of Variances

Valamennyi megkérdezett a kiscsoportos beszélgetésekben teljesített a legaktívabban, s e tekintetben nincs különbség a két csoport között.

5/8. sz. Táblázat: Milyen mértékben volt jellemző az Ön csoportjára?

0-10 skála % N=108	nem jellemző 0-4	a skála közepe 5	jellemző 6-10	Nincs véleménye 99	Átlag
Az egymással szembeni szolidaritás kifejezése	1,9	16,7	75,0	6,5	8,46
Az, hogy az érzelmi feszültséget csökkenteni tudták	5,6	14,8	73,1	6,5	8,16
Az egyetértés kifejezése	1,9	15,7	75,9	6,5	8,46
A javaslatok megfogalmazása	3,7	10,2	79,6	6,5	8,54
A vélemények kinyilvánítása	1,9	9,3	83,3	5,6	8,90
Mások informálása, tájékoztatása	1,9	15,7	75,0	7,4	8,48
Az, hogy másoktól információt, tájékoztatást kértek	4,6	24,1	56,5	14,8	7,45
Az, hogy mások véleményét szerették volna megtudni	6,5	17,6	71,3	4,6	8,11
Az, hogy javaslatokat kértek	8,3	25,9	59,3	6,5	7,33
Az, hogy véleménykülönbségeket fejeztek ki	11,1	14,8	66,7	7,4	7,35
<i>Az, hogy feszültséget fejeztek ki</i>	<i>46,3</i>	<i>23,1</i>	<i>23,1</i>	<i>7,4</i>	<i>3,69</i>
<i>Az, hogy ellenséges érzelmeket fejeztek ki</i>	<i>70,4</i>	<i>11,1</i>	<i>10,2</i>	<i>8,3</i>	<i>1,86</i>

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
Az egymással szembeni szolidaritás kifejezése	9,60	9,40	,794
Az, hogy az érzelmi feszültséget csökkenteni tudták	8,25	9,50	,074
Az egyetértés kifejezése	9,50	9,50	,779
A javaslatok megfogalmazása	9,50	9,50	,779
A vélemények kinyilvánítása	9,50	9,20	,734
Mások informálása, tájékoztatása	9,50	9,20	,734
Az, hogy másoktól információt, tájékoztatást kértek	7,00	7,80	,447
Az, hogy mások véleményét szerették volna megtudni	9,25	8,33	,072
Az, hogy javaslatokat kértek	6,75	6,67	,170
Az, hogy véleménykülönbségeket fejeztek ki	8,50	8,83	,804
<i>Az, hogy feszültséget fejeztek ki</i>	<i>3,75</i>	<i>4,67</i>	<i>,019</i>
<i>Az, hogy ellenséges érzelmeket fejeztek ki</i>	<i>1,25</i>	<i>2,67</i>	<i>,455</i>

* T-TEST GROUPS=csoport3 (2 11) Levene's Test for Equality of Variances

A fenti adatokból jól látszik, hogy a 11-es csoport résztvevői szignifikánsan gyakoribbnak ítélték azt, hogy a csoportbeszélgetésekben feszültséget fejeztek ki a tagok a vita során, szemben a 2-es csoporttal. Jelentős, de nem szignifikáns különbség a két csoport között az is, hogy mások véleményét szerették volna megtudni a tagok, saját bevallásuk szerint.

5/9. sz. Táblázat: Milyen mértékben volt jellemző Önre?

0-10 skála % N=108	nem jellemző 0-4	a skála közepe 5	jellemző 6-10	Nincs véleménye 99	Átlag
A másokkal szembeni szolidaritás kifejezése	3,7	23,1	65,7	7,4	7,81
Az, hogy az érzelmi feszültséget csökkenteni tudta	13,0	24,1	52,8	10,2	6,72
Az egyetértés kifejezése	3,7	22,2	68,5	5,6	7,68
A javaslatok megfogalmazása	5,6	22,2	63,9	8,3	7,54
A vélemények kinyilvánítása	3,7	19,4	72,2	4,6	8,08
Mások informálása, tájékoztatása	4,6	21,3	67,6	6,5	7,87
Az, hogy másoktól információt, tájékoztatást kért	12,0	25,0	56,5	6,5	6,95
Az, hogy mások véleményét szeretne volna megtudni	2,8	14,8	76,9	5,6	8,25
Az, hogy javaslatokat kért	13,9	28,7	50,9	6,5	6,59
Az, hogy véleménykülönbségeket fejezett ki	15,7	21,3	55,6	7,4	6,77
<i>Az, hogy feszültséget fejezett ki</i>	<i>64,8</i>	<i>13,0</i>	<i>15,7</i>	<i>6,5</i>	<i>2,54</i>
<i>Az, hogy ellenséges érzelmeket fejezett ki</i>	<i>74,1</i>	<i>10,2</i>	<i>8,3</i>	<i>7,4</i>	<i>1,52</i>

	Csoport 2 Átlag	Csoport 11 Átlag	p*
Az egymással szembeni szolidaritás kifejezése	8,75	9,67	,048
Az, hogy az érzelmi feszültséget csökkenteni tudták	7,50	7,83	,397
Az egyetértés kifejezése	8,75	9,17	,213
A javaslatok megfogalmazása	7,80	8,50	,219
A vélemények kinyilvánítása	7,50	8,50	,111
Mások informálása, tájékoztatása	7,50	7,17	,397
Az, hogy másoktól információt, tájékoztatást kértek	7,50	7,67	,939
Az, hogy mások véleményét szerették volna megtudni	7,50	8,50	,111
Az, hogy javaslatokat kértek	7,50	7,00	,700
Az, hogy véleménykülönbségeket fejeztek ki	7,50	7,17	,948
<i>Az, hogy feszültséget fejeztek ki</i>	<i>5,00</i>	<i>3,00</i>	<i>,924</i>
<i>Az, hogy ellenséges érzelmeket fejeztek ki</i>	<i>2,50</i>	<i>2,17</i>	<i>,767</i>

* T-TEST GROUPS=csoport3 (2 11) Levene's Test for Equality of Variances

A 11-es csoport tagjai saját bevallásuk szerint szignifikánsan szolidárisabbnak érezték csoportbeli jelenlétüket, szemben a 2-es csoport tagjaival.

A DISCOURSE QUALITY INDEX (DQI) INDIKÁTOROK MEGBÍZHATÓSÁGA²⁴

Az alábbi elemzés során a foglalkoztatáspolitikai eszközökről folytatott diskurzus szövegét kíséreljük meg számszerűsíteni a DQI indikátorainak segítségével, de legelőbb bemutatjuk az alkalmazott DQI megbízhatóságát, melyet már korábban Steenbergen és munkatársai (2003) sikeresen bizonyított. A megbízhatóság két döntésen alapszik.

²⁴ Steenbergen et al. 2003 alapján, külön hivatkozás nélkül

Egyrészt a két kódoló egyetértett-e a kódolandó beszédegységekben, másrészt egyetértettek-e az egyes megnyilvánulásoknak adott kódokat tekintve.

A megbízhatóság tesztelésére, a két kódoló egyetértésének vizsgálatára vonatkozóan négy különböző indikátort alkalmazunk:

1. RCA (Ratio of Coding Agreement)
2. Cohen-féle κ – nominális szintű változók esetén
3. Spearman-féle rangkorreláció (r) – ordinális szintű változók esetén
4. Standardizált α (megbízhatósági statisztika)

A KÓDOLÁSI KATEGÓRIÁK MEGBÍZHATÓSÁGA

Összességében a két kódoló fejenként 362 db megnyilvánulás (2-es csoportban 128 db, a 11-es csoportban 234 db) relevanciáját (I. Relevancia) értékelte elsőként. E kódolási kategóriában egy-egy megnyilvánulás tekintetében összesen 298 esetben értettek egyet, tehát az $RCA = 0,823$, azaz 82,3 %-ban hoztak azonos döntést, ami kiváló megbízhatóságot jelez, (ld. alábbi táblázat). Az elemzésben csak a releváns megnyilvánulások kerültek lekódolásra, a kódoló1 esetében 124 db, a kódoló2 esetében 122 db. Összesen 91 db megszólalást tekintve ítélték meg mindketten úgy, hogy az adott megnyilvánulás releváns és 207 db esetében, hogy nem az.

5/10. sz. Táblázat: A kódolási kategóriák megbízhatósága

Kategória	RCA	κ	s.e.	r	α
I. Relevancia	0,823	0.606**	0.022	-	-
II. Megszakítás	1.000	-	-	-	-
III. Részvétel Megszorítások	1.000	-	-	-	-
IV. Tisztelet Durva beszéd	1.000	-	-	-	-
V. Tisztelet_Tiszteletteljes beszéd	0.890	0.150**	0.033	-	-
VI. Tisztelet Hallgatás	1.000	-	-	-	-
VII. Érvek indoklásának szintje	0.780	0.695**	0.080	0.774**	0.884
VIII. Érvek indoklásának tartalma Saját csoport	0.824	0.491**	0.044	-	-
IX. Érvek indoklásának tartalma Más csoport	0.637	0.252**	0.058	-	-
X. Érvek indoklásának tartalma Közjó	0.747	0.269**	0.048	-	-
XI. Érvek indoklásának tartalma Elvont elvek	0.538	0.184**	0.056	-	-
XII. Álláspont	0.901	0.288**	0.031	0.427**	0.823
XIII. Történetek	0.835	0.605**	0.042	-	-

Megjegyzés: $N=91$ kivéve I. Relevancia esetében, ott $N=362$; ** $p<0.01$

Ahogyan a fenti táblázat mutatja, a beszédaktus természetét (II. Megszakítás) illetően, azaz, hogy az megszakítás vagy szabályos megszólalás volt-e, a kódolók maradéktalanul egyetértettek, $RCA=1.00$, ami tökéletes. A kódolók értékelése szerint minden megnyilvánulás szabályos, megszakításmentes volt.

Ugyanez igaz a részvétel (III. Részvétel_Megszorítások) megítélését illetően is, azaz, hogy a beszélő megszorításoktól mentesen beszélt-e ($RCA=1.00$). A kódolók tehát maradéktalanul egyetértettek abban, hogy a beszélő megszorításoktól mentesen beszélhetett.

A tisztelet vizsgált kategóriái közül a durva nyelvhasználat (IV. Tisztelet_Durva beszéd) előfordulásával kapcsolatban is igaz az, hogy a kódolók maradéktalanul egyetértettek abban, hogy a beszélgetések során nem fordult elő durva, trágár vagy a másokra nézve sértő megnyilvánulás a beszélgetések során.

A tisztelet másik kategóriájában, a tiszteletteljes beszédet (V. Tisztelet_Tiszteletteljes beszéd) illetően – azaz, a beszélő tiszteletteljesen beszél-e más résztvevőkről és/vagy azok érveiről – az RCA értéke magas, 0.89. Annak tesztelésére, hogy a két kódoló ítélete mennyire egybehangzó, kiszámítottuk a nominális változók egybehangzóságára alkalmazható a Cohen-féle κ asszociációs mérőszámot is, melynek értéke 0,15. Ez a kódolók között gyenge, de szignifikáns egyetértést mutat.

A tisztelet harmadik kategóriájában (VI. Tisztelet_Hallgatás) is maradéktalanul egyetértettek a kódolók, a beszélgetések során nem volt olyan, hogy a beszélő ne vett volna tudomást a résztvevők által neki címzett érvekről vagy kérdésekről ($RCA = 1.00$).

Tekintettel arra, hogy az VII. Érvek indoklásának szintje ordinális szintű indikátor, az $RCA = 0.780$ és $\kappa = 0.695$, hasznos a Spearman-féle rangkorreláció kiszámítása is, melynek értéke 0.774, s a standardizált $\alpha=0.884$. Mindezek nagyon jó megbízhatóságot mutatnak.

VIII. Érvek indoklásának tartalma_Saját csoport kategóriájában a kódolók 82,4%-ban egyetértettek, $\kappa = 0,491$, mely statisztikailag szignifikáns, közepes erősségű egyetértést mutat. A IX. Érvek indoklásának tartalma_Más csoport kategóriájában $RCA = 0.637$, $\kappa = 0.252$, mely gyenge, de szignifikáns egyezést mutat, ugyanígy a X. Érvek indoklásának tartalma_Közjó ($RCA = 0.747$, $\kappa = 0.269$) és a XI. Érvek indoklásának tartalma_Elvont elvek kategóriái esetén is ($RCA = 0.538$, $\kappa = 0.184$).

Az XII. Álláspont ($RCA = 0.901$, $\kappa = 0.288$) és XIII. Történetek ($RCA = 0.835$, $\kappa = 0.605$) kategóriákban magas százaléku egyezés mutatható ki. Az előbbi kategória esetében

hasznos a Spearman-féle rangkorreláció kiszámítása is, melynek értéke 0.427, s a standardizált $\alpha=0.823$. Mindezek nagyon jó megbízhatóságot mutatnak.

A rosszabb megbízhatóságú pontszámok ellenére is úgy tűnik tehát, az azonos diskurzív szöveget áttekintő különböző kódolók is meg tudtak állapodni a DQI és komponenseinek használatában, az alkalmazott DQI valid, megbízható mérőeszköze a deliberatív diskurzus minőségének.

LEÍRÓ STATISZTIKÁK

A beszédaktusokat mindkét kódoló, mindkét csoportban egyhangúan szabályos megszólalásként kódolta, azaz egyetlen megszólalás sem volt megszakítás. (II_Megszakítás) A megszorítások tekintetében mindkét kódoló mindkét csoportban úgy találta, hogy a beszélők minden esetben megszorításoktól mentesen beszéltek. (III_Megszorítás), hogy nem fordult elő trágár, durva beszéd. (IV_Durva beszéd), hogy a beszélők nem ignorálták a más résztvevők által nekik címzett érveket vagy kérdéseket. (VI_Hallgatás)

Ezeket a kategóriákat a következőkben kihagyjuk az elemzésekből s az indexképzésből, s a továbbiakban a tiszteletteljes beszéd, az érvek indoklásának szintje és tartalma, az álláspontok esetleges megváltoztatása, illetve a történetmesélés kategóriáival foglalkozunk csak (V és VII-XIII).

Az 1-es kódoló értékelése szerint a 11-es csoportban szignifikánsan több tiszteletteljes beszéd volt, mint a 2-es csoportban. A 2-es kódoló kódjai alapján ugyanez nem mondható el, véleménye szerint e tekintetben nincs különbség a csoportok között, szinte egyikben sem fordult elő – kevés kivételtől eltekintve – tiszteletteljes beszéd. (V_Tiszteletteljes beszéd)

Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban többször fogalmaznak meg indoklást, érvet X-szel kapcsolatban, mi több, sok olyan indoklást is kifejtene a résztvevők, melyben világos az is, hogy az adott érv miként járul hozzá X-hez. Ilyen magas szintű érvelés nem hangzott el a 11-es csoportban. (VII_Érvek indoklásának szintje) Mindkét kódoló értékelése szerint a 2-es csoportban a beszélők többször utaltak saját csoportjuk hasznára és költségeire, mint a 11-es csoportban. (VIII_Érvek indoklásának tartalma_Saját csoport) Kódolói értékelés szerint a két csoportban azonos mennyiségben fordult elő más csoportokra való utalás, de az 1-es kódoló értékelése szerint sokkal

gyakrabban, mint a 2-es kódoló szerint. (IX_ Érvek indoklásának tartalma_Más csoport) Ugyanez igaz a közjóra való utalás tekintetében. (X_ Érvek indoklásának tartalma_Közjó)

Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sokszor és szignifikánsan többször jelentek meg az érvek indoklásában elvont elvekre való utalás, mint a 11-es csoportban. A 2-es kódoló szerint mindkét csoportban hasonlóan alacsony arányban történt mindez. (XI_ Érvek indoklásának tartalma_Elvont elvek) Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban a beszélők szignifikánsan többször elismerték a vita során hallott más álláspontok értékét, anélkül, hogy saját álláspontjukat megváltozását jelezték volna. A 2-es kódoló szerint egyik csoportban sem történt ilyesmi, azaz a beszélők nem jelezték álláspontjuk megváltoztatását és nem ismerték el más érvek értékét sem. (XII_Álláspont) Az 1-es kódoló szerint a 2-es csoportban sok és több történet hangzott el a beszélgetés során, mint a 11-es csoportban, bár a különbség nem szignifikáns. A 2-es kódoló szerint a 2-es csoport javára a különbség még szembetűnőbb. (XIII_Történetek) Mindezeket a kódolói tapasztalatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

5/11. sz. Táblázat: A DQI aspektusai csoportonként, kódolóként

	2-es csoport		11-es csoport	
	1-es kódoló	2-es kódoló	1-es kódoló	2-es kódoló
V_tiszteletteljesbeszed		=	xs	=
VII_érvekindokl_szintje	x	x		
VIII_érvekindokl_tart_sajatsopo	x	x		
IX_érvekindokl_tart_máscsoport		=		=
X_érvekindokl_tart_közjó		=		=
XI_érvekindokl_tart_elvontelvek	xs	=		=
XII_álláspont	xs	=		=
XIII_történetek	x	x		

Jelmagyarázat: x – az adott kategóriában jobban teljesített az így jelölt csoport, xs – az adott kategóriában szignifikánsan jobban teljesített az így jelölt csoport, = - a két csoport között nincs különbség

A fentiek értelmében úgy tűnik, a 2-es csoportban alapvetően érdemibb, minőségibb volt a diskurzus, mint a 11-es csoportban. Ugyanakkor a kódolói magatartást összevetve az is látszik, hogy az 1-es kódoló minden vizsgált kategóriában – ezek közül 3-ban szignifikáns

– különbséget tapasztalt a csoportok között, s jellemzően a 2-es csoport javára döntött, szemben a 2-es kódolóval, aki alapvetően hasonlóan ítélte meg mindkét csoport teljesítményét. Kiszámítottuk a két kódoló – varianciát mutató, átkódolt – kódjainak átlagát is kategóriánként, majd megvizsgáltuk ezek szignifikánsan különböznek-e a vizsgált csoportokban. Szignifikáns különbség mérhető a V, XI, XII kategóriákban. Ugyanakkor a 8-ból 3 kategória mégis van – VII, VIII, XIII –, mely tekintetében a kódolók egyetértettek a tekintetben, hogy azokban a 2-es csoport jobban teljesített, s még ha ezen különbségeket nem is találtuk szignifikánsnak, mégiscsak jelentősek és beszédesek a csoportviták megítélésének szempontjából.

A DQI KIALAKÍTÁSA

Az index kialakításának első lépése, hogy meghatározzuk és kizárjuk azokat a komponenseket, melyek nem mutattak változatosságot a beszélgetésekben, így nem járulhatnak hozzá az indexképzéshez. Ezek esetünkben a következő kódolási kategóriák: II., III. IV. és VI. (Az I. Relevancia is értelemszerűen kizárásra kerül.) A kategóriák összeadásával pedig kiszámítjuk az additív DQI-t:

5/12. sz. Táblázat: 1-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
Sum_rec_1	66	1,00	9,00	4,2273	1,93586
Valid N (listwise)	66				

5/13. sz. Táblázat: 2-es kódoló 2-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
Sum_rec_2	58	,00	10,00	4,1552	2,18288
Valid N (listwise)	58				

5/14. sz. Táblázat: 1-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
Sum_rec_1	58	,00	7,00	3,2414	1,78994
Valid N (listwise)	58				

5/15. sz. Táblázat: 2-es kódoló 11-es csoport, az átkódolt kategóriák összege (a variancia nélküli kategóriák kihagyva II, III, IV, VI):

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
Sum_rec_2	64	,00	7,00	2,8750	1,98006
Valid N (listwise)	64				

A fenti táblázatokból látszik, mindkét kódoló a 2-es csoport diskurzusát minőségibbnek értékelte, mint a 11-es csoportét, jóllehet ezt a csoportok közti különbséget a szignifikancia teszt nem erősítette meg, ám ennek háttérében az alacsony elemszám is állhat. Teszteltük az eredeti kódolási kategóriák és az additív DQI közötti kapcsolatot is: $p=0,05$ -ös szignifikanciaszint mellett a VII, VIII, IX, XI, XII, XII-as kategóriák esetében a kapcsolat szignifikáns, a V és X kategóriákban nem szignifikáns.

A fentiek alapján úgy tűnik, a deliberáció minőségére kifejlesztett index jól és megbízhatóan működik. Számszerűsített átlagértéke alapján azt mondhatjuk, hogy a deliberáció hatására több szignifikáns változást mutató csoportban (2-es) érdemibb volt a vita, minőségibb a deliberáció, mint abban a csoportban, ahol nem találtunk szignifikáns változást a deliberáció hatására (11-es). Ugyanakkor ezt a csoporteltérést a szignifikancia teszt az additív DQI szintjén nem erősítette meg. A DQI komponenseinek vizsgálatakor sem találtunk, csak elvétve szignifikáns különbségeket, s azokat sem mindkét kódolónál.

Ugyanakkor a csoportviták részletes elemzésekor „életre keltek” a DQI aspektusai, melyek szövegszerű elemzése során megfigyelhettük, mit is jelent valójában, hogyan is működik a valóságban ez az indexelt minősítés. Kvalitatív elemzéseink mind egy irányba mutatnak. Összefoglalóan megállapíthatjuk, a diskurzus minőségi elemzése nem hozott szignifikáns különbséget a két csoport között, jóllehet éppen két ellentétes dinamikájú csoportot igyekeztem kiválasztani. Ebből az előzetes feltevésekkel ellentétes eredményből arra lehet következtetni, hogy a deliberációs folyamat kiscsoportos mechanizmusai minden eltérés ellenére kiegyenlítettnak mutatkoznak, a diskurzus egészét a csoporthatások nem módosítják számottevően. Annak ellenére is így lehet ez, hogy a részletesebb, szövegszerű elemzések számos különbségre rávilágítanak, mind a moderátori munka, mind pedig a csoportdinamika tekintetében.

5.2. KÖZVETLEN ÉS TARTÓS HATÁSOK²⁵

Ebben a fejezetben összefoglalom mely vélemény, tudásszint és attitűdváltozások bizonyultak rövid és hosszú távúnak és regressziós modell segítségével elemzem, milyen társadalmi jellemzőkkel rendelkeznek azok, akik rövid, és azok, akik hosszú távú változást produkáltak. Tehát közvetlenül a deliberatív eseményt követő, illetve az egy évvel később mért vélemény, attitűd-, valamint tudásszint változásokat tekintjük át.

Az attitűd- és véleményváltozások időbeni alakulásának vizsgálata érdekében két témát érintő kérdések kerültek be a kérdőívbe: (1) munkanélküliséggel kapcsolatos gazdasági (piac, külföldi befektetések, a kormány szerepe és a személyes felelősség kérdése a munkahelykeresésben, etc.) illetve (2) európai integrációs folyamatokat érintő kérdések. A különböző kérdések esetében a vélemény- és attitűdváltozások eltérő mintázatokat követnek.²⁶

Az eredmények ismertetése előtt hangsúlyozni kell, hogy a DP egyik gyenge pontja a reprezentativitás, a módszer megalkotói hangsúlyozzák, a kvázi-kísérlet lényege, hogy a minta kiválasztásában nem kell, hogy a véletlenszerűség elve működjön. A deliberatív hétvégén a megkérdezettek önszelekció révén verbuválódott almintája vesz részt, akik különbözhetnek azoktól, akik eleve nem válaszoltak a kérdésekre (T1), vagy nem jelentek meg a hétvégi eseményen. Tapasztalatok szerint, akik általában részt vesznek a deliberációban, rendre magasabb társadalmi réteghez tartozóak, magasabb iskolázottságúak, jobban érdeklődnek, és többet tudnak az adott témáról, mint a távolmaradók. (Luskin – Fishkin, 2005)

A DELIBERATÍV HÉTVEGÉN RÉSZTVEVŐK VÉLEMÉNYVÁLTOZÁSA

I. KÖZVETLEN VÁLTOZÁSOK

Az alábbi táblázatok a deliberatív hétvégén és a követéses vizsgálatban részt vettek érvényes válaszainak százalékában tartalmazzák a deliberáció előtti (T1) utáni (T3) mért

---

²⁵ Nagyban támaszkodva, külön hivatkozás nélkül: Lengyel-Göncz-Vépy-Schlemmer (2011): Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience. Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, Working Paper

²⁶ Csak a szignifikáns változások ($p < 0.1$ vagy magasabb szinten) kerülnek közlésre. A különböző kérdések eltérő skálán kerültek lekérdezésre (1-5, 1-7, 0-10), s annak érdekében, hogy összehasonlíthatóak legyenek 0-1 fokú skálára kódoltuk át őket.

vélemények megoszlását. Itt csak azok csoportszintű véleményváltozását vizsgálom, akik mindhárom adatfelvételben szerepeltek (N=90).

TÉMA1: KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK, A MAGYAR IPAR VÉDELME, GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

5/16. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy egyes iparágakat meg kell védeni, amennyire csak lehet a nemzetközi versenytől. Mások úgy gondolják, hogy a piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát ezen a skálán? N=90

1-7 skála %	Egyes iparágakat meg kell védeni a nemzetközi versenytől (1-3)	a skála közepe (4)	A piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	36,7	22,2	36,7	4,4	3,88		
T3	24,4	21,1	51,1	3,3	4,99***	-3,864	0,000

A hazai ipar védelme, a piaci verseny megítélésének tekintetében jelentős és szignifikáns elmozdulás történt T1ről T3ra, ahol a DP hatásaként markánsan nőtt azok aránya, akik a piacokat nyitottá tennék a verseny számára.

5/17. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A stratégiai iparágakat nemzeti kézben tartása N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	10,0	18,9	68,9	2,2	4,11		
T3	7,8	16,7	71,1	4,4	4,00	0,797	0,428

A stratégiai iparágak nemzeti kézben tartásának igénye markáns és töretlen mindhárom adatfelvétel adatai alapján (70%), bár nem mérhető szignifikáns változás.

5/18. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelése N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	24,4	20,0	53,3	2,2	3,46		
T3	15,6	24,4	54,4	5,6	3,65	-1,025	0,309

A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelését a megkérdezettek fele támogatja mindkét adatfelvétel idején. E kérdés tekintetében elmozdulás történt T1ről T3ra, az ellenzők tábora csökkent 24%-ról 16%-ra, egyúttal nőtt a skála közepén gyülekezőké.

5/19. sz. Táblázat: *A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? Új technológiákba való beruházás*
N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	2,2	7,8	86,7	3,3	4,46		
T3	1,1	3,3	90,0	5,6	4,59	-1,417	0,160

Új technológiákba való beruházást szinte valamennyi megkérdezett támogatja mindhárom adatfelvétel idején (85-90%).

5/20. sz. Táblázat: *A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldi befektetések ösztönzése*
N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	24,4	33,3	38,9	3,3	3,38		
T3	13,3	32,2	46,7	7,8	3,51	-0,894	0,374

T1ről T3ra a külföldi befektetések megítélésének támogatói arányában gyarapodás mutatkozik az ellenzők elmaradása mellett.

5/21. sz. Táblázat: *Egyesek úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük. Mások úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán? N=90*

1-7 skála %	A magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük (1-3)	(a skála közepe) 4	A magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	p	T
T1	47,8	25,6	24,4	2,2	3,25		
T3	45,6	31,1	20,0	3,3	3,19	0,216	0,829

A magyar vállalatok állami kézben tartásának megítélésében T1ről T3ra nem történt markáns elmozdulás, a megkérdezettek közel fele úgy véli, hogy magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük.

5/22. sz. Táblázat: Mit mondana, Ön szerint mennyire segítik, vagy károsítják a magyar gazdasági fejlődést a nemzetközi gazdasági beruházások? A magyar gazdasági fejlődést...

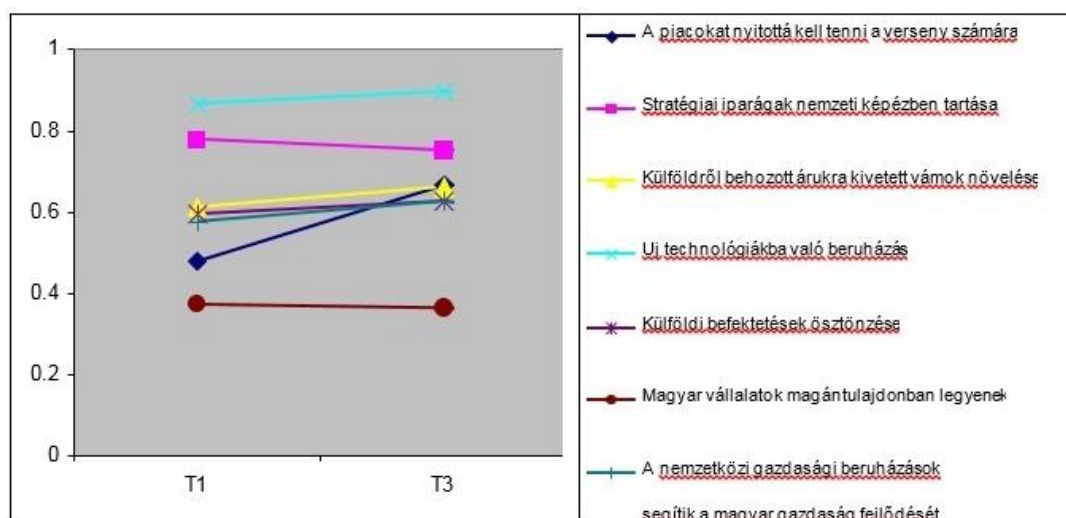
N=90

1-5 skála %	Károsítják (1-2)	Se segítik, nem károsítják (3)	Segítik (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	23,3	23,3	47,8	5,6	3,31		
T3	14,4	20,0	55,6	10,0	3,51	-1,475	0,144

A nemzetközi beruházások magyar gazdaságra való hatásának megítélésében T1ről T3ra változást mérhetünk. Többen visszaléptek azok közül, akik úgy vélekedtek, hogy károsítják, vagy se nem károsítják, se nem segítik azt, erősítve ezzel azok táborát, aki úgy gondolják, hogy segítik a magyar gazdaság fejlődését.

Összességében a piacgazdaság szereplőivel kapcsolatos attitűdök tekintetében a deliberáció után jóval pozitívabban ítélték meg a piacok nyitását a nemzetközi verseny számára. A külföldi befektetésekkel kapcsolatos attitűdök különböző mintázatot mutatnak: enyhe pozitív változás mérhető a deliberáció után. Kezdetben a résztvevők 24%-a ellenezte (1-2. válaszkategóriában, 1-5 fokú skálán) a külföldi befektetéseket, arányuk 13%-ra csökkent a deliberáció után. Párhuzamosan ezzel a trenddel a kezdeti 48% gondolta azt, hogy a külföldi befektetések segítik a magyar gazdaság fejlődését, ez az arány 56%-ra nőtt a deliberáció után. A 7 gazdaságra vonatkozó kérdésből szignifikáns és rövid távú (T1T3) változás 1 esetben történt.

5/1. Ábra: Piacgazdasággal kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)

Szignifikáns változások: A piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára, amennyire csak lehet: T1T3 $t=3.864^{***}$

TÉMA2: FOGLALKOZTATÁS

Szalma Ivett (2009) az állam szerepére vonatkozó munkaerő-piaci folyamatok alakításával kapcsolatos vélemények változását vizsgálta a deliberációs (T1→T3) folyamat során. Azt találta, hogy a munkaerő-piaci folyamatokra vonatkozó tudásszint emelkedése a résztvevők körében csökkentette a deliberáció előtt mért szocio-demográfiai változók hatását a munkaerőpiac liberalizálásával, a foglalkoztatáspolitikával, a feketemunkával és az adócsökkentésre vonatkozó véleményekkel kapcsolatban. A deliberáció előtt mért sokféle megítélés közeledett egymáshoz a deliberáció hatására.

5/23. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak engedniük kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nagyon meg kell nehezíteniük azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	Engedni kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják (1-3)	(a skála közepe) 4	Meg kellene nehezíteni azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	p	T
T1	5,6	14,4	77,8	2,2	6,06		
T3	6,7	15,6	76,7	1,1	6,00	0,296	0,768

A válaszadók háromnegyede úgy gondolja mindhárom adatfelvétel idején, hogy meg kell nehezíteni azt, hogy a munkaadók elbocsássák az embereket, T1ről T3-re ez a vélemény enyhén erősödött is a vita során. Szalma (2009) eredményei azt mutatják, hogy a deliberáció előtt mért adatok szerint ezt a véleményt szignifikánsan befolyásolta az iskolázottsági szint, a foglalkoztatási státus, a korcsoport és az internet használat, míg a T3-ban mért adatok szerint már csak az iskolázottsági szint volt meghatározó: a szakközépiskolát végzettek ellenezték, a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők támogatták a leginkább a munkaerő-piaci liberalizációt.

5/24. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	Mindenkinek a saját felelőssége, hogy munkát találjon (1-3)	a skála közepe (4)	Az államnak kell mindenki számára munkát biztosítani (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	24,2	36,7	37,8	1,1	4,28		
T3	47,8	33,3	18,9	0,0	3,18***	4,429	0,000

Azok aránya, akik úgy gondolták, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy munkát találjon jelentősen és szignifikánsan nőtt a deliberációt követően, míg azok aránya, akik szerint az államnak kell mindenki számára munkát biztosítani csökkent. Szalma (2009) elemzése szerint a kezdeti válaszokat szignifikánsan befolyásolta nemcsak a nem, az internet használat, hanem az iskolai végzettség is, míg a deliberáció után csak a felsőfokú végzettséggel rendelkezők vallották jellemző módon azt, hogy az egyén felelőssége munkát találni, a többi magyarázó változó hatása eltűnt.

5/25. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte (1-3)	a skála közepe (4)	Vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	25,6	21,1	53,3	0,0	4,96		
T3	12,2	7,8	80,0	0,0	5,91***	-3,504	0,001

Az azzal kapcsolatos vélemények is változtak, hogy a segélyek kifizetését milyen feltételhez kellene kötni. A *deliberációt követően* csökkent azok aránya, akik úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte, és *nőtt azoké, akik szerint vannak olyanok, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell.* Ez az elmozdulás az előbb tárgyalt elmozdulással látszólag ellentmondásos, ezzel együtt azt mondhatjuk, hogy egy differenciáltabb szociálpolitikát igénylő álláspontot körvonalaz. Szalma (2009) kimutatta a deliberáció hatását abban is, hogy előtte még nem volt kimutatható az aktív és passzív foglalkoztatáspolitikai eszközökkel kapcsolatos világos, elméleti struktúra a válaszadók véleményeiben. A deliberáció után azonban ez a két faktor világosan elkülöníthető volt a válaszokban, melyeket két változó, a nem, és a foglalkoztatási státus befolyásolt szignifikánsan: a nők, és a munkanélküliek támogatták jellemzően a passzív foglalkoztatáspolitikai eszközöket, és a nyugdíjasok voltak leginkább ellene.

5/26. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak fel kellene számolni minden feketemunkát, ami után nem fizetnek egészségügyi és nyugdíjjárulékot. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nem kellene semmit tennie a feketemunka felszámolásáért. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A feketemunkát fel kell számolni (1-3)	a skála közepe (4)	A feketemunkát nem kell felszámolni (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	P
T1	68,9	15,6	12,2	3,3	2,23		
T3	57,8	21,1	16,7	4,4	2,73	-1,646	0,103

Azon véleményt illetően, mely szerint a hatóságoknak fel kellene számolni minden feketemunkát, nem történt érdemi változás T1ről T3ra, a deliberáció után valamelyest erősödött azok aránya, akik nem tartják szükségesnek a feketemunka felszámolását, és csökkent az ellentétes véleményt megfogalmazók aránya. A deliberációt megelőzően, és azt követően is körülbelül a megkérdozettek kétharmada a feketemunka felszámolása mellett foglalt állást. Szalma (2009) vizsgálatai szerint a korcsoport és a nem hatása volt e kérdésben szignifikáns a deliberáció előtt, utána a foglalkoztatási státusnak volt szignifikáns hatása, s a munkanélküliek mutatkoztak a legtoleránsabbak az illegális munkavállalást illetően.

5/27. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem különbözhet ki teljesen (1-3)	a skála közepe (4)	A munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni (5-7)	Nincs vélem énye	Átlag (1-7)	t	p
T1	33,3	15,6	51,1	0,0	4,29		
T3	47,8	11,1	40,0	1,1	3,64*	1,990	0,050

A munkanélküliség elkerülhetőségére vonatkozó vélemények jelentősen változtak a deliberációt követően, nőtt azok aránya, akik úgy vélték, hogy a munkanélküliség nem különbözhet ki teljesen, s úgy tűnik, hogy a deliberáció során a résztvevők megértették, hogy együtt kell élniük a munkanélküliség jelenségével. Szalma (2009) kimutatta, hogy kezdetben a válaszokra szignifikáns hatással volt a nem változója és az, hogy beszélt-e idegen nyelveket a megkérdezett, de e változók hatása a T3 adatai szerint eltűntek.

5/28. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire javítja, vagy rontja a munkanélküliség a munkafegyelmet?

1-5 Skála %	Rontja (1-2)	Se javítja, se nem rontja (3)	Javítja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	43,3	32,2	18,9	5,6	2,51		
T3	37,8	30,0	23,3	8,9	2,74	-1,451	0,151

A deliberáció után valamelyest kevesebben gondolták úgy, hogy a munkanélküliség rontja a munkafegyelmet, s nőtt azok aránya, akik úgy vélték, javítja azt.

5/29. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

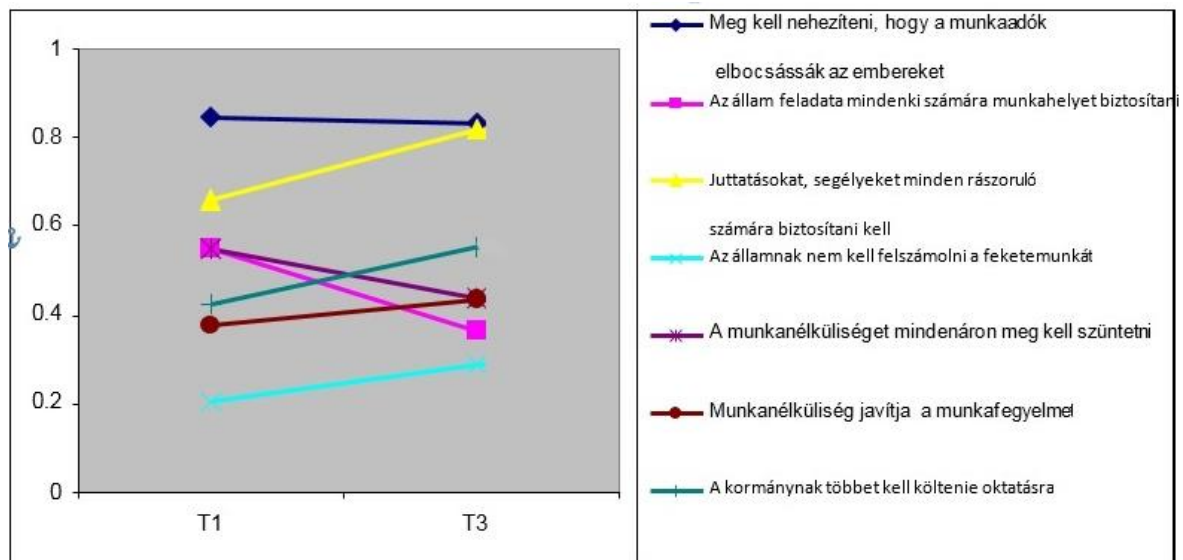
1-7 skála %	A kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra (1-3)	a skála közepe (4)	A kormánynak többet kell fordítania az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat (5-7)	Nincs vélemé nye	Átlag (1-7)	t	P
T1	44,4	25,6	27,8	2,2	3,55		
T3	25,6	33,3	34,4	6,7	4,33**	-2,632	0,010

Az adópolitikát érintő kérdésben is jelentős változás történt, mivel a deliberációt követően kevesebben gondolják úgy, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha

kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Ebben a tekintetben az iskolázottság, a foglalkoztatási státusz és az internet használat gyakorolt szignifikáns hatást a deliberáció előtt Szalma (2009) elemzése alapján, a deliberáció után csupán a felsőfokú végzettségnek volt szignifikáns befolyása a válaszokra, tehát az, akinek felsőfokú végzettsége volt, jellemzően egyet értett azzal, hogy a kormánynak csökkentenie kellene az adókat. A deliberációnak köszönhetően erősödött az empátia és a szolidaritás érzése a résztvevők között

Összefoglalóan a munkanélküliség problémáival kapcsolatos attitűdök tekintetében (ld. 2. sz. Grafikon) azok aránya, akik azt gondolják, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítani az állam kötelessége (szemben azokkal, akik úgy gondolják, hogy ez egyéni felelősség) szignifikánsan csökkent rövidtávon (38%-ról 19%-ra). Hasonló mintázat mutatkozik a segélyekkel kapcsolatos vélemények változásában is: a deliberációt követően szignifikánsan nőtt azok aránya, akik úgy vélekedtek, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell (53%-ról 80%-ra). Tehát a 7 foglalkoztatásra vonatkozó kérdésből 4 esetben történt szignifikáns rövid távú változás.

5/2. Ábra: Foglalkoztatással kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)

Szignifikáns változások:

Az állam feladata mindenki számára munkahelyet biztosítani: T1T3 $t = -4.429^{***}$

Juttatásokat, segélyeket minden rászoruló számára biztosítani kell: T1T3 $t = 3.503^{***}$

A munkanélküliséget mindenáron meg kell szüntetni: T1T3 $t = -1.989^*$

A kormánynak többet kell költenie oktatásra, ...: T1T3 $t = 2.632^{***}$

TÉMA3: AZ EURÓPAI UNIÓ SZEREPE

5/30. sz. Táblázat: Néhányan azt mondják, hogy az európai integrációt meg kellene erősíteni. Mások azt állítják, hogy az integráció már így is túl előrehaladott. Mi az Ön véleménye?

0-10 skála %	Már így is túl messzire ment (0-4)	(a skála közepe) 5	Tovább kellene erősíteni (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
T1	24,4	26,7	36,7	12,2	5,31		
T3	8,9	47,8	33,3	10,0	6,44*	-2,459	0,016

A deliberáció eredményeként azok aránya, akik úgy gondolták, hogy az európai integrációt nem kell tovább erősíteni, mert már így is túl messzire ment, jelentősen csökkent a skála közepén helyet foglalók táborát gyarapítva ezzel. Mindkét időpontban a tovább kellene erősíteni vélemény közel egyharmados súllyal szerepel az európai integrációról megfogalmazott vélemények között.

5/31. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacokon

0-10 skála %	Nem fontos (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
T1	6,7	18,9	6,89	5,6	7,93		
T3	2,2	6,7	80,0	11,1	9,09*	-3,192	0,002

Arra a kérdésre, hogy mennyire fontos cél ez EU számára a gazdasága versenyképesebbé tétele, a deliberáció után jóval többen mondták azt, hogy fontos, mint annak előtte. Mindkettő adatfelvétel során elenyésző azok jelenléte, akik úgy ítélték meg, hogy ez a cél az EU számára egyáltalán nem fontos.

5/32. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Jobb szociális biztonság mindenki számára

0-10 skála %	Nem fontos (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
T1	5,6	5,6	87,8	1,1	8,81		
T3	1,1	6,7	91,1	1,1	9,26	-1,487	0,141

Arra a kérdésre, hogy mennyire fontos cél ez EU számára a jobb szociális biztonság megteremtése minden állampolgára számára, a deliberáció után többen válaszolták azt, hogy fontos, s kevesebben azt, hogy ez nem fontos cél (rendre 86%→ 91%; 7%→1%). A

két adatfelvétel során nem változott azok aránya, akik a skála közepén helyezték el véleményüket az adott kérdésben.

5/33. sz. Táblázat: A legtöbb európai országban, a politikai döntések három különböző kormányzási szinten születnek: regionális szinten, országos szinten és Európai Unió szinten. Ön szerint mi lenne a legmegfelelőbb módja a munkanélküliség elleni küzdelemnek? Ön szerint főként regionális, országos, vagy Európai Unió szinten kellene kezelni?

%	Regionális szinten 1	Nemzeti szinten 2	Európai Unió szinten 3	Egyik sem 4	Nincs véleménye 99	χ^2	P
T1	32,4	38,9	21,3	1,9	5,6		
T3	36,1	37,0	22,2	0,0	4,6	-1,487	0,141

Az európai politika kormányzás szintjei közül a megkérdezettek a munkanélküliség elleni küzdelem legmegfelelőbb területének a deliberáció előtt a nemzetit jelölték meg legnagyobb arányban, de közel hasonló arányban kapott a regionális szint is támogatást, s az utolsó helyre az EU-s szintet helyezték ebben a rangsorolásban. A deliberáció után valamelyest nőtt azok aránya, akik a regionális szintnek nagyobb szerepet szánnak.

A megkérdezettek szerint, optimális esetben egy állampolgár által fizetett 100 forint adó elosztásából közel 50 forintról regionális, 38 forintról nemzeti, és 10 forintról EU-s szinten kellene dönteni. A deliberáció hatására más szinteket nem, de az európai szintet érintő véleményváltozás tapasztalható, ekkor már a megkérdezettek szerint ezen a szinten több, közel kétszer annyi forintról kellene dönteni, s az így kialakult rangsor a regionális szint dominanciájával, egy év alatt sem változott.

5/34. sz. Táblázat: Amikor történik valami Európában, mennyire érzi azt, hogy ennek Önre nézve komoly következményei lesznek? N=90

1-4 Skála %	Egyáltalán nem 1	Nem igazán 2	Elég 3	Nagymértékben 4	Nem tudja 99	Átlag (1-4)	t	p
T1	3,3	25,6	37,8	27,8	5,6	2,91		
T3	4,4	37,8	38,9	7,8	11,1	2,55**	2,901	0,005

T1ről T3ra, a deliberációt követően csökkent azok aránya, akik az európai események saját életükre, személyes sorsukra gyakorolt hatását hangsúlyosnak ítélik, erősítve ezzel azok arányát, akik ezt a hatást nem igazán érzik.

Magyarország EU-s tagságát a deliberáció előtt többen ítélték előnytelennek, mint előnyösnek, majd a deliberáció után ez az arány megfordult, s többen voltak azon a

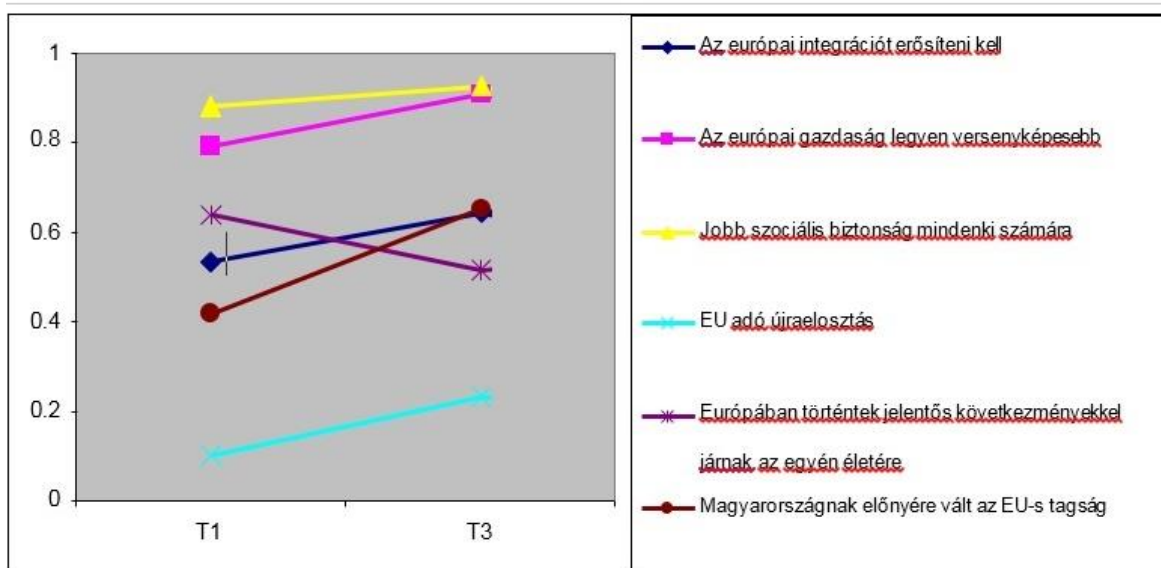

véleményen, hogy a tagságunk előnyös az ország számára. Ám az ellenzők és támogatók illetén aránya T4re közel kiegyenlítődött, sőt, valamelyest többen mondták azt, hogy nem vált előnyére az országnak

Megállapíthatjuk, hogy az európai integráció megítélésével kapcsolatos attitűdök területén történt a legnagyobb mértékű változás a vizsgált időszak alatt, ami arra enged következtetni, hogy a vélemények ebben a kérdésben még nincsenek eléggé kikristályosodva, az EU témájának elvont és bonyolult jellege miatt alacsonyabb közérdeklődés övezi (3. Grafikon). Az integráció kérdéskörében rövid távú változások mérhetőek nemcsak annak megítélésében, hogy Magyarországnak előnyére vált-e az EU tagság, hanem annak igényében is, hogy az EU versenyképesebbé váljék a világpiacokon.

Összességében elmondható, hogy az európai integráció témakörében megfogalmazott 6 kérdésben 1 kivétellel mindegyikben rövid távú hatást mérhetünk.

5/3. Ábra: Az európai integrációval kapcsolatos attitűdváltozások (T1 – T3)

Szignifikáns változások:

Az európai integrációt erősíteni kell: T1T3 változás $t = 2.458^{**}$

Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacokon: T1T3 változás $t = 3.191^{***}$

EU-adó újraelosztás: T1T3 változás $t = 3.005^{***}$

Európában történtek jelentős következményekkel járnak az egyén életére: T1T3 változás $t = -2.901^{***}$

Hungary has on a balance benefited: T1T3 változás $t = 2.634^{**}$

A TUDÁSSZINT VÁLTOZÁSA AZ INFORMÁCIÓS KÉRDÉSEK FÉNYÉBEN

A különböző vélemény- és attitűdváltozások mellett az érintett kérdésekben való tájékozottságban is volt elmozdulás – ez a pozitív változás főleg a hétvégi esemény hatásának tudható be és kevésbé az előre megküldött tájékoztató anyagnak. Ennek megfelelően az esemény végén a résztvevők szignifikánsan nagyobb hányada tudta helyesen megmondani, hogy kinek jár a rendszeres szociális segély. Ugyanakkor nem volt számottevő változás a magyar, az EU-s és a kaposvári munkanélküliségi rátát helyesen tudók arányában a hétvége végén.

5/35. sz. Táblázat: Tudásszintmérő kérdések / Helyes választ adók aránya, %, N=108

Típus	A helyes válasz	Kérdés	T1	T3	T3-T1	p
Inf1 N	8% (2)	Munkanélküliségi ráta 2006/HU	17.6	19.4	1.9	.640
Inf2 N	8% (2)	Munkanélküliségi ráta 2006/EU	22.2	27.8	5.6	.275
Inf3 N	15% (3)	Munkanélküliségi ráta 2006/Kaposvár kistérség	31.5	36.1	4.6	.448
Inf4 T	Kaposkeresztúr (1)	Hol a legmagasabb a Kaposvári Kistérségben a Munkanélküliségi ráta?	36.1	58.3	22.2	.000
Inf5 T	Igal (2)	Hol a legalacsonyabb a Kaposvári Kistérségben a Munkanélküliségi ráta?	47.2	53.7	6.5	.225
Inf6 T	Szolgáltatások (2)	Mely ágazatban dolgozik a Kaposvári Kistérségben foglalkoztatottak többsége?	38.0	48.2	10.2	.094
Inf7 N	34% (3)	Somogy megyében a munkanélküliek hány %-a tartósan munkanélküli?	20.4	25.0	4.6	.426
Inf8 T	Csak az a munkanélküli kap rendsz.szoc.segélyt... (1)	A következő állítások közül melyik igaz?	30.6	39.81	9.3	.141
Inf9 N	38% (3)	Somogy megyében a munkanélküliek hány százaléka kap rendsz.szoc.segélyt?	23.1	22.2	-0.9	.867
		Minden válasz (9db)	29.6	36.7	7.1	.004
		Numerikus válaszok (5db)	23.0	26.1	3.1	.230
		Szöveges válaszok (4db)	38.0	50.0	12.1	.001

5/36. sz. Táblázat: A helyes választ adók aránya a helyes válaszok száma szerint a résztvevők körében, N=108

helyes válaszok száma	T1		T3	
	Valid Percent	Cumulative Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
9	0,0	0,0	,0	,0
8	0,9	0,9	,9	,9
7	0,0	0,9	5,6	6,5
6	1,9	2,8	7,4	13,9
5	12	14,8	15,7	29,6
4	19,4	34,3	12,0	41,7
3	16,7	50,9	20,4	62,0
2	18,5	69,4	19,4	81,5
1	23,1	92,6	13,0	94,4
0	7,4	100	5,6	100,0
Total	100,0		100,0	

5/37. sz. Táblázat: Helyesen megválaszolt kérdések száma, átlag

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
T1	1412	,00	8,00	2,37	1,75
	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
T3	108	,00	8,00	2,67	1,66

A fenti adatok összefoglalóan temporális hatásra utalnak. A T1 időpontban átlagosan 2 db tudáskérdésre tudtak helyesen válaszolni a megkérdezettek, s e tekintetben elmondható, hogy a résztvevők tudása gyarapodott, még ha csekély mértékben is. Ugyanakkor az is látszik, hogy a szöveges válaszokban jobban teljesítettek, mint a numerikusak mindkettő időpontban. Ha a helyes választ adók arányát vizsgáljuk, a helyes válaszok száma szerint elmondhatjuk, hogy minden kérdésre senki nem tudott egy adatfelvétel során sem válaszolni.

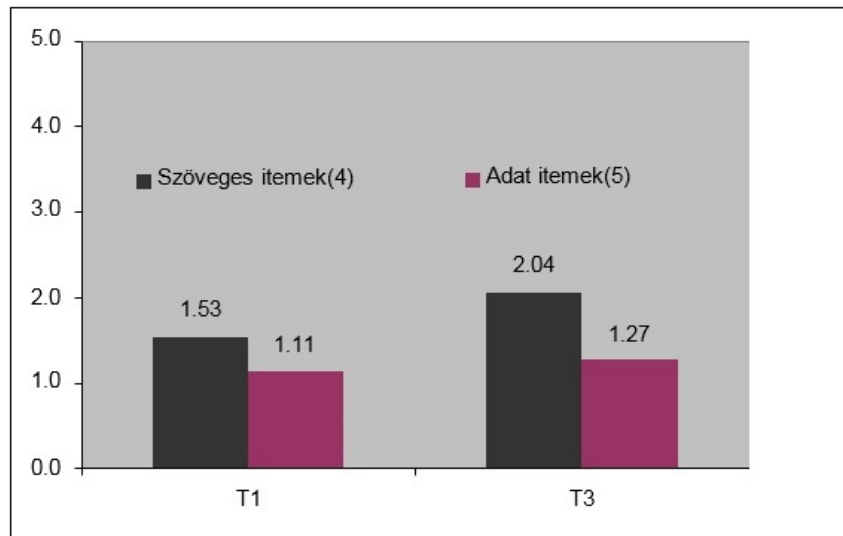
5/38. sz. Táblázat: Helyes válaszok száma kérdéstípusok, és adatfelvételi idő szerint, N=108

Szöveges válaszok / T1				Szöveges válaszok / T3			
Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent	Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent
4	6	5,6	5,6	4	15	13,9	13,9
3	15	13,9	19,4	3	21	19,4	33,3
2	26	24,1	43,5	2	34	31,5	64,8
1	43	39,8	83,3	1	25	23,1	88,0
0	18	16,7	100,0	0	13	12,0	100,0
Total	108	100,0		Total	108	100,0	
Numerikus válaszok / T1				Numerikus válaszok / T3			
Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent	Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent
5	0	0,0	0,0	5	0	0,0	0,0
4	2	1,9	1,9	4	3	2,8	2,8
3	10	9,3	11,1	3	11	10,2	13,0
2	27	25,0	36,1	2	30	27,8	40,7
1	32	29,6	65,7	1	37	34,3	75,0
0	37	34,3	100,0	0	27	25,0	100,0
Total	108	100,0		Total	108	100,0	

Mivel a deliberatív közvélemény-kutatás egyik legfőbb célja az informált közvélemény létrehozása, így sikerességének egyik lehetséges módja megmérni a résztvevők tudásának gyarapodását. Már az esemény előtt a résztvevők információs anyagot kaptak kézhez, melyben a témával kapcsolatos információkat olvashattak, de a tudásuk gyarapodhatott a kiscsoportos beszélgetések, vagy a plenáris előadások során is a csoporttagok, illetve a szakértői válaszok nyomán. A kérdőív kilenc többválasztós tudáskérdést tartalmazott, ebből öt aktuális *adatokra* vonatkozott, mint például a térség, az ország vagy az EU munkanélküliségi rátája, négy kérdés pedig különböző jogi szabályokra, mint például a szociális segélyezés meghatározóira és más *szöveges* jellemzőkre vonatkozott. Általánosságban az mondható el, hogy a mért *tudásindex*²⁷ szignifikánsan magasabb a deliberatív hétvége után. A kvalitatív és kvantitatív kérdések eltérő trendet követnek: a számokra vonatkozó információk tekintetében a tudásszint emelkedés nem szignifikáns, míg a térség ipari profiljára vagy a jogi szabályozásra vonatkozó kvalitatív információkat illetően markánsabb tudásszint emelkedés mérhető. (4. Grafikon)

²⁷ A 9 tudáskérdés összevonásával létrehozott additív index.

5/4. Ábra: Tudásszint emelkedése (T1 – T3) (N=90) (valószínűség/helyesen megválaszolt kérdések száma)

T-teszt: Szöveges itemek: T1T3 $t = 3.29^{***}$, Adat itemek: T1T3 $t = n.s.$,

A DELIBERATÍV HÉTVÉGÉN RÉSZTVEVŐK ÉS NEM RÉSZTVEVŐK VÉLEMÉNYE

Vicsek és szerzőtársai (2009) a kaposvári DP eredményeinek elemzés során több változó mentén összevetette, hogy mely tulajdonságokban mutatható ki szignifikáns különbség a távol maradók, és azok között, akik részt vettek a rendezvényen. Azt találták, hogy jellemzően azok mentek el, akiket érdekelt a téma, akik közvetve, vagy közvetlenül érintettek a munkanélküliségben, akiknek eleve több szabadidejük volt, azaz inaktívak, munkanélküliek, vagy nyugdíjasok voltak, akik könnyebben eljutottak a kutatás színhelyére, s akik saját bevallásuk szerint jobb egészségnek örvendtek. Ugyanakkor nem mutatkozott szignifikáns különbség a szubjektív életszínvonal, az iskolázottság, és az introvertáltságot mérő változók mentén. A kérdezett neme nem magyarázta a távolmaradást, azonban az idősök nagyobb eséllyel jelentek meg, mint a fiatalok. Az eredmények értelmezésénél mindezeket figyelembe kell venni. (Vicsek et al. 2009)

További különbségek, hogy a távolmaradók a résztvevőkhöz képest inkább a szabad piac hívei, a munkanélküliség kezelésében a passzív eszközökkel szemben nagyobb szerepet tulajdonítottak az aktív munkapiaci-eszközöknek, munkanélküliként maguk is nagyobb arányban részesültek e támogatási formákban, valamint a résztvevők jobban elleneztek a feketemunkát, mint a távolmaradók. A résztvevők körében a deliberáció után

erősödött a piacok kinyitásának igénye a verseny számára, valamint a külföldi befektetések, és a nyitottabb munkaerő-piac támogatása. (Lengyel et al. 2008)

MÉDIAVISSZHANG, MÉDIA MEGJELENÉS

Tekintettel arra, hogy a módszertani protokoll része, így a deliberációs hatás vizsgálata során elemeznünk kell az esemény média megjelenését, s annak a résztvevőkre gyakorolt hatását is. Az esemény híre, rövid összefoglalója számos helyen, helyi tévében, rádióban és a Népszabadságban jelent meg a deliberatív hétvége után²⁸. A hétvégi sajtótájékoztatóra a mellékletben szereplő orgánumok kaptak meghívást, az eseményen végül a Figyelő, a Kapos TV és Somogyi Hírlap újságírói vettek részt.

Jellemzően a rádióban követik a megkérdezettek a híreket, e tekintetben nincs említésre méltó különbség a résztvevői és távolmaradói csoport tagjai között (91%-92%). Az eseményen résztvevők körében azonban többen, 51% említette, hogy jellemzően napilapokban követi a híreket, s csak 41% nevezte meg ugyanezt a hírforrást, mint jellemzőt a kontrollcsoport tagjai közül. Harmadik helyen említették a tévét, ahol mindkét csoport 45-46%-a követi jellemzően a híreket. A megkérdezettek 55%-a egyszerre 2-3 helyen is követi a híreket és 9%uk említett minden fellelhető hírforrást (5 db).

A résztvevők érdeklődőbbek, egyszerre több helyen követik egyforma érdeklődéssel a híreket, mint a távolmaradók, csoportjukban kétszer annyian követik minden megkérdezett felületen a híreket, mint a nem résztvevők (12% vs 6%), akik között többen vannak olyanok, akik egyáltalán nem követik a híreket sehol sem. Nincs szignifikáns eltérés. Szignifikánsan többen említették a résztvevői csoport tagjai közül az országos médiát, szemben a helyivel a távolmaradói csoporttal összehasonlítva. Ebből sejthető, hogy az eseményen megjelentek nagyobb érdeklődéssel, szélesebb látószögben, az egész országban történt eseményeket figyeli jellemzőbben, míg a távolmaradók ettől tartózkodnak, bár így is magas százalékban említették mindkét csoport tagjai (85% felett) az országos médiát, mint jellemező hírforrást, míg a helyit a távolmaradók 63%a említette, szemben a résztvevők 58%ával.

---

²⁸ Népszabadság, Babarczy Eszter: <http://nol.hu/cikk/497896/>

KAPOS TV <http://www.kapostv.hu/index.php?cid=59564>

<http://www.kapos.hu/index.php?highlight=corvinus&cid=57427>

BLOG <http://forum.index.hu/Article/showArticle?t=9122565>

<http://www.tusarok.org/szolgalattasok/forum/hozzaszolasok.php?id=564&oldal=3>

N-Joy Rádió <http://www.n-joyhirek.hu/index.php?NapHirei=2008.06.21&AktualisIdobelyeg=1212271200>

A résztvevők rendszeresebben, 90%uk naponta követi a híreket, a távolmaradók közül náluk többen említették a 2-3 napos rendszerességi hírfogyasztást. A különbség nem szignifikáns. Az *eseményről szignifikánsan többen hallottak híreket a résztvevői csoport tagjai* közül (79%), mint a kontrollesoportban (40%). Míg a résztvevők jellemzően a TV-t, és a rádiót említették a deliberatív eseményről beszámoló hírek forrásának, addig a távolmaradók nagyobb arányban (13% szemben a 3%-kal) említették az internetet, illetve hasonló aránybeli különbséggel adták azt a választ, hogy hallott ugyan valamit az eseményről, de már nem emlékszik, hogy hol hallotta (15% szemben az 1%-kal). Az említett különbségek szignifikánsak is egyben.

II. TARTÓS VÁLTOZÁSOK

Az alábbi táblázatok a deliberatív hétvégén és a követéses vizsgálatban részt vettek érvényes válaszainak százalékában tartalmazzák a deliberáció utáni (T3) és az egy év múlva (T4) mért vélemények megoszlását. Itt csak azok csoportszintű véleményváltozását vizsgálom, akik mindhárom adatfelvételben szerepeltek (N=90).

TÉMA1: KÜLFÖLDI BEFEKTETÉSEK, A MAGYAR IPAR VÉDELME, GAZDASÁGI FEJLŐDÉS

5/39. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy egyes iparágakat meg kell védeni, amennyire csak lehet a nemzetközi versenytől. Mások úgy gondolják, hogy a piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát ezen a skálán? N=90

1-7 skála %	Egyes iparágakat meg kell védeni a nemzetközi versenytől (1-3)	a skála közep e (4)	A piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	36,7	22,2	36,7	4,4	3,88		
T4	33,3	17,8	47,8	1,1	4,34	-1,446	0,152
T3	24,4	21,1	51,1	3,3	4,87		
T4	33,3	17,8	47,8	1,1	4,24*	2,258	0,026

A deliberáció után eltelt 1 év alatt az a vélemény, hogy a piacokat nyitottá tennék a verseny számára, nagyságrendileg nem változott, azaz a DP hatása *tartós*nak mutatkozik. Egyúttal T3ról T4re elmozdulás mérhető, azaz *visszarende*ződés történt az egyes iparágak védelmi igényének erősödése révén. Ez a változás látszólag nem érinti a szabad verseny megítélésében állásfoglalók táborát, sokkal inkább valószínű, hogy ez a skála közepéről ebbe az irányba való elmozdulásnak tudható be.

T4be bevont kontrollcsoport véleménye – azaz a távolmaradók csoportja, N=96 – az I. és II hullámban felvett adatok összehasonlítása alapján szignifikáns változást mutat. A vizsgált időszak alatt jelentősen csökkent köztük azok aránya, akik a piacokat nyitottá tennék, és nőtt azok aránya, akik úgy vélik, egyes iparágakat meg kell védeni a nemzetközi versenytől. Ez a tendencia pont ellentétes a deliberációban résztvevő csoport véleményváltozásával. T4 alapminta adatait vizsgálva T1ről T4re úgy látszik, ebben a kérdésben mindkét csoportot egybevéve – távolmaradókat és résztvevőket egyaránt – nem történt tartós változás.

5/40. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A stratégiai iparágakat nemzeti kézben tartása N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	10,0	18,9	68,9	2,2	4,07		
T4	7,8	20,0	68,9	3,3	4,05	0,172	0,864
T3	7,8	16,7	71,1	4,4	4,00		
T4	7,8	20,0	68,9	3,3	4,06	-0,486	0,628

A stratégiai iparágak nemzeti kézben tartásának igénye markáns és töretlen mindhárom adatfelvétel adatai alapján (70%), bár nem mérhető szignifikáns változás. Az ellenzők aránya T1ről T4re 10%-ról 8%-ra csökkent, erősítve ezzel a skála közepén helyet foglalók táborát. T3ról T4re nem történt lényeges elmozdulás e tekintetben.

5/41. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelése N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	24,4	20,0	53,3	2,2	3,49		
T4	28,9	15,6	52,2	3,3	3,42	0,361	0,719
T3	15,6	24,4	54,4	5,6	3,60		
T4	28,9	15,6	52,2	3,3	3,41	1,023	0,309

A külföldről behozott árukra kivetett vámok növelését a megkérdezettek fele támogatja mindhárom adatfelvétel idején. Az ellenzők és támogatók két csoportja közötti mozgás T3ról T4re jelentős, de nem szignifikáns *visszarendeződés* is egyben, még inkább visszaszorítva ezzel a skála közepére voksolókat.

5/42. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? Új technológiákba való beruházás
N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	2,2	7,8	86,7	3,3	4,45		
T4	3,3	10,0	85,6	1,1	4,41	0,294	0,769
T3	1,1	3,3	90,0	5,6	4,58		
T4	3,3	10,0	85,6	1,1	4,40	1,859	0,067

T1ről T4re nem látszik jelentős változás, ám T3ról T4re annál inkább: visszarendeződés mutatkozik a T1-es válaszok irányába, nemcsak az ellenzők (1%-ról 3%-ra), hanem a skála közepére szavazók táborában is (3%-ról 10%-ra).

5/43. sz. Táblázat: A mai globális gazdasági versenyben való helytállásra gondolva mennyire ellenzi, vagy támogatja Ön a következőket? A külföldi befektetések ösztönzése
N=90

1-5 skála %	Ellenzi (1-2)	a skála közepe (3)	Támogatja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	24,4	33,3	38,9	3,3	3,29		
T4	37,8	16,7	42,2	3,3	3,14	0,948	0,346
T3	13,3	32,2	46,7	7,8	3,55		
T4	37,8	16,7	42,2	3,3	3,16*	2,187	0,032

T1ről T4re az ellenzők hangjának megerősödése mérhető a skála közepi csoport meggyengülése mellett, mely átrendeződés T3ról T4re még markánsabbnak – és szignifikánsnak – mutatkozik az ellenzői tábor javára.

5/44. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük. Mások úgy gondolják, hogy a magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán? N=90

1-7 skála %	A magyar vállalatoknak állami tulajdonban kellene lenniük (1-3)	(a skála közepe) 4	A magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	p	T
T1	47,8	25,6	24,4	2,2	3,15		
T4	53,3	26,7	17,8	2,2	3,03	0,448	0,655
T3	45,6	31,1	20,0	3,3	3,15		
T4	53,3	26,7	17,8	2,2	3,05	0,448	0,655

T1ről T4re, ill. T3ról T4re a privatizáció hívei visszaléptek az ellentábor megerősödése mellett, a skála közepén helyet foglalók körében nem történt változás.

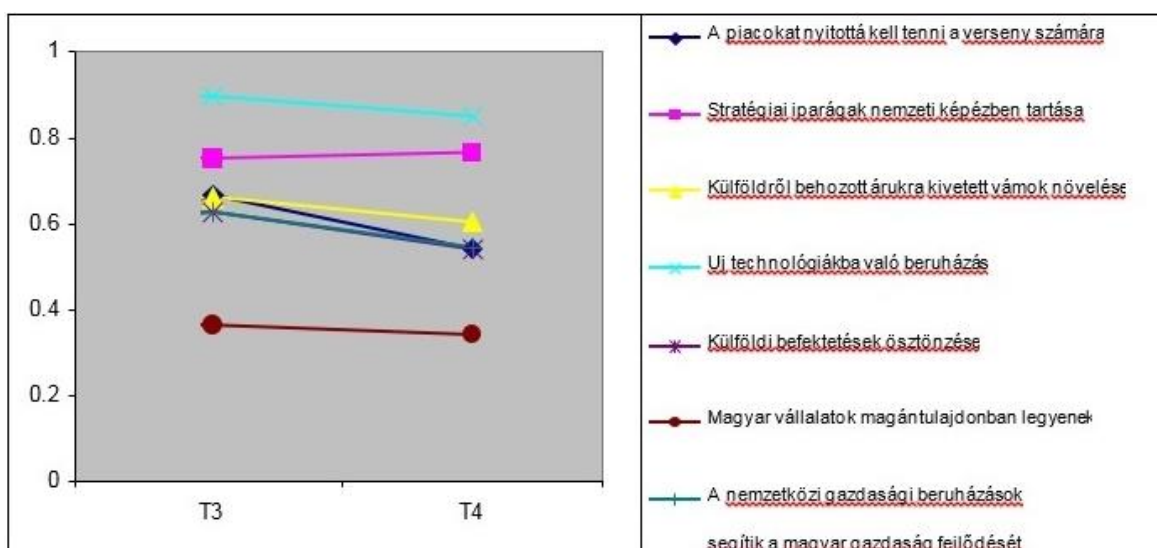
5/45. sz. Táblázat: Mit mondana, Ön szerint mennyire segítik, vagy károsítják a magyar gazdasági fejlődést a nemzetközi gazdasági beruházások? A magyar gazdasági fejlődést... N=90

1-5 skála %	Károsítják (1-2)	Se segítik, nem károsítják (3)	Segítik (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	t	p
T1	23,3	23,3	47,8	5,6	3,37		
T4	18,9	36,7	38,9	5,6	3,23	1,130	0,262
T3	14,4	20,0	55,6	10,0	3,55		
T4	18,9	36,7	38,9	5,6	3,19**	3,046	0,003

Jelentős változás T1ről T4re nem történt, ám T3ról T4re látványos és szignifikáns *visszarendeződésnek* lehetünk tanúi, immáron közel hasonló értékeket mérhetünk mindhárom táboron belül, mint a deliberáció előtt.

Összességében a piacgazdaság szereplőivel kapcsolatos attitűdök tekintetében a deliberáció után jóval pozitívabban ítélték meg a piacok nyitását a nemzetközi verseny számára, de ez a változás hosszú távon nem szignifikáns. A 7 gazdaságra vonatkozó kérdésből egyetlen kérdés tekintetében sem történt hosszú távú változás (T1T4).

5/5. Ábra: Piacgazdasággal kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)

Szignifikáns változások:

Új technológiákba való beruházás: $T3T4\ t = -1.858^*$

Külföldi befektetések ösztönzése: $T3T4\ t = -2.187^{**}$

A nemzetközi gazdasági beruházások segítik a magyar gazdaság fejlődését: $T3T4\ t = -3.046^{***}$

TÉMA2: FOGLALKOZTATÁS

5/46. sz. Tábla: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak engedniük kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nagyon meg kell nehezíteniük azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	Engedni kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják (1-3)	(a skála közepe) 4	Meg kellene nehezíteni azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	p	T
T1	5,6	14,4	77,8	2,2	6,06		
T4	10,0	12,2	76,7	1,1	5,77	1,412	0,162
T3	6,7	15,6	76,7	1,1	6,01		
T4	10,0	12,2	76,7	1,1	5,78	1,422	0,158

T1ről T4 re ill. T3ról T4re elmozdulás mérhető, erősödött azok tábora, akik úgy gondolják, hogy engedni kellene, hogy a munkaadók szabadon vegyenek fel és bocsássanak el embereket, ahogy jónak látják, a skála közepén helyet foglalók visszalépése mellett. Szalma (2009) eredményei azt mutatják, hogy a deliberáció előtt mért adatok szerint ezt a véleményt szignifikánsan befolyásolta az iskolázottsági szint, a foglalkoztatási státus, a

korcsoport és az internet használat, míg a T3-ban mért adatok szerint már csak az iskolázottsági szint volt meghatározó: a szakközépiskolát végzettek ellenezték, a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők támogatták a leginkább a munkaerő-piaci liberalizációt.

5/57. sz. Tábla: Egyesek úgy gondolják, hogy mindenkinek a saját felelőssége, hogy talál-e munkát magának. Mások úgy gondolják, hogy az állam feladata, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítson. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	Mindenkinek a saját felelőssége, hogy munkát találjon (1-3)	a skála közepe (4)	Az államnak kell mindenki számára munkát biztosítani (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	24,2	36,7	37,8	1,1	4,28		
T4	20,0	35,6	43,3	1,1	4,63	-1,407	0,163
T3	47,8	33,3	18,9	0,0	3,18		
T4	20,0	35,6	43,3	1,1	4,62***	-6,287	0,000

T1ről T4re nem, ám T3ról T4re jelentős és szignifikáns visszarendeződés történt a deliberációt megelőző válaszadói vélemények irányába.

5/48. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte. Mások úgy gondolják, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A segélyeket csak azoknak kellene kifizetni, akik megdolgoznak érte (1-3)	a skála közepe (4)	Vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	25,6	21,1	53,3	0,0	4,95		
T4	16,7	21,1	58,9	3,3	5,20	-0,869	0,388
T3	12,2	7,8	80,0	0,0	6,05		
T4	16,7	21,1	58,9	3,3	5,20***	3,629	0,000

T3ról T4re jelentős és szignifikáns visszarendeződés történt a deliberációt megelőző válaszadói vélemények irányába.

5/49. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a hatóságoknak fel kellene számolni minden feketemunkát, ami után nem fizetnek egészségügyi és nyugdíjjárulékot. Mások úgy gondolják, hogy a hatóságoknak nem kellene semmit tennie a feketemunka felszámolásáért. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A feketemunkát fel kell számolni (1-3)	a skála közepe (4)	A feketemunkát nem kell felszámolni (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	P
T1	68,9	15,6	12,2	3,3	2,29		
T4	58,9	21,1	20,0	0,0	2,79	-1,873	0,065
T3	57,8	21,1	16,7	4,4	2,71		
T4	58,9	21,1	20,0	0,0	2,85	-0,484	0,629

T1ről T4re csökkent azok aránya, akik a feketemunkát mindenként fel kívánják számolni, és nőtt a skála közepére voksolók, illetve az ellentétes véleményt megfogalmazók tábora. T3ról T4re valamelyest erősödött azok aránya, akik szerint nem kell felszámolni a feketemunkát.

5/50. sz. Táblázat: Egyesek úgy gondolják, hogy a mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen. Mások úgy gondolják, hogy a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A mai gazdasági helyzetben a munkanélküliség nem küszöbölhető ki teljesen (1-3)	a skála közepe (4)	A munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni (5-7)	Nincs véleménye	Átlag (1-7)	t	p
T1	33,3	15,6	51,1	0,0	4,30		
T4	50,0	10,0	40,0	0,0	3,77	1,552	0,124
T3	47,8	11,1	40,0	1,1	3,64		
T4	50,0	10,0	40,0	0,0	3,73	-0,303	0,763

A munkanélküliség elkerülhetőségére vonatkozó vélemények tekintetében T1ről T4re, de T3ról T4re sem jegyezhető markáns változás.

5/51. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire javítja, vagy rontja a munkanélküliség a munkafegyelmet?

1-5 Skála %	Rontja (1-2)	Se javítja, se nem rontja (3)	Javítja (4-5)	Nincs véleménye	Átlag (1-5)	p	t
T1	43,3	32,2	18,9	5,6	2,53		
T4	44,4	30,0	22,2	3,3	2,63	-0,761	0,449
T3	37,8	30,0	23,3	8,9	2,76		
T4	44,4	30,0	22,2	3,3	2,67	0,639	0,525

T3ról T4re markáns *visszarendeződés* tapasztalható (38%-ról 44%-ra), más tekintetben, a többi válaszkategóriában nem látszik elmozdulás.

5/52. sz. Táblázat Egyesek úgy gondolják, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra. Mások úgy gondolják, hogy a kormánynak többet kell fordítania ezekre, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat. Önnek mi a véleménye e tekintetben, hol helyezné el magát 1-7 skálán?

1-7 skála %	A kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra (1-3)	a skála közepe (4)	A kormánynak többet kell fordítania az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat (5-7)	Nincs vélemé nye	Átlag (1-7)	t	P
T1	44,4	25,6	27,8	2,2	3,42		
T4	23,3	28,9	42,2	5,6	4,65***	-3,570	0,001
T3	25,6	33,3	34,4	6,7	4,30		
T4	23,3	28,9	42,2	5,6	4,61	-1,149	0,254

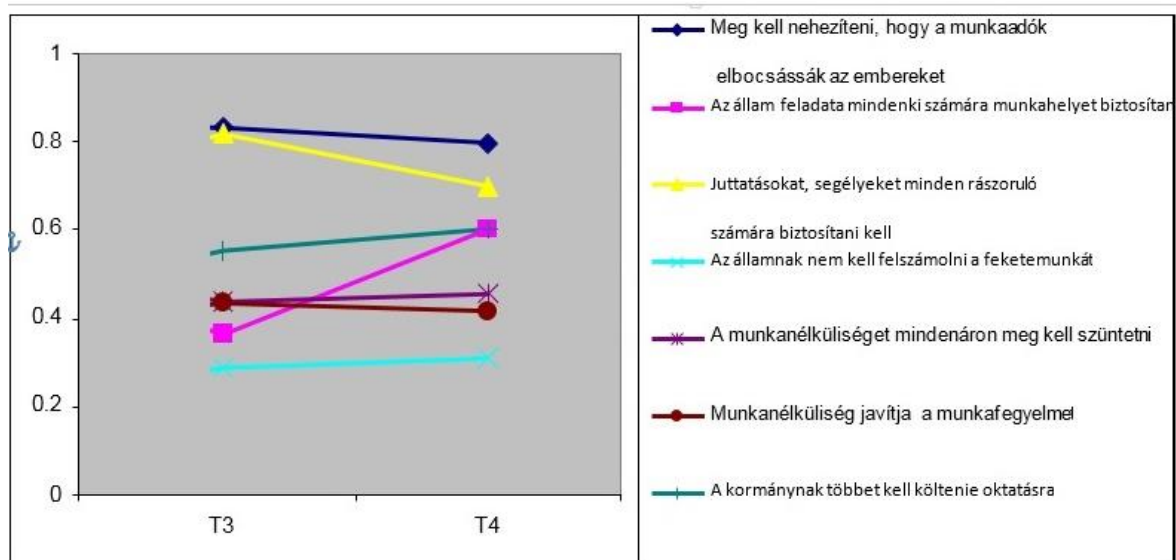
Az adópolitikát érintő kérdésben is jelentős változás történt, mivel a deliberációt követően kevesebben gondolják úgy, hogy a kormánynak csökkenteni kell az adókat, még ha kevesebb is jut így az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, mely vélemény aránybeli elmaradása T1ről T4re tovább folytatódott. A deliberációt követő egy év múlva még többen gondolják azt, hogy a kormánynak többet kell fordítania az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat.

Összefoglalóan a munkanélküliség problémáival kapcsolatos attitűdök tekintetében (ld. 2. sz. Grafikon) azok aránya, akik azt gondolják, hogy mindenki számára munkahelyet biztosítani az állam kötelessége (szemben azokkal, akik úgy gondolják, hogy ez egyéni felelősség) egy év elteltével az eredetihez képest valamelyest nőtt (43%). Hasonló mintázat mutatkozik a segélyekkel kapcsolatos vélemények változásában is: a deliberációt követően szignifikánsan nőtt azok aránya, akik úgy vélekedtek, hogy vannak, akik önhibájukon kívül nem tudnak dolgozni, és róluk is gondoskodni kell (53%-ról 80%-ra), de ez a változás nem bizonyult tartósnak, egy év múlva 59%-ra csökkent. Mindkét kérdésben a kontrollcsoport hasonló attitűdöket mutatott a deliberáció előtt és egy év elteltével is, ami azt jelenti, hogy a szolidaritásban és a saját felelősségvállalásban tapasztalt attitűdbeli erősödés a deliberatív esemény hatására következett be, mely kizárólag rövid távú hatást tudott csak elérni.

Mindazonáltal hosszú távú hatás tapasztalható a kormányzat növekvő szerepével kapcsolatos attitűdökben, még ha ez az adók növekedésével is együtt jár: előbb 28%-ról nőtt 34%-ra, majd egy évvel később ez az arány 42%. Hasonló trend rajzolódik ki a

második gazdaság szabályozásával kapcsolatos kormányzati szerepvállalásra vonatkozó véleményekben is. Tehát a 7 foglalkoztatásra vonatkozó kérdésből 2 kérdésben hosszú távú változás.

5/6. Ábra: Foglalkoztatással kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)

Szignifikáns változások:

Az állam feladata mindenki számára munkahelyet biztosítani: T3T4 $t = 6.286^{***}$

Juttatásokat, segélyeket minden rászoruló számára biztosítani kell: T3T4 $t = -3.628^{***}$

Az államnak nem kell felszámolni a feketemunkát: T1T4 $t = 1.872^*$

A kormánynek többet kell költenie oktatásra, ...: T1T4 $t = 3.569^{***}$

TÉMA3: AZ EURÓPAI UNIÓ SZEREPE

5/53. sz. Táblázat: Néhányan azt mondják, hogy az európai integrációt meg kellene erősíteni. Mások azt állítják, hogy az integráció már így is túl előrehaladott. Mi az Ön véleménye?

0-10 skála %	Már így is túl messzire ment (0-4)	(a skála közepe) 5	Tovább kellene erősíteni (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
T1	24,4	26,7	36,7	12,2	5,39		
T4	27,8	30,0	32,2	10,0	5,15	0,471	0,639
T3	8,9	47,8	33,3	10,0	6,36		
T4	27,8	30,0	32,2	10,0	5,20*	2,325	0,023

A deliberatív hétvége után eltel egy év alatt e tekintetben markáns *visszarendeződés* történt a deliberációt megelőző válaszadói véleményekhez. Valamennyi időpontban a tovább

kellene erősíteni vélemény közel egyharmados súllyal szerepel az európai integrációról megfogalmazott vélemények között.

5/54. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacokon

0-10 skála %	Nem fontos (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
T1	6,7	18,9	6,89	5,6	8,13		
T4	5,6	22,2	6,56	6,7	7,61	1,430	0,157
T3	2,2	6,7	80,0	11,1	9,07		
T4	5,6	22,2	6,56	6,7	7,76***	4,021	0,000

A korábban mért véleménybeli változás az egy év múlva felvett adatok alapján visszarendeződött a deliberációt megelőző szintre, a skála közepén helyet foglalók gyarapodása mellett. Mindhárom adatfelvétel során elenyésző azok jelenléte, akik úgy ítélték meg, hogy ez a cél az EU számára egyáltalán nem fontos.

5/55. sz. Táblázat: Ön szerint mennyire fontosak a következő célok az Európai Unió számára? Jobb szociális biztonság mindenki számára

0-10 skála %	Nem fontos (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
T1	5,6	5,6	87,8	1,1	8,93		
T4	7,8	11,1	74,4	6,7	8,19*	2,141	0,035
T3	1,1	6,7	91,1	1,1	9,23		
T4	7,8	11,1	74,4	6,7	8,10***	3,660	0,000

A T4es adatok szerint a korábban mért a tendencia megfordul: egy év elteltével a kezdetinél is kevesebben ítélik úgy, hogy az adott cél fontos az EU számára (bár még így is a válaszadók kétharmada van ezen a véleményen), s a deliberációt megelőző arányban vélik úgy, hogy ez nem fontos. Az első kettő adatfelvétel során nem változott, de az eltelt egy év alatt megduplázódott azok aránya, akik a skála közepén helyezték el véleményüket az adott kérdésben.

5/56. sz. Táblázat: Amikor történik valami Európában, mennyire érzi azt, hogy ennek Önre nézve komoly következményei lesznek? N=90

1-4 Skála %	Egyáltalán nem 1	Nem igazán 2	Eléggé 3	Nagymértékben 4	Nem tudja 99	Átlag (1-4)	t	p
T1	3,3	25,6	37,8	27,8	5,6	2,96		
T4	10,0	30,0	35,6	20,0	4,4	2,66*	2,136	0,036
T3	4,4	37,8	38,9	7,8	11,1	2,56		
T4	10,0	30,0	35,6	20,0	4,4	2,72	-1,315	0,192

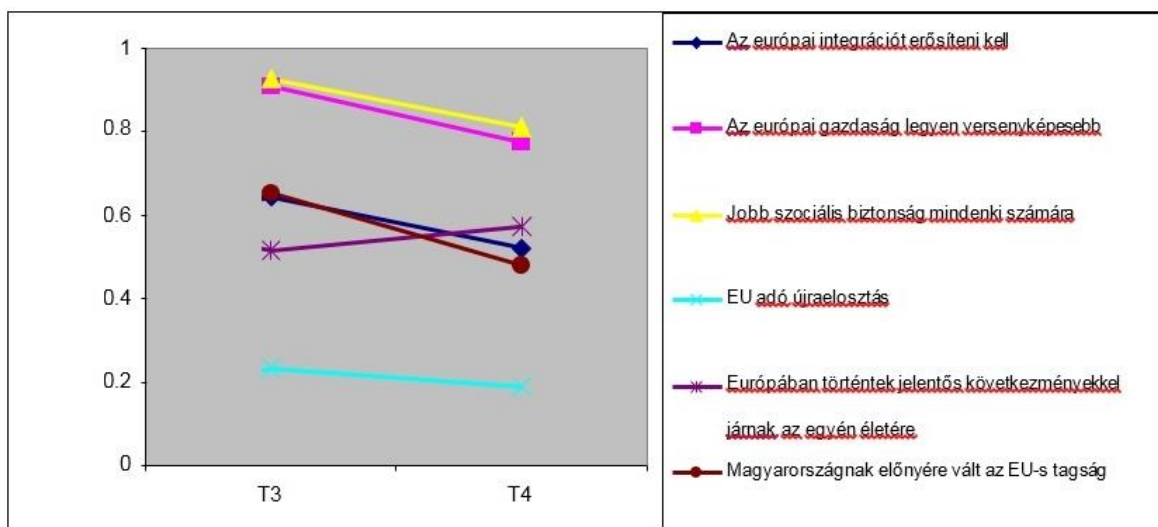
T4re a korábban mért véleményelmozdulás *visszarendeződött* a deliberációt megelőző adatokhoz. Magyarország EU-s tagságát a deliberáció előtt többen ítélték előnytelennek, mint előnyösnek, majd a deliberáció után ez az arány megfordult, s többen voltak azon a véleményen, hogy a tagságunk előnyös az ország számára. Ám az ellenzők és támogatók illetén aránya T4re közel kiegyenlítődött, sőt, valamelyest többen mondták azt, hogy nem vált előnyére az országnak

Megállapíthatjuk, hogy az európai integráció megítélésével kapcsolatos attitűdök területén történt a legnagyobb mértékű változás a vizsgált időszak alatt, ami arra enged következtetni, hogy a vélemények ebben a kérdésben még nincsenek eléggé kikristályosodva, az EU témájának elvont és bonyolult jellege miatt alacsonyabb közérdeklődés övezi (3. Grafikon). Az integráció kérdéskörében kizárólag rövid távú változások mérhetőek nemcsak annak megítélésében, hogy Magyarországnak előnyére vált-e az EU tagság, hanem annak igényében is, hogy az EU versenyképesebbé váljék a világpiacokon. A résztvevői csoportot összehasonlítva a kontroll csoporttal, a válaszok mintázata a deliberáció előtt, illetve egy év múlva nagyon hasonlóan alakult mindkét csoportban, ami arra enged következtetni, hogy ezekben a kérdésekben a rövid távú változások szintén visszarendeződés történt.

Ugyanakkor történtek hosszú távú változások is: tartósan növekedett az EU szintjére utalandó adó mértéke, mely a kezdeti 10%-ról nőtt 23%-ra, majd egy év múlva 19%-ra csökkent. Emellett csökkent azok aránya, akik úgy értékelték, ha történik valami Európában, annak komoly következményei vannak saját életére is: a deliberáció következtében előbb 28%-ról 8%-ra csökkent, s egy év múlva még mindig mérhető a visszaesés (20%). Ami a vélemények alakulását illeti, összehasonlítva a deliberáció előtt és egy évvel későbbi méréseket, a résztvevők véleményváltozásainak alapvető trendjei összhangban vannak a kontroll csoportéval, ahol szintén szignifikáns csökkenés történt (28%-ról 15%-ra).

Mindezen tendenciák mellett, az EU legfontosabb céljaként megjelölt jobb szociális biztonság megteremtésével kapcsolatos véleményváltozás a deliberációtól független alakult, hiszen ebben a kérdésben nem mérhető azonnali hatás, csupán egy évvel később némi csökkenés. Összességében elmondható, hogy az európai integráció témakörében megfogalmazott 6 kérdésből 3 esetében hosszú távú hatást mérhetünk.

5/7. Ábra: Az európai integrációval kapcsolatos attitűdváltozások (T3 – T4)

Szignifikáns változások:

Az európai integrációt erősíteni kell: T3T4 $t = -2.324^{**}$

Az európai gazdaság versenyképesebbé tétele a világpiacon: T3T4 $t = -4.021^{***}$

Jobb szociális biztonság mindenki számára: T3T4 változás $t = -3.66^{***}$, T1T4 $t = -2.14^{***}$

EU-adó újraelosztás: T1T4 $t = 2.707^{***}$

Európában történtek jelentős következményekkel járnak az egyén életére: T1T4 $t = -2.135^{**}$

Hungary has on a balance benefited: T3T4 $t = -2.304^{**}$

A TUDÁSSZINT VÁLTOZÁSA AZ INFORMÁCIÓS KÉRDÉSEK FÉNYÉBEN

A különböző vélemény- és attitűdváltozások mellett az érintett kérdésekben való tájékozottságban is volt elmozdulás – ez a pozitív változás főleg a hétvégi esemény hatásának tudható be és kevésbé az előre megküldött tájékoztató anyagnak. Ennek megfelelően az esemény végén a résztvevők szignifikánsan nagyobb hányada tudta helyesen megmondani, hogy kinek jár a rendszeres szociális segély. Ugyanakkor nem volt számottevő változás a magyar, az EU-s és a kaposvári munkanélküliségi rátát helyesen tudók arányában a hétvége végén.

5/58. sz. Táblázat: Tudásszintmérő kérdések / Helyes választ adók aránya, %, N=90

Típus	A helyes válasz	Kérdés	T4	T4-T1	p	T4-T3	p
Inf1 N	8% (2)	Munkanélküliségi ráta 2006/HU	11.6	-7,4	.163	-8,8	.088
Inf2 N	8% (2)	Munkanélküliségi ráta 2006/EU	33.7	13,7	.019	6,6	.259
Inf3 N	15% (3)	Munkanélküliségi ráta 2006/Kaposvár kistérség	42.1	14,7	.034	6,6	.399
Inf4 T	Kaposkeresztúr (1)	Hol a legmagasabb a Kaposvári Kistérségben a Munkanélküliségi ráta?	51.6	13,7	.019	-7,7	.179
Inf5 T	Igal (2)	Hol a legalacsonyabb a Kaposvári Kistérségben a Munkanélküliségi ráta?	53.7	4,2	.482	-2,2	.717
Inf6 T	Szolgáltatások (2)	Mely ágazatban dolgozik a Kaposvári Kistérségben foglalkoztatottak többsége?	45.3	8,4	.184	-5,5	.300
Inf7 N	34% (3)	Somogy megyében a munkanélküliek hány %-a tartósan munkanélküli?	13.7	-7,4	.145	-9,9	.106
Inf8 T	Csak az a munkanélküli kap rendsz.szoc.segélyt... (1)	A következő állítások közül melyik igaz?	32.6	2,1	.747	-6,6	.291
Inf9 N	38% (3)	Somogy megyében a munkanélküliek hány százaléka kap rendsz.szoc.segélyt?	15.8	-8,4	.145	-4,4	.436
		Minden válasz (9db)	33,3	3,7		-3,4	
		Numerikus válaszok (5db)	23,4	0,4		-2,7	
		Szöveges válaszok (4db)	45,8	7,8		-4,2	

5/59. sz. Táblázat: A helyes választ adók aránya a helyes válaszok száma szerint a résztvevők körében

	T3 N=108		T4 N=90	
helyes válaszok száma	Valid Percent	Cumulative Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
9	,0	,0	,0	,0
8	,9	,9	,0	,0
7	5,6	6,5	,0	,0
6	7,4	13,9	5,3	5,3
5	15,7	29,6	9,5	14,7
4	12,0	41,7	23,2	37,9
3	20,4	62,0	28,4	66,3
2	19,4	81,5	15,8	82,1
1	13,0	94,4	11,6	93,7
0	5,6	100,0	6,3	100,0
Total	100,0		100,0	

5/60. sz. Táblázat: *Helyesen megválaszolt kérdések száma, átlag*

	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
Résztvevők(T3)	108	,00	8,00	2,67	1,66
Valid N (listwise)	108				
	N	Minimum	Maximum	Átlag	Std. Deviation
résztvevők(T4)	95	,00	8,00	2,66	1,69
Valid N (listwise)	95				

T3 és T4 időpontokban 2,7 kérdésre tudták a helyes választ. Ugyanakkor az is látszik, hogy a szöveges válaszokban jobban teljesítettek, mint a numerikusak mindhárom időpontban, a T4-es adatok szerint visszarendeződés történt mindkét kérdéstípust tekintve. Ha a helyes választ adók arányát vizsgáljuk, a helyes válaszok száma szerint elmondhatjuk, hogy minden kérdésre senki nem tudott egy adatfelvétel során sem válaszolni, de ami ennél is fontosabb, jól látszik, a deliberáció során megszerzett tudás erősen megkopott az esemény után egy évvel.

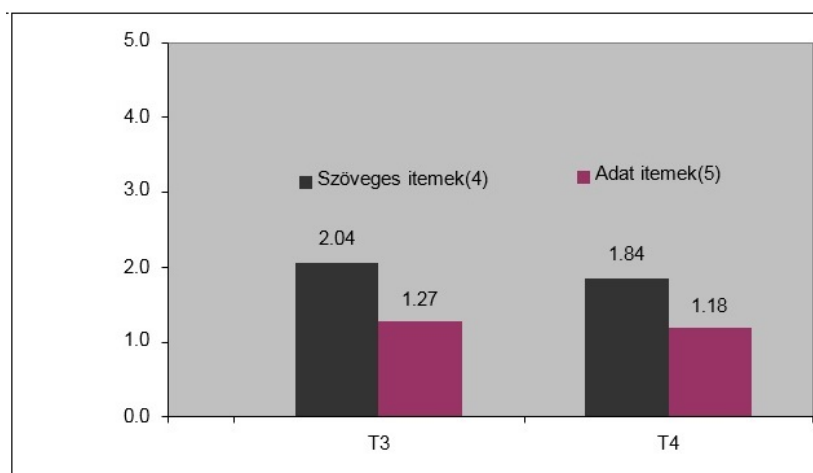
5/61. sz. Táblázat: *Helyes válaszok száma kérdéstípusok szerint*

Szöveges válaszok / T3 N=108				Szöveges válaszok / T4 N=90			
Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent	Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent
4	15	13,9	13,9	4	6	6,3	6,3
3	21	19,4	33,3	3	22	23,2	29,5
2	34	31,5	64,8	2	28	29,5	58,9
1	25	23,1	88,0	1	28	29,5	88,4
0	13	12,0	100,0	0	11	11,6	100,0
Total	108	100,0		Total	95	100,0	
Numerikus válaszok / T3 N=108				Numerikus válaszok / T4 N=90			
Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent	Helyes válaszok száma	Frequency	Valid Percent	Cumulative Percent
5	0	0,0	0,0	5	0	,0	,0
4	3	2,8	2,8	4	1	1,1	1,1
3	11	10,2	13,0	3	7	7,4	8,4
2	30	27,8	40,7	2	30	31,6	40,0
1	37	34,3	75,0	1	34	35,8	75,8
0	27	25,0	100,0	0	23	24,2	100,0
Total	108	100,0		Total	95	100,0	

Egy évvel később enyhe visszaesés tapasztalható a tudásszint tekintetében, így e tekintetben nemcsak hosszú, hanem rövid távú változásról is beszélhetünk. A kvalitatív és kvantitatív kérdések eltérő trendet követnek: a számokra vonatkozó információk tekintetében a tudásszint emelkedés nem szignifikáns, míg a térség ipari profiljára vagy a

jogi szabályozásra vonatkozó kvalitatív információkat illetően markánsabb tudásszint emelkedés mérhető. (4. Grafikon)

5/8. Ábra: Tudásszint emelkedése (T3 – T4) (N=90) (valószínűség/helyesen megválaszolt kérdések száma)

T-tesztek: Szöveges itemek: T1T4 $t = 2.15^{**}$, Adat itemek: T1T4 $t = n.s.$

Érdekes módon a kontroll csoport tekintetében is hasonló trend rajzolódik ki: az év folyamán a tudásszint szignifikánsan emelkedett a T1-es és a T4-es adatfelvételek között, bár itt ez inkább a *numerikus* itemekre vonatkozó tudásszint emelkedésnek volt köszönhető. Tekintettel arra, hogy hosszú távon a tudásszint szempontjából nincs szignifikáns eltérés a résztvevői és a kontroll csoport között, ezért nem mondhatjuk, hogy az információs szint emelkedése nyilvánvalóan a deliberatív esemény hatására következett be. A deliberáció a *kvalitatív* információra vonatkozó itemek tekintetében közvetlen és tartós tudásszint emelkedést eredményezett. Ez a tudásszint emelkedés ugyanakkor esetleges, mivel idő közben a kontroll csoport tagjai is egyre tájékozottabbak lettek különösen a munkanélküliségre vonatkozó adatok, azaz *kvantitatív* információkra tekintettel. Hosszú távon tehát eredményeink szerint a deliberációnak sokkal inkább a tudásszint emelkedés *típusához*, mintsem *szintjének* megváltoztatásához van köze.²⁹

²⁹ Érdekes volna megvizsgálni, vajon ugyanez volt-e a helyzet már rövidtávon is. A mi adatfelvételünk T3-as szakaszában nem történt kontrollcsoportos vizsgálat.

AZ ESEMÉNY ÉRTÉKELÉSE

További érdekes eredmény a deliberatív esemény hatásának és hatékonyságának résztvevői megítélése. A deliberációnak köszönhetően majdnem minden második megkérdezett állította, hogy a kaposvári DP-ben való részvétel befolyásolta véleményét, leginkább a kiscsoportos beszélgetések, legtöbbjük szerint az esemény bővítette a foglalkoztatási kérdésekről való ismereteit, valamint ösztönzést jelent számára a hasonló kérdésekben rendezett közéleti vitákban való részvételre. (Lengyel et al. 2008)

5/62. sz. Táblázat: Mit mondana, milyen mértékben járult hozzá a hétvégi esemény a következőkhöz? N=90

0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
Az EU-ról való ismereteim bővítéséhez							
T3	6,7	30,0	58,9	4,4	7,47		
T4	17,8	26,7	54,4	1,1	6,35**	3,329	0,001
0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
A foglalkoztatási kérdésekről való ismereteim bővítéséhez							
T3	7,8	30,0	55,6	6,7	7,30		
T4	17,8	26,7	54,4	1,1	6,69*	1,968	0,052
0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
A többi ember hozzáállásának, viselkedésének megértéséhez							
T3	2,2	27,8	64,4	5,6	7,90		
T4	11,1	12,2	71,1	5,6	7,43	1,440	0,154
0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
Ahhoz, hogy jobban értem a foglalkoztatás kérdésével kapcsolatos közéleti vitát							
T3	7,8	23,3	62,2	6,7	7,60		
T4	8,9	21,1	66,7	3,3	6,96*	2,068	0,042
0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
Ahhoz, hogy szívesebben részt vegyek a foglalkoztatással kapcsolatos közéleti vitában							
T3	4,4	16,7	76,7	2,2	8,30	3,302	
T4	17,8	26,7	54,4	1,1	7,18**	0,001	
0-10 skála %	Nem járult hozzá (0-4)	a skála közepe (5)	Hozzájárult (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	p
Ahhoz, hogy könnyebben beszélgessek más emberekkel							
T3	3,3	24,4	67,8	4,4	7,84		
T4	12,2	13,3	73,3	1,1	7,47	1,276	0,206

A deliberáció után közvetlenül a résztvevők szerint az esemény elsősorban ahhoz járult hozzá, hogy szívesebben részt vegyenek a foglalkoztatással kapcsolatos közéleti vitában, bár a civil részvételi szándék hatása csak időlegesen volt magas, emellett az emberekkel való kommunikáció elősegítéséhez, és mások véleményének, viselkedésének megértéséhez

is hozzájárult. A résztvevők 62% említette, hogy a deliberációs hétvége segített megérteni a foglalkoztatás kérdéseiről zajló közéleti vitát, valamint hozzájárult a foglalkoztatási kérdésekről, és az EU-ról való ismereteik bővítéséhez.

Egy év múlva a résztvevők ettől valamelyest eltérően értékelték az eseményt. Jóval kevesebben említették, hogy a hétvége hozzájárult volna az EU-ról való ismeretei bővítéséhez (55%) és ahhoz, hogy szívesebben vegyen részt foglalkoztatással kapcsolatos közéleti vitában (55%). Emellett egy év távlatából valamelyest erősödött annak megítélése, hogy a diskurzus hozzájárult volna ahhoz, hogy jobban értse a foglalkoztatás kérdésével kapcsolatos közéleti vitát, s ahhoz, hogy könnyebben beszélgesse más emberekkel, valamint a többi ember hozzáállásának, viselkedésének megértéséhez.

Ugyanakkor az is feltétlenül említésre méltó, hogy egy év múlva a résztvevők közül majd' minden felvetés kapcsán sokkal többen jelezték, hogy az esemény nem járult hozzá annak elősegítéséhez, az esemény után közvetlenül jóval kevesebben voltak ezen a véleményen.

5/63. sz. Táblázat: Mit mondana, milyen szerepet játszottak a következők abban, hogy Ön eljött erre a hétvégi eseményre? N=90

0-10 skála %	Nem játszott fontos szerepet (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos szerepet játszott (6-10)	Nincs vélemé nye	Átlag (0- 10)	t	p
A kistérségben élő más emberekkel való találkozás lehetősége							
T3	5,6	27,8	64,4	2,2	7,68		
T4	17,8	26,7	54,4	1,1	7,63	0,144	0,886
0-10 skála %	Nem játszott fontos szerepet (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos szerepet játszott (6-10)	Nincs vélemé nye	Átlag (0- 10)	t	p
A foglalkoztatás kérdéseiről való ismeretek szerzésének lehetősége							
T3	4,4	18,9	72,2	4,4	8,21		
T4	12,2	13,3	73,3	1,1	7,45*	2,247	0,027
0-10 skála %	Nem játszott fontos szerepet (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos szerepet játszott (6-10)	Nincs vélemé nye	Átlag (0- 10)	t	P
Fontos emberekkel való találkozás lehetősége							
T3	11,1	24,4	56,7	7,8	7,45		
T4	13,3	20,0	65,6	1,1	7,07	0,963	0,338
0-10 skála %	Nem játszott fontos szerepet (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos szerepet játszott (6-10)	Nincs vélemé nye	Átlag (0- 10)	t	P
Saját véleményem elmondásának lehetősége							
T3	11,1	20,0	63,3	5,6	7,56		
T4	8,9	11,1	78,9	1,1	7,89	-0,989	0,326
0-10 skála %	Nem játszott fontos szerepet (0-4)	(a skála közepe) 5	Fontos szerepet játszott (6-10)	Nincs vélemé nye	Átlag (0- 10)	t	P
Az ajándék és a sorsolás							
T3	37,8	18,9	34,4	8,9	4,72		
T4	12,2	13,3	73,3	1,1	5,83*	-2,300	0,024

T3-ról T4-re jelentősen erősödött az ajándék és sorsolás szerepének megítélése, a saját vélemény megosztásának igénye, mint részvételre motiváló tényező említése. A kistérségben élő más emberekkel való találkozás lehetőségét egy év múlva többen említették, mint fontos tényezőt, ugyanakkor ezt a motívumot többen minősítették nem fontosnak, mint az esemény után közvetlenül. A foglalkoztatás kérdéseiről való ismeretek szerzésének lehetősége tekintetében közel háromszor annyian nyilatkoztak úgy az esemény után egy évvel, hogy nem játszott fontos szerepet, mint utána közvetlenül. Mindkét adatfelvétel során a megkérdezettek kétharmada mondta, hogy ez a tényező fontos szerepet játszott abban, hogy eljött az eseményre, a skála közepére voksolók lettek szkeptikusabbak a kérdésben, gyarapítva ezzel a tényezőt nem fontosként jegyzők táborát. A fontos emberekkel való találkozás lehetőségét mindkét időpontban közel azonos arányban említették úgy a megkérdezettek (60-66%), mint fontos motiváló tényezőt.

5/64. sz. Táblázat: Mennyire találta Ön érdekesnek a következőket? N=90

0-10 skála %	Unalmas (0-4)	(a skála közepe) 5	Érdekes (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
A kiscsoportos megbeszéléseket							
T3	3,3	7,8	88,9	0,0	9,00		
T4	3,3	4,4	91,1	1,1	9,07	-0,318	0,751
0-10 skála %	Unalmas (0-4)	(a skála közepe) 5	Érdekes (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
A plenáris üléseket							
T3	2,2	16,7	74,4	6,7	8,29		
T4	3,3	4,4	91,1	1,1	8,14	0,468	0,641
0-10 skála %	Unalmas (0-4)	(a skála közepe) 5	Érdekes (6-10)	Nincs véleménye	Átlag (0-10)	t	P
A hivatalos programon kívüli beszélgetéseket							
T3	2,2	17,8	73,3	6,7	8,58		
T4	4,4	8,9	85,6	1,1	8,55	0,086	0,932

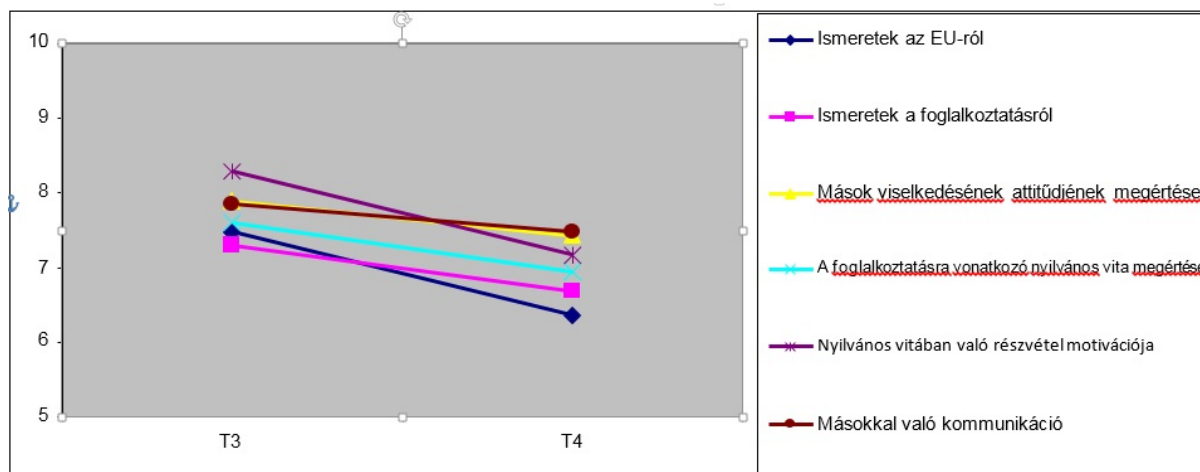
A megkérdezettek többsége mindkét adatfelvétel idején érdekesnek minősítette nemcsak a kiscsoportos, a hivatalos programokon kívül beszélgetéseket, hanem a plenáris üléseket is. A T3 és T4 adatait összevetve látszik, megnőtt ez utóbbi kettőre voksolók aránya az esemény után egy évvel, úgy tűnik, ezek emlékét az idő megszépítette.

Arra a kérdésre tehát, hogy mely ismereteket, készségeket fejlesztette az esemény, a résztvevők mindenekelőtt az erősödő motivációt említették más, foglalkoztatással kapcsolatos közéleti vitában való részvételre (75%), de említésre került a más emberekkel való kommunikálás lehetősége, vagy az, hogy jobban megértsék mások viselkedését, hozzáállását (68%-69%). A résztvevők közül néhányan úgy értékelték, az esemény

nemcsak ahhoz járult hozzá, hogy jobban megértsék a foglalkoztatás kérdésével kapcsolatos közéleti vitát, hanem a foglalkoztatási kérdésekről, és az EU-ról való ismereteik bővítéséhez is. Egy évvel később szignifikánsan kevesebben említették meg úgy ez utóbbi két itemet, mint az előbbieket (ld. 9. sz. Grafikon).

5/9. Ábra: A deliberatív esemény értékelése / Az ismeretek, készségek észlelt előmenetele (T3 – T4) (0-10 skála átlagában)

Szignifikáns változások:

Az EU-ról való tárgyi tudás: $t = -3.328^{***}$

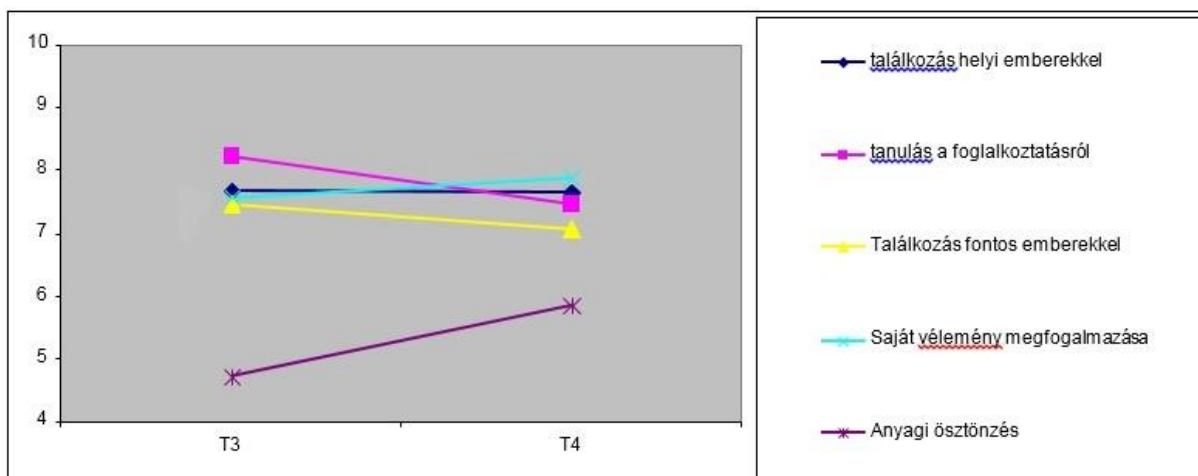
Tárgyi tudás a foglalkoztatás kérdéseiben: $t = -1.967^*$

A foglalkoztatásra vonatkozó nyilvános vita megértése: $t = -2.067^{**}$

Nyilvános vitában való részvétel motivációja: $t = -3.302^{***}$

A részvételre való motiváló tényezők közül a foglalkoztatás kérdéseiről való ismeretek szerzésének lehetőségét egy évvel később szignifikánsabban kevesebben említették, mint ahányan közvetlenül az esemény után, ezen kívül az ajándék, illetve a sorsoláson való részvétel motívuma egy év távlatában jóval felértékelődött (ld. 10. sz. Grafikon).

5/10. Ábra: A deliberatív esemény értékelése / Részvételre való motívumok
(T3 – T4) (0-10 skála átlagában)

Szignifikáns változások:

Foglalkoztatási kérdésekben tanulás: $t = -2.246^{**}$

Anyagi ösztönzés: $t = 2.300^{**}$

Össességében a vizsgált 20 attitűd- és véleménykérdés *negyedében történt hosszú távú* változás.

ATTITŰD- ÉS VÉLEMÉNYVÁLTOZÁSOK TIPOLÓGIÁJA

Az attitűd és véleményváltozások *tipológiáját* tekintve 4 mintázat rajzolódik ki.

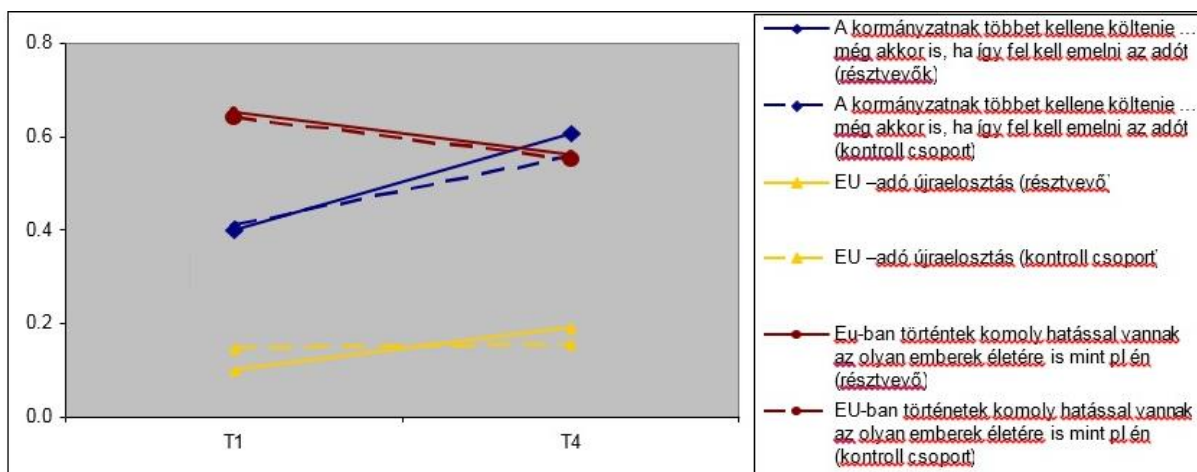
I. A közvetlen és tartós változások részleges átfedésének következtében 8 kérdésben nem történt *semmilyen szignifikáns változás*. Az alábbi kérdések tartoznak ide: 1. stratégiai iparágak nemzeti kézbentartása, 2. külföldről behozott árukra kivetett vámok növelése, 3. új technológiákba való beruházás, 4. magyar vállalatoknak magántulajdonban kellene lenniük, 5. meg kellene nehezíteni azt, hogy a munkaadók elbocsássanak embereket, 6. a hatóságoknak a feketemunkát fel kell számolni, 7. a munkanélküliséget mindenáron meg kellene szüntetni, 8. a munkanélküliség javítja a munkafegyelmet.

II. 6 kérdés esetében a deliberációnak *azonnali, de hosszútávon eltűnő hatása* mérhető. Ezekben a kérdésekben egy év elteltével a vélemények visszarendeződtek a kezdeti szintre: 1. a piacokat nyitottá kell tenni a verseny számára amennyire csak lehetséges 3. a kormányzat feladata, hogy munkahelyet teremtsen mindenki számára, 4. a segélyeket mindenkinek fizetni kell, aki rászorul 5. az európai integrációt meg kell erősíteni 6. az EU-t versenyképesebbé kell tenni, 6. Magyarországnak előnyére vált az EU-

s tagság. A legtöbb esetben a kontroll csoport megerősítette, hogy a változások kizárólag rövidtávúak ezekben a kérdésekben, mivel a kontroll csoportban nem történt változás, valamint a különbség sem szignifikáns köztük és a résztvevői csoport között.

III. 3 kérdés esetében *hosszú távú hatást* mérhetünk. 1. a kormánynak többet kell fordítania az oktatásra, az egészségügyre és a nyugdíjakra, még akkor is, ha így fel kell emelni az adókat, 2. növekvő EU (adó) újraelosztás, 3. amikor történik valami Európában, úgy érzi azt, komoly következményei lesznek saját életére (ld. 11. sz. Grafikon). Az első és a harmadik kérdés esetében a változások összhangban vannak a kontroll csoportban történt változásokkal, ami azt jelenti, hogy ezek nem kapcsolódnak közvetlenül a deliberációhoz, sokkal inkább a teljes kontextus megváltozásához. Az említett tendenciákkal szemben a második kérdés esetében más mintázat mutatkozik. A kezdeti állapot szerint eltérés volt a résztvevői és a kontroll csoport között, ami valamelyest csökkent a deliberáció után. A deliberáció előtt a résztvevők a kontroll csoport tagjaihoz képest szignifikánsan kevésbé voltak nyitottak az EU-szintű redisztribúció iránt (10% vs. 15%), a deliberáció után a résztvevői vélemények szintje felülmúlta a kontroll csoport tagjainak véleményét, mely az adott kérdésben továbbra is változatlan maradt (19% vs. 16%).

5/11 Ábra: Hosszú távú változások a résztvevői és kontroll csoportban (T1 – T4)

Szignifikáns változások a kontroll csoportban:

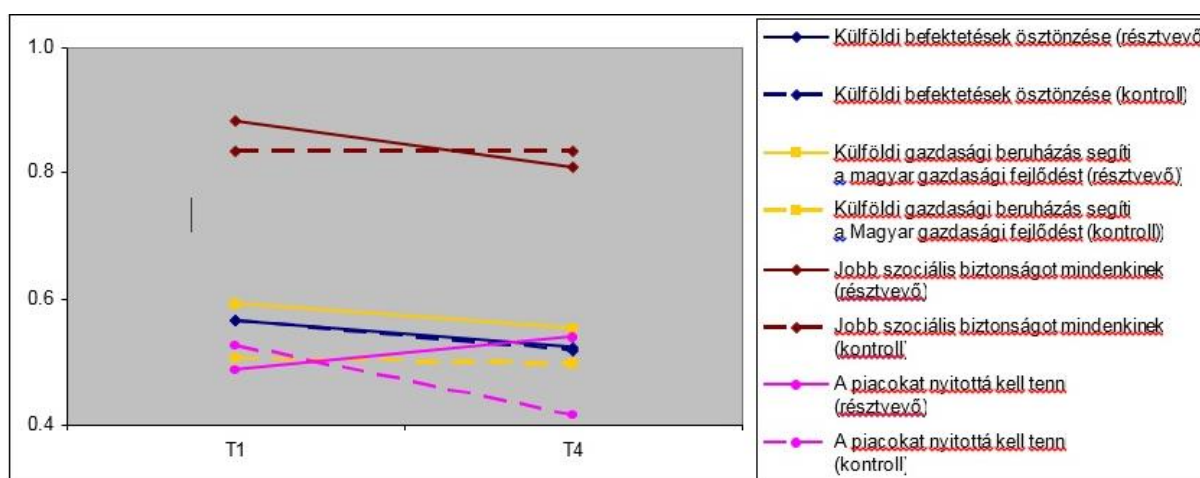
A kormánynak többet kell költenie...: T1T4 változás $t = 3.146$ ***

Az Európában történetek jelentős következményekkel járnak az egyén életére: T1T4 változás $t = -2.249$ **

IV. A véleményváltozás típusainak utolsó csoportjába azok a kérdések tartoznak, melyek esetében a deliberáció azonnali hatását nem, *kizárólag hosszú távú változást* mértünk. Ebbe a csoportba 3 kérdés tartozik: 1. külföldi befektetések ösztönzése, 2. a

külföldi befektetések segítik a magyar gazdasági fejlődést, 3. az EU-nak fő célja az kellene, hogy legyen, hogy jobb szociális biztonságot teremtsen mindenki számára. Ezekben az esetekben is fontos összevetni a változás mintázatát a kontroll csoporttal annak érdekében, hogy megtudhassuk, mi okozta ezek a változásokat. Vajon az általános közvélemény megváltozása áll-e a háttérben, vagy a nemzeti/nemzetközi környezet, hiszen a 2009 tavaszi időszak Magyarországon kifejezetten nehéz volt nemcsak a világválság, hanem a magyar gazdaság krízise miatt is, melyek következtében az emberek külföldi beruházásokkal és a szociális biztonsággal kapcsolatos attitűdje megváltozhatott (ld. 12. Grafikon). A külföldi befektetések ösztönzésével kapcsolatos résztvevői attitűdök a kontroll csoporttal összehasonlítva nagyon hasonló trendet, csupán csak egy enyhe visszaesést mutatnak egy év elteltével, jóllehet ez a csökkenés statisztikailag nem szignifikáns, így ebben az esetben a megváltozott környezet okozta változásról beszélhetünk inkább. Annak megítélését tekintve, hogy segítik-e a külföldi befektetések a magyar gazdaságot, kezdetben eltérés volt a résztvevői és a kontroll csoport között, amennyiben a résztvevők pozitívabban ítélték meg a kérdést. Egy év elteltével a két csoport véleménye közeledett egymáshoz. Mindemellett ez utóbbi két kérdést tekintve enyhe növekedést követően jelentős visszaesés történt a résztvevői csoportban a külföldi beruházások megítélését tekintve, ami a deliberáció hatásának tulajdonítható. A szociálisan érzékenyebb EU utáni vágy tekintetében nem történt változás a kontroll csoportban, miközben a résztvevői csoportban a deliberációt követő egy év alatt csökkenés tapasztalható, tehát e tekintetben eltérő trendet követnek, de itt sem mérhető szignifikáns különbség a résztvevői és a kontroll csoport véleményváltozásában.

5/12. Ábra: A résztvevői és a kontroll csoport összehasonlítása (T1 – T4)

Szignifikáns változások a kontroll csoportban: A piacokat a lehető legnyitottabbá kell tenni: T1T4 változás

$t = -2.145^{**}$

A piacok nyitásával kapcsolatos attitűdök tekintetében csupán azonnali változás történt, hosszú távú nem. Ugyanakkor a kontroll csoporttal összehasonlítva ezt a trendet úgy tűnik, miközben a résztvevők körében hosszú távon nem történt szignifikáns változás (az átlagos válaszok tekintetében), a kontroll csoport szignifikánsan tartózkodóbbá vált a nyitott piacokkal kapcsolatban. Tekintettel arra, hogy kezdetben nem volt szignifikáns különbség a csoportok között, egy évvel később a DP résztvevők sokkal pozitívabban viszonyultak a nyitott piacok gondolatához, mint a kontroll csoport tagjai. Ebben az értelemben feltételezhetjük, a rövid, pozitív változást visszaesés követte, a résztvevők véleményének hosszú távú stabilitása a deliberáció hatásának tulajdonítható, ami nélkül a vélemények negatív irányba változtak volna.

A résztvevőket összevetve a kontroll csoporttal, egyben figyelembe véve minden változást és eltérést úgy tűnik, két kérdés esetében történt szignifikáns változás, mely mögött, - igaz, eltérő módon -, de feltételezhetően a deliberáció hatása áll. Az EU szintjére utalt adók tekintetében a résztvevők kezdeti véleménye szignifikánsan különbözött a kontroll csoporttól, tudniillik ez utóbbi kevesebb adót utalt volna EU-s szintre, ugyanakkor, miközben egy évvel később a kontroll csoportban nem történt változás, a résztvevői vélemények felzárkóztak a kontroll csoport szintjére ebben a kérdésben. A piacok nyitásának kérdésében kezdetben nem volt szignifikáns eltérés a két csoport között, ám a köztük lévő rés egy évvel később szignifikánssá vált, a kontroll csoport véleménye nagy visszaesést mutatott, miközben a résztvevői vélemények viszonylag változatlanok maradtak.

A VÉLEMÉNY- ÉS ATTITŰDVÁLTOZÁSOK KÜLÖNBÖZŐ ASPEKTUSAI³⁰

A következő részben azt mutatjuk be, hogyan változtak a deliberáció után a vélemény- és attitűdváltozások különböző aspektusai. Megvizsgáljuk, vajon hosszú távúak-e ezek a változások, általában mely faktorok befolyásolják az attitűdöket és véleményeket. Ennek érdekében lineáris regresszió modellt építünk, és teszteljük az információ, a szocio-demográfiai tényezők vélemény- és attitűdváltozásokra gyakorolt hatását. Függő változóként véleményváltozói indexeket alkalmazunk, melyeket a pre- és poszt-deliberációs vélemények alapján (T1T3), illetve a pre-deliberációs, valamint a

---

³⁰ Lengyel-Göncz-Vépy-Schlemmer (2011): Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience. Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, Working Paper

deliberáció után egy évvel adott válaszok alapján (T1T4) építettünk fel a fentebb említett 20 kérdésre vonatkozóan. Majd e változók abszolút értékét két additív indexbe összesítjük képviselve a közvetlen és tartós változásokat. Ezek az indexek a véleményváltozások intenzitását összegzik, nem tartalmaznak információt a változások irányára vonatkozóan. Eredeti célunk, a véleményváltozások szocio-demográfiai hátterének megfejtéséhez ezen indexek megfelelőnek tűnnek. Magyarázó változók közé számos szocio-demográfiai változót vettünk fel, úgymint nem, kor és iskolai végzettség. Annak érdekében, hogy az egyén anyagi forrásaira vonatkozó információt is beépíthessünk, helyettes, kérdező által rögzített, környezet minőségére vonatkozó mérőszámot alkalmaztunk. Emellett a tudásváltozásra vonatkozó változókat is bevontunk a modellbe, mint a véleményváltozást jelentősen meghatározó tényezők, azon feltételezés szerint, mely szerint a véleményváltozás az ismeret- és információs szint emelkedésével együtt jár. Négy regressziós modellt építettünk. Hármát a deliberációs esemény résztvevőire vonatkoztatva azért, hogy megmérjük a közvetlen és tartós változásokat, egy modellbe pedig bevontuk a kontroll csoportot is, azért hogy magának a deliberáció hosszú távú véleményváltozásokra gyakorolt hatását is megmérjük.

A regressziós modellek azt mutatják, hogy a férfiak nyitottabbak voltak véleményük megváltoztatására, mint a nők (ld. 1. sz. modell), ugyanakkor ez csak a rövid távú véleményváltozások esetében igaz, a deliberáció hosszú távú hatására ez nincs befolyással. Emellett a munkanélküliek ritkábban változtatták meg véleményüket, mint az alkalmazott státusúak. A táblastatisztikák szerint a nemnek van, a munkanélküli státusnak nincs szignifikáns hatása a rövid távú véleményváltozásra. Amikor ezek hatását más változókkal (iskolázottság, tudásszint emelkedés, anyagi kondíciók) kontrolláltuk, nemcsak a nemnek, hanem a munkanélküliségnek is szignifikáns hatása volt mérhető rövidtávon.

Ha figyelembe vesszük a *deliberáció során* mért véleményváltozásokra vonatkozó általános trendet, a *szolidaritás általános növekedését*, nem meglepő, hogy a munkanélküliek kevésbé változtatták meg véleményüket, az alkalmazottakkal szemben, akik szociálisan érzékenyebbekké válhattak az adott témát tekintve. Másrésről, a véleményváltozások másik főbb trendje, a munkakeresésben hangsúlyozott *saját felelősség* növekvő szintje befolyásolta a munkanélkülieket is. Annak, hogy a férfiakat jobban érinti a vélemény megváltoztatása, lehetséges magyarázata az lehet, hogy a férfiak gyakrabban vesznek részt nyilvános vitákban és véleményük szélsőségebb, mint a nőké – de ezeket a magyarázatokat itt nem tudjuk közvetlenül ellenőrizni.

Másrésztől azok, akik inkább megváltoztatták a véleményüket, egyben pozitívabban ítélték meg a rendezvény egészét abban, hogy az segítségükre volt álláspontjuk kifejtésében, ugyanők érezték érdekesebbnek a hivatalos programon kívüli beszélgetéseket is. Ezzel párhuzamosan, a férfiak szintén értékesebbnek találták az eseményt ebben a tekintetben, mint a nők (átlagosan 7.51 vs. 5.96, 0-10 skálán). Hosszabb távon hasonló trend rajzolódik ki, ugyanakkor ez az összefüggés nem szignifikáns (ld. 2. sz. modell). Magasabb iskolai végzettség, pl. egyetemi diploma a véleményváltoztatás ellen hat, ami talán a jobban kialakított véleményekkel és kognitív mobilizációs képességekkel magyarázható.

Ha beleszámítjuk a deliberációs esemény azonnali (T1T3) hatását a hosszú távú (T1T4) résztvevői véleményváltozások magyarázatába (ld. 3. sz. modell), a modell egyetlen, legfontosabb magyarázó faktor létezését igazolja, felülírva a nem és az iskolázottság hatását is. Éppen a tudásszint változás hatása bizonyul lényegtelennek, ha a rövid távú véleményváltozói indexszel együtt vizsgáljuk.

Ha megvizsgáljuk a deliberatív részvétel véleményváltozásra gyakorolt hatását (ld. 4. sz. modell), ez mindent egybevéve jelentéktelen. Egyetlen magyarázó változó sem bizonyult szignifikánsnak az iskolázottságot kivéve. Érdekes módon nincs szignifikáns eltérés a résztvevői és a kontroll csoport tagjai között a véleményváltozás intenzitását tekintve. Ebben az értelemben úgy tűnik, hosszú távon a deliberációnak nincs tartós hatása, a vélemények így is, úgy is megváltoztak, és nem magyarázza a változást az eseményen való részvétel. Általában véve jóllehet nincs szignifikáns kapcsolat, éppen ez a dolgozat legfontosabb – negatív – eredménye.

5/65. sz. Táblázat: Lineáris regressziós modellek (nem-standardizált regressziós együtthatók)

	Modell 1		Modell 2		Modell 3		Modell 4	
Függő:	T1T3 véleményváltozás		T1T4 véleményváltozás		T1T4 véleményváltozás		T1T4 véleményváltozás	
Konstans	5.044	***	5.579	***	3.019	***	6.021	***
Férfi	.790	**	.611		.220		.205	
Munkanélküli	-.870	*	-.116		.313		-.146	
Egyetem	-.693		-1.022	*	-.659		-.712	*
Gazdag környezet	-.010		.233		.248		-.156	
T1T3/T1T4 tudásszint változás	-.058		-.089		-.076		-.037	
T1T3 véleményváltozás					.509	***		
Részt vett a tanácskozáson							-.183	
R Square	.094	n.s.	.062	n.s.	.249	***	.028	n.s.
n=	90		90		90		186	

Statisztikai szignifikancia: *** < 0.01, ** < 0.05, * < 0.1

Mindemellett a modellek szerint nincs szignifikáns összefüggés egy kivételével, ahol a korábbi véleményváltozás bele van számítva a magyarázó faktorok közé. Ez azt jelenti, hogy a beszámított változók nem az egyetlen meghatározói a véleményváltozás intenzitásának. A beszámított változók 9%-ot magyaráznak az azonnali, és csak 3-6%-ot a tartós változás esetében.

A bázisméret és a véleményváltozás additív indexének szerkesztésével kapcsolatos technikai kérdések mellett megfontolandó más, lényeges magyarázóváltozók felvétele is. Úgy tűnik, hogy a kornak, aktivitás/inaktivitásnak, vagy a médiahasználatnak sincs szignifikáns hatása a véleményváltozásra. Másrészt, ha nem aggregált, hanem különálló kérdésekből álló modellt próbálunk építeni a véleményváltozásra, az eredmény hasonlóan nem szignifikáns. A véleményváltozás kérdésében leginkább a témában megfogalmazott korábbi vélemény a meghatározó, anélkül, hogy az említett szoci-demográfiai, vagy más változóknak bármilyen hatása lenne. Az első modell szerint az iskolázottság szintjének negatív hatása van a véleményváltozásra, de más szocio-demográfiai jellemzőnek nincs szignifikáns hatása.

6. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS ÖSSZEFOGLALÁS³¹

Sok kritika éri a deliberatív *társadalmi modell* alkalmazhatóságát, a deliberációt övező vitát ki kell egészíteni empirikus tesztelésekkel. A deliberatív *módszer* számos előnyt kínál, de ez szintén számos problémát vet fel. Áttekintve a deliberáció tárgyában született, empirikus eredményeket bemutató tanulmányokat, úgy látszik, relatíve kevés kvantitatív és érvényes elemzés született, még sok nyitott kérdés van, nem tudjuk például, igazából hogyan működik maga a deliberáció. Sokan úgy találták, a vélemények gyakran megváltoznak a deliberáció hatására, de „*a legtöbb empirikus elemzés nem magyarázza a véleményváltozások mintázatát, nem indokolja a változás hiányát.*” (Barbaras 2004: 688)

A DP protokoll szerint annak meghatározására, hogy a véleményváltozások rövid, vagy hosszú távúak-e, utánkövetéses vizsgálat lefolytatása javasolt. Kontroll csoport bevonása egyidejűleg lehetővé teszi, hogy becsüljük a deliberáció és más tényezők hatását, mint például közbeszéd vagy válság. Hasonlóan a kaposvári DP résztvevők követéses vizsgálatához Dániában a megkérdezettek visszatértek a kezdeti véleményükhöz, emellett tartós tudásszint emelkedést mértek a résztvevők körében. (Hansen-Andersen 2004: 271-276) Tudásszint változás tekintetében a kaposvári vizsgálat szignifikáns és tartós változást mutat két fontos kitétellel. Egyrészt ez csak a szöveges itemek tekintetében igaz, hiszen a numerikus válaszokban nem történt növekedés rövidtávon. Kvalitatív és kvantitatív információnak eltérő befolyása lehet a résztvevők tudására. (Fishkin et al. 2009) Másodszor, hosszú távon a kontroll csoportban is növekedett az ismeretszint.

Míg a DP hatása leginkább a szöveges ismereteket tekintve mérhető, a helyi népességből vett kontroll csoportban a kvantitatív információkra vonatkozó ismeretszint emelkedett. Az gondolható, hogy ez a krízis hatása volt: a munkanélküliségre vonatkozó számszerű adatok ismertté váltak. Ugyanakkor ebben az esetben növekedés volt tapasztalható a DP résztvevők körében is. A különbségnek köze lehet a deliberációs vitákhoz és a minta korösszetételéhez. A DP minta önszelekciója révén az idősebb korosztályok felülreprezentáltak voltak a résztvevők között.

Ami az *információs szintet* illeti, mindent egybevéve szignifikáns, tartós növekedés mérhető a tudásszintben. Ugyanakkor ez a *szint* nem különbözik szignifikánsan a kontroll

---

³¹ Nagyban támaszkodva külön jelölés nélkül: Lengyel-Göncz-Vépy-Schlemmer (2011): Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience. Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, Working Paper

csoportban mérttől. Ami eltérő, az a változás *típusa*: a DP résztvevők kvalitatív, a kontroll csoport pedig a kvantitatív munkanélküliségre vonatkozó információkról tudott többet.

Ami az *attitűdváltozásokat* illeti, öt itemből kettő esetében egyáltalán nem történt változás, minden harmadik esetében kizárólag rövid távú változás történt. Húszból kettő esetében volt a hatás hosszú távú a DP hatásának köszönhetően. Két tétel ideológiailag is érzékeny volt: nagyobb arányú újraelosztás EU-s szinten, és a piacok nyitása a verseny számára.

A kaposvári utánkövetéses vizsgálat eredményei szerint a deliberatív közvélemény-kutatás az emberek véleményére kisebb, tartós hatással van. *Rövidtávon*, közvetlenül az esemény után a résztvevői ismeretszint szignifikánsan nőtt és számos kérdésben megváltoztak vélemények, mások mellett például sokkal toleránsabbak lettek a munkanélküliséggel kapcsolatban és a véleményük kiegyensúlyozottabbá vált. Lelkesedéssel értékelték az eseményt, és úgy érezték, a jövőben szívesebben vesznek részt közéleti vitákban. Egy évvel később, *hosszútávon a mért hatások legtöbbje eltűnt*: résztvevői tudásszint és a legtöbb véleményváltozás nem különbözik a kontroll csoporttól, miközben az esemény értékelése szempontjából – jóllehet pozitív maradt a legtöbb dimenzióban – kevéssé lelkes véleményeket fogalmaztak meg.

Eredményeink szerint a deliberatív közvélemény-kutatás nem alkalmas a véleményének hosszú távú megváltoztatására. Azok számára, akik a participatív demokrácia formáival kívánnak kísérletezni, ez talán nem a legjobb hír, de hozzájárulás lehet a döntéshozatali technikák fejlesztéséhez. Még ha rövidtávon is, de a módszer eredményesen hozzájárulhat az állampolgárok jobb informálásához, rövidtávon növelheti a laikusok közügyekben való részvételi szándékát. Hasznos lehet fontos döntések előtt azáltal, hogy segítheti ellensúlyozni a szavazási eljárások és más, döntéshozatali formák két fő problémáját, az ignoranciát és az érdektelenséget. Jobban informált és motivált állampolgárok szívesebben vesznek részt hasonló eseményeken. Még egy további szempont van, amit érdemes alaposan tanulmányozni: a DP nem csak a tudás megszerzéséről és az érvelésről szól. Az érzelmeket, a történeteket szintén számításba kell venni. A mi kutatásunkban az esemény érzelmi dinamikájának mellékhatása többnyire pozitív volt: nőtt a tolerancia, a bizalom szintje, még ha temporálisan is, és több bizonyítékra van szükségünk, ha mindig, vagy tipikusan ez történik. Úgy tűnik, hogy az érvelés és az informálódás segíti a kiegyensúlyozott vélemények kialakítását. De annak tanulmányozására még szükség van, hogy az esemény emocionális dinamikája hogyan befolyásolja a szenvedélyek többségét és a véleményformálókat rövid- és hosszútávon.

Tehát, bár a DP-k célja a változás, mely gyakran be is következik, a véleményváltozás mikéntjéről, és ebben a csoportthatások, és a deliberáción kívüli hatások szerepéről mostanáig kevés tudással rendelkezünk. Az eredmények áttekintése fényében én azt gondolom, a „negatív eredmény” a legérdekesebb, az, hogy a DP, úgy tűnik, nem a leghatékonyabb eszköze a tartós véleményváltozásnak. Ez egyfelől csalódás lehet, ugyanakkor megfigyeléseink mindenképpen hozzájárulnak a deliberatív folyamatok jobb megértéséhez és a módszertant övező esetleges illúziókkal való leszámoláshoz.

Mindezek alapján felmerülhet a kérdés, hogy a deliberatív közvélemény-kutatást tekinthetjük-e, tekintsük-e tartós véleményváltozást indukáló eszköznek. Az eredmények ismeretében azt gondolom, hogy ezt a módszert inkább a deliberált közvélemény megismerése eszközének tekintsük és csak mellékesen olyan módszernek, amellyel tartós közvélemény-változást lehet elérni. Utóbbi esetben félő, hogy olyan peremfeltételeknek kellene megfelelnünk, mint például a helyes vagy kívánatos közvélemény meghatározása, ami nagy valószínűséggel már nem kutatói feladat.

7. MELLÉKLETEK

7.1. TEREPNAPLÓ - KAPOSVÁRI DP UTÁNKÖVETÉSES ADATFELVÉTELE (T4) - 2010. FEBRUÁR

2010 nyarán összesen 149 kérdőív került lekérdezésre, és 50 kérdőív kódolása történt meg. A kb. 100db kérdőívet a februári terepmunka előkészítéseként magam kódoltam.

Az előkészítés következő szakaszában hárman telefonáltunk a potenciális kaposvári, és környéki interjúalanyoknak közvetlenül a terepre menetel előtt, hogy megtudjuk, egyáltalán nyitottak-e és ha igen, mikor érnének rá. Így sikerült kb. 35 főt viszonylagos pontos időbeosztással a Kaposváron töltött napokra előjegyezni. Az utánkövetés alapja a mellékelt „t4 utánkövetés alapfájl” c. xls táblázat volt, mely tartalmazza a résztvevők adatait, ill. olyan kontrollcsoport mintát, ami a főbb demográfiai változók mentén megegyezik a DP résztvevő mintával, ezen kívül 2 pótmintát is 50 év felett, és 50 év alatt.

Kaposváron végül is további 42 kérdőívet sikerült felvennünk, s így összesen 191 db T4 es interjú lett az alapja a deliberáció hosszú távú hatásvizsgálatának, melyek közül 95 db a résztvevőkkel, 96 db a kontrollcsoport tagjaival készült. (A deliberációs hétvégén 108 résztvevő volt.)

A terepen nagy szolgálatot tettek a következő eszközök: térkép, telefon, laptop, wifi, gps, walkie-talkie, autó. Mindezek nagyban megkönnyítették a munkát, növelték hatékonyságát, nem mellékesen a terepen is nagyobb lelki biztonsággal mozogtunk, hiszen mindenhol vártak minket, legtöbbször üdítővel, süteménnyel. Naponta átlagosan 6-10 emberrel tudtunk interjúzni, s egy-egy személyes találkozást átlagosan 5-6 telefonhívás előzött meg.

Az interjúalanyok nagyon készségesek voltak, de az interjúkérdések megértése tekintetében nagy változatosságot mutattak. Sőt, olyan is akadt, aki egyáltalán nem is vett részt a hétvégén (2 fő), de a kérdőívet résztvevőként válaszolta meg. Ez lehet a TNS hibája, erre utal néhány tábori beszámoló is, vagy betudható az alany rossz emlékezőképességének, esetleg a „piréz-effektusnak” (azaz nincs véleménye, hiszen tapasztalata sem, de ha kérdezik, mondja). További két fő csak szombaton volt ott, s az 5.

alany pedig nem a DP-n, hanem az ÁT-n vett részt, de mindannyian (összesen 5 fő) DP-résztvevőként válaszoltak a feltett kérdésekre.

A kérdőív kérdéseit tekintve legtöbbször az ismeretlen kifejezések nehezítették a válaszadást: pl. optimista, pesszimista, integráció, munkanélküliségi ráta, százalék. Nehezíti a kérdezést az is, ha különböző struktúrájú kérdések követik egymást, pl. Q1 után Q2, majd Q3. Emellett nem keveseknek megterhelő, vagy egyenesen lehetetlen egy számskálán kifejezni véleményüket. Az is előfordult, hogy a stratégiai iparágak nemzeti kézben tartásáról úgy vélekedtek, hogy ellenzik azt, mert „magyar kézen” kell maradniuk, azaz valójában támogatják, csak nem értik, mit takar a „nemzeti” kifejezés.

A tábor óta eltelt félév, úgy tűnik, nagyon sokat számít a médiahatást vizsgáló kérdések tekintetében, ti. a nyáron felkeresett válaszadókkal ellentétben már alig tudtak értékelhető, érdemi választ adni az M6-os kérdésre azok, akik emlékeztek valamelyik média megjelenésre, sokaknak pedig már egyáltalán nem is rémlett, hogy a hétvégéről bárki bármit tudósított volna.

DP hatásáról egy most megkérdezett kocsmáros, aki nem résztvevőként válaszolt, azt mondta, hogy a kocsmában azt beszéltek a résztvevők, hogy kizárólag az ingyen ebéd és az utalványok kedvéért jöttek el a rendezvényre, és ez volt a DP fő hatása szerinte. Ha megnézzük az EV3-as kérdés vonatkozó kérdését, ezzel ellentétes válaszokat látunk, a legtöbbben 0-5 közötti értékeket adtak.

A terepen sokszor úgy tűnt, talán a T1 kérdőíve is elég volt ahhoz, hogy az ott felsorakoztatott kérdések végiggondolása, megválaszolása révén a megkérdezett az adott témát, azaz a foglalkoztatás, munkaerőpiac kérdéseit a későbbiekben figyelemmel kísérje – ugyanúgy ahogyan reményeink szerint a résztvevők is teszik. Így a mintánkban megmutatkozhat nemcsak a DP, de a T1 hatása is. Ezt a problémát a kísérleti szakirodalom a *pre test szenzitizáló hatás*aként írja le. Általában mint problémaforrást említik meg, melyet kezelni úgy lehet, hogy a post testet egy kontrollcsoportban is elvégzik, akik nem estek át előzetesen kérdőív-kitöltésen.

7.2. A DISCOURSE QUALITY INDEX (DQI) KÓDOLÁSA

Az alábbi módszertani fejezetben azon kódolási kategóriákkal foglalkozunk, melyek az ún. Kiterjesztett DQI alapján kerültek kidolgozásra Jürg Steiner (2012) The

Foundation of Deliberative Democracy. Empirical Research and Normative Implications, Cambridge University Press munkája alapján.

Steiner általános megjegyzése szerint, ahogyan az eredeti DQI esetében, az elemzés kódolandó egységeit az egyéni beszédaktusok képezik. Egyetlen beszédaktusnak számít, ha a beszédaktus rövid időre (akár csak néhány másodpercre) megszakad és a beszélő azután zavartalanul folytatja. Az általunk alkalmazott kódolási kategóriák, és lehetséges értékeik a következők:

I. Relevancia

(Kizárólag releváns megnyilvánulásokat kódolunk csak le.)

- (1) Nem releváns tartalmú megszólalás *(nem kódoljuk tovább)*
- (2) Implicit tartalmú releváns megszólalás
- (3) Explicit tartalmú releváns megszólalás

II. A beszédaktus természete

- (1) Megszakítás: A beszélő megszakít más beszélőt néhány, legfeljebb pár másodperc időtartamú kijelentéssel.
- (2) Szabályos beszédaktus: minden más megszólalás.

Részvétel (időtartam)

A beszédaktus időtartamát percben és másodpercben kódolhatjuk, de mi ezzel most nem foglalkozunk.

III. Részvétel (megszorítások)

- (1) A beszélő verbális vagy nonverbális eszközökkel jelzi, hogy más résztvevő viselkedése korlátozza őt (félbeszakítás, magánjellegű beszélgetés, testbeszéd, pl. grimaszok, ásítás, etc.)
- (2) A beszélő megszorításoktól mentesen beszélhet. *(Ha nem történik olyan jellegű megszakítás, amivel kapcsolatban a beszélő panaszt tenne, akkor 2-es kód.)*

IV. Tisztelet (durva beszéd)

- (1) A beszélő durva (trágár) nyelvhasználatral intéz személyes szintű támadást más résztvevők ellen. Az olyan kijelentések mellett, mint például „hazudsz”, ide

- tartoznak az enyhén durva kijelentések is, például „Kissé zavarodottnak tűnik”. *(Mi nem kódoljuk az ilyen módon megtámadott résztvevőnek a nevét és nem idézzük a durva beszédet.)*
- (2) A beszélő durva nyelvhasználattal támadja a más résztvevők érveit, azonban tartózkodik a személyes támadásoktól. Az olyan kijelentések mellett, mint például „ez az érv hülyeség”, ide is tartozhatnak enyhén durva kijelentések is, például „ez az érvelés kissé gyenge”. *(Mi nem kódoljuk az ilyen módon megtámadott résztvevőnek a nevét és nem idézzük a durva beszédet.)*
- (3) Nincs durva beszéd.

V. Tisztelet (tiszteletteljes beszéd)

- (1) A beszélő tiszteletteljesen beszél más résztvevőkről és/vagy azok érveiről. Az olyan kijelentések mellett, mint például „ez az érv valóban zseniális”, ide tartozhatnak mérészkelten tiszteletteljes kijelentések is, például „ez nem rossz érv”. *(Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét és nem idézzük a tiszteletteljes beszédet.)*
- (2) Nincs tiszteletteljes beszéd.

VI. Tisztelet (hallgatás)

- (1) A beszélő nem vesz tudomást a más résztvevők által neki címzett érvekről vagy kérdésekről. *(Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)*
- (2) A beszélő ugyan nem ignorálja a más résztvevők által neki címzett érveket vagy kérdéseket, de torzítja azokat. *(Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)*
- (3) A beszélő nem ignorálja a más résztvevők által neki címzett érveket vagy kérdéseket, hanem helyes és torzítatlan módon bevonja azokat. *(Mi nem kódoljuk ezeknek a másik résztvevőnek a nevét.)*

VII. Az érvek indokolásának szintje

- (1) A beszélő egyetlen érvet sem mutat be (pusztán azért kérdez például, hogy több információja legyen)
- (2) A beszélő csak azt mondja, hogy X-et tegyük, vagy ne tegyük, mert ez csodálatos vagy szörnyű ötlet, de indoklást nem fűz hozzá.
- (3) A beszélő csak illusztrációkkal indokolja, hogy X-et miért tegyük, vagy ne tegyük.

- (4) A beszélő Y érvet fogalmazza meg annak érdekében, hogy miért tegyünk, vagy ne tegyünk X-et. Nincs kapcsolat azonban arra vonatkozóan, hogy Y miként járul hozzá X-ez.
- (5) A beszélő Y érvet fogalmazza meg annak érdekében, hogy miért tegyünk, vagy ne tegyünk X-et, és kapcsolat van arra vonatkozóan, hogy Y miként járul hozzá X-ez.
- (6) A beszélő legalább két érvet fogalmaz meg, hogy miért tegyünk, vagy ne tegyünk X-et és mindkettő érv kapcsolódik X-hez.

Megjegyzés: Ha a beszélő egy tételnél több tétel esetében érvel valamely álláspont mellett, az indokolás szintjét minden tétel esetében külön-külön kódoljuk. Azaz, ezek a kódok nem zárják ki egymást, és több kódot is kaphat az elemzett egység.

VIII. Az érvek indoklásának tartalma (saját csoport)

- (1) A beszélő utal a saját csoportjának hasznára és költségeire. *(Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik a csoportra. Szintén nem idézzük pontosan, ha a saját csoport kívánt előrelépését a nagyobb társadalomban való korábbi megkülönböztetéssel indokolja.)*
- (2) A beszélő nem utal a saját csoportjának hasznára és költségeire.

IX. Az érvek indoklásának tartalma (más csoportok)

- (1) A beszélő utal a kísérletben képviselt más csoportok hasznára és költségeire. *(Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik a csoportokra.)*
- (2) A beszélő nem utal a kísérletben képviselt más csoportok hasznára és költségeire.

X. Az érvek indoklásának tartalma (közjó)

- (1) A beszélő utal a kísérletben képviselt valamennyi csoport hasznára és költségeire. *(Mi nem idézzük pontosan, hogy hogyan hivatkozik ezekre a csoportokra.)*
- (2) A beszélő nem utal a kísérletben képviselt valamennyi csoport hasznára és költségeire.

XI. Az érvek indoklásának tartalma (elvont elvek)

- (1) A beszélő elvont elvekre hivatkozik anélkül, hogy bármely csoportot megnevezne (pl. „társadalmi igazságosság szükségessége” „életminőség szükségessége” „béke szükségessége”). *(Mi nem idézzük pontosan, hogy ezeket az elveket hogyan fogalmazta meg.)*

- (2) A beszélő nem hivatkozik elvont elvekre.

XII. Jobb érvek érvényesítése

- (1) A beszélő jelzi álláspontjának megváltozását. A változás indokaként a kísérlet során hallott érvekre hivatkozik.
- (2) A beszélő jelzi álláspontjának megváltozását. Nem hivatkozik a kísérlet során hallott érvekre.
- (3) A beszélő nem jelzi álláspontjának megváltozását, elismeri azonban a kísérlet során hallott más álláspontok értékét.
- (4) A beszélő nem jelzi álláspontjának megváltozását és nem ismeri el a kísérlet során hallott más álláspontok értékét.

XIII. Történetek

- (1) Nincsenek történetek
- (2) Vannak történetek de nincsenek kapcsolatban az érvekkel
- (3) Érvekkel kapcsolatban lévő történetek, egyedüli indoklás
- (4) Érvekkel kapcsolatban lévő történetek, racionálisan megerősítő indoklás

7.3. PROGRAM – DELIBERATÍV KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS A MUNKANÉLKÜLISÉG, FOGLALKOZTATÁS KÉRDÉSEIRŐL A KAPOSVÁRI KISTÉRSÉGBEN KAPOSVÁR, 2008. JÚNIUS 21-22.

2008. június 21. szombat		
08:00 – 08:30	Érkezés	
08:30 – 10:00	Kiscsoportos bemutatkozás	
10:00 – 10:15	Megnyitó	
10:30 – 12:00	Kiscsoportos beszélgetés	
12:00 – 13:00	Ebédszünet	
13:00 – 14:30	Plenáris ülés	
14:30 – 15:00	Kávészünet	
15:00 – 16:30	Kiscsoportos beszélgetés	
16:30 – 17:00	Kávészünet	
17:00 – 18:30	Plenáris ülés	
18:30 -	Vacsora	
2008. június 22. vasárnap		
08:30 – 09:00	Érkezés	
09:00 – 10:30	Kiscsoportos beszélgetés	
10:30 – 11:00	Kávészünet	
11:00 – 12:30	Plenáris ülés	
12:30 – 14:00	Kiscsoportos beszélgetés, esemény lezárása, ajándékok átadása	
14:00 – 15:00	Sorsolás, Ebéd	
Helyszín:		
Kaposvári Egyetem, Főépület (főbejárat)		
7400 Kaposvár, Guba Sándor utca 40. (Toponári rész)		

7.4. MÉDIA - AZ ESEMÉNY SAJTÓTÁJÉKOZTATÓJÁRA MEGHÍVOTTAK LISTÁJA

1	Figyelő	Anda Zsófia, főszerkesztő
2	HVG	Magyar Gazdaság Farkas Zoltán, rovatszerkesztő
3	Magyar Narancs	Bojtár B. Endre, főszerkesztő
4	Kapos Televízió	Szabó Kinga, főszerkesztő
5	N-JOY Rádió	Szellő Gábor, felelős szerkesztő
6	Kapos Rádió	Orbán Attila, marketingigazgató
7	Népszabadság	Török Tünde, főszerkesztő Népszabadság Online Léderer Pál, felelős szerkesztő
8	Somogyi Hírlap	Dr. Árpási Zoltán, főszerkesztő Tímár András, rovatszerkesztő

7.5. MODERÁTORI BESZÁMOLÓK ÖSSZEFOGLALÁSA

	Csoportösszetétel	A beszélgetések, csoportdinamika, csoporthangulat	Tájékoztató füzet	A DP módszere, plenáris ülés	A Moderátor
10 CD	6 fő / 4 nő, 2 ff 1 fiatal nő (Klaudia) érettségizett, határozott véleményű, a csoport kedvence, okosnak tartották, 3 idős, nyugdíjas nő 1 nő vállalkozó (Márta), 1 könyvelő (Panni), 1 nyugdíjas (Anna) Ismerték egymást, szomszédok, barátok, házastársak (?) 30 éves ff, régóta munkanélküli, csendes (János), 1 nyugdíjas ff (József)	A legelején többen megjegyezték, hogy 2 napig nem maradnak, a beszélgetés alatt azonban oldódtak. Homogén csoport A fiatal lány kívül maradt a csoporton. Összebarátkoztak. Mindenkinek volt saját tapasztalata a munkanélküliségben, ugyanazt tartották problémának, így nem sokat változott a véleményük Egyoldalúan látták a dolgokat. Egyetértettek: minden rosszért, a kisemberekért, a KKV-ért az állam felelős, állami segítség nélkül nem megy. Absztrakt szinten nem beszélgettek, csak sztorizgattak. Senki nem dominált, meghallgatták egymást. 2 főt (Anna, József) zavart a diktafon, nem mondták el a véleményüket József a szünetben elmondta, hogy ő más véleményen van, csak nem akarta a csoport konszenzusát megzavarni, ezért nem mondta el a véleményét	Mindenki megkapta, magával hozta. 1 ff (János) előtt ki volt nyitva, rendszeresen összevetette a beszélgetés tartalmával	Szkeptikusak a DP módszerével kapcsolatban, hogy választ kapnak a kérdésekre, hogy változások lesznek, de a 2-3 plenáris után kicsivel elégedettebbek lettek. Szkepticizmus okán nem sok időt töltöttek a kérdésekkel, általános kérdéseket fogalmaztak meg, ami nem feltétlenül kapcsolódott a témához. A felolvasott petícióval egyetértettek.	Shakértőként kezelték. Bevonták a beszélgetésbe. Konkrét válaszokat, megoldásokat vártak tőle. Nehéz a nem beavatkozó moderátori stílus, mert a tagok bevonták a beszélgetésbe. Figyelmes, DP módszertani instrukcióknak megfelelő. Megköszönték a moderátor munkáját. A moderátor sokat használta, idézett a tájékoztató füzetből, különösen EU témában.
17	8 fő / 2 nő, 6 ff 3 fő nyugdíjas, 5 fő középkorú 6 fő középiskola, 2 fő szakközép 3 fő nyugdíjas, 4 fő teljes állásban, 1 fő munkanélküli (és szakmai továbbképzőprogramban) Távolmaradók: Kisgyerekesek a Balatonnál.	Aktív csoport, 1 passzív nyugdíj ff Homogén csoport Kevés vita, sok udvariasság, sok egyetértés: Belföldi mobilitás Mo-on alacsony (külföldi szóba se került, talán mert közép-időskorúak) mert nem szeretnek költözni, és nem engedhetik meg maguknak (ingatlanárak miatt, állami támogatás hiánya miatt) illegális munka eltérőlése, több bölcsőde, több információ az EU ktszvetéséről, hatékonyabb szakképzés, a plenáris kérdés megfogalmazásában A saját véleményüket mondták, nem akartak egymástól tanulni. Kivétel: munkaellenőr ff, rá odafigyeltek (III. témánál) Szünetben a tagok beszélgettek, barátok lettek.	2 fő nem kapta meg, itt kaptak. Mindenki belenézett. Leginkább a regionális adatok iránt érdeklődtek (települések munkanélküliségi rátája)	A plenáris üléssel nem elégedettek. Nem kaptak választ a kérdésre. Semmi újat nem hallottak. 3. ülés után csalódtok voltak, mert a szakértő nem tudta a kontaktinfókat az irodájukhoz. A szakértők nem felkészültek. Hiányolták a polgármestert.	Minimális moderátori aktivitás. Már az első kérdés beindította a beszélgetést. Minden témáról beszéltek. Az egymás mellett ülők beszélgettek, nem figyeltek a többire, ezt igyekezett megállítani Elfogadta a csoport. 1 tag örült, hogy ebbe a csoportba került. Megfelelt a DP módszertának.
7-15	9 fő életkorban kiegyensúlyozottabb, mint más csoport, de a 25-40 évesek itt is hiányoznak 1 fő lemorzsolódott a 2 nap alatt A szép idő az oka, hogy a többiek nem jöttek el.	Nyitottak voltak egymás véleményére Könnyen beszélgettek, megnyíltak a tagok Az utolsó ülés után tovább beszélgettek, érezhetően kivételes alkalom volt számukra a vélemény kifejezése 2 hallgatag személy félénkség, iskolázatlanság és vélt info hiány miatt, 1 fiatal ff munkanélküli, mindkettő miatt csendes volt A téma személyesen érintette a tagokat, szociális ellátásban részesültek páran, informáltak voltak a szociális juttatások, feketemunka, munkanélküliség témáiban. EU témájában alacsony informáltság (túl elvont, a munkaerő migrációjára asszociáltak), illetve a munkanélkülieknek való képzésekben (haszontalan). 1 műveltebb tag többet beszélt, domináns, de nem nyomott el másokat. Kijelentette, nem változott meg a véleménye, ő következetes. Vita nem fűtött, olykor párhuzamosan beszéltek. Világos érvek helyett személyes tapasztalatokat, benyomásokat mondtak csak. Nem volt roma tag, de a roma kérdés felmerült. 1 tagnak a sógora roma, ő is előítéletek céltáblája emiatt, de ő nem mondhat róla rosszat. Ezután	X	A módszer filozófiáját illetően a tagok más, talán a CJury hez hasonló elvárásokkal érkeztek és a DP ben csalódtak. A szakértők nem tudtak válaszolni a kérdésekre. Az utolsó plenárisra vittek kérdéseket, mert elfogadták a szabályokat, de nem kíváncsiságból. Csalódtok voltak a helyi döntéshozók távolmaradása miatt, így nem tudják közvetlenül továbbítani policy javaslataikat és megtapasztalni a tényleges hatásait. A panelek megerősítették, hogy a hangjukat NEM lehet hallatni és önmagában semmit nem ér. Nem hozta őket lázba, hogy egy tudományos kutatás részesei lehetnek.	Minimális moderátori aktivitás. Minden téma magától felmerült. A moderátor személyes kapcsolatot épített a tagokkal. A tagok meg akarták őt és a véleményét, munkahelyét ismerni. Nehéz megtartani az egyensúlyt a nyitottság és a távol-/háttérben maradás között. Úgy tekintették, mint szakértőt, közzgazdásznak feltételezték. Nehéz volt a tagokban a hitet tartani, hogy hasznos a beszélgetés, mert realizálták, hogy a szavuk nem fog átmenni, a hétvégének nem lesz közvetlen hatása a kistérség életére.

		a kérdés nem került elő. A résztvevők érzelmileg involválódtak a beszélgetésbe, nem veszítették el a figyelmüket.			
11	6 fő/ 4 nő 2 ff 4 nő idős, nyugdíjas, 1 ff munkanélküli, korábban az adóhivatalnál dolgozott, 1 ff ács. 1 nő húsüzemben dolgozott, 1 nő egészségügyben, 1 nő a rendőri szerveknél, 1 képzett, de hangproblémái voltak. 2 ff domináns. 1 nő keveset beszélt, a vélt tudatlansága miatt.	Tagok között összhang. A tagok az esemény végére toleránsabbak és nyitottabbak lettek egymás iránt. Ellentmondtak egymásnak, vitatkoztak, de a megfelelő határok között. A férfiak lobbaneconomyabbak voltak, a nők jobban figyeltek egymásra. Vitás kérdések: munkanélküliek támogatása, mennyire hatékonyak a munkaügyi központok, a helyi önkormányzat mennyiben tud segíteni. Egyetértettek abban, hogy a jelen katasztrófális helyzetet csak a pénz tudja megoldani, az 50 év felettiek foglalkoztatása súlyos probléma, a nyugdíjasoknak legyen lehetőségük dolgozni. Kevés érzelmi alapú érvelés volt. A résztvevők nem változtatták meg a véleményüket, kivéve a multik megítélésében, a kezdeti ellenérzést pozitívrá váltották az állítva, hogy a szakértők meggyőzték őket.	1 fő nem kapta meg, de a legtöbben olvasták. Többen magukkal is hozták, volt, aki felolvasott belőle. Az érvelések direkt módon nem kapcsolódtak. Konkrét, tudást feltételező téma jött elő, mindannyian a visszautaltak a tájékoztató füzetre vagy a szakértői válaszokra.	Nagyon tetszett nekik a módszer, véleményük szerint több ilyen kellene, hogy jobban megértse mindenki az őt körülvevő világot. A szakértői válaszokkal elégedettek voltak, más csoport kérdéseit kritizálták.	A csoport könnyen moderálható. Megállapodtak az elején az alapszabályokban. Passzív moderátor. Jó formális és informális kapcsolatot épített ki a tagokkal. Aktuálpolitikai kérdéseket kerülte, a szakpolitika kérdéseket erősítette. A romákról való diskurálást leállította, lévén nem téma. 1 nőt a hangproblémái miatt beavatkozó módon segítette. A DP-nek megfelelő, nem beavatkozó moderálást nehéz megvalósítani. Nem tudott minden DP elvárásnak maradéktalanul megfelelni.
12	1 nő munkavállaló, a több munkanélküli/nyugdíjas Legfiatalabb: 45 éves Legmagasabb iskolai végzettség: középsíkola	Homogén csoport Közvetlen hangnem, tegeződés. Mindenkinek volt munkanélkülségi tapasztalata, azonnal megosztották egymással. Példákon, történeteken keresztül fejezték ki a véleményüket. Tendenciák: Erős nosztalgia volt a szocializmus és a vidéki munkásélet iránt. Nem volt éhség, munkanélkülség. Nem jelentek meg általános, makrogazdasági problémák, csak a saját közösségükről gondolkodtak. A legtöbb téma a megfogalmazott módon nem volt a tagok életében releváns. Nehéz volt a tájékoztató füzet absztraktabb szintjével összehozni (különösen EU). Nem használják a tájékoztató füzet szavait, mint állam, piac, szakpolitika. 2 tag inaktív, nem lehetett őket aktivizálni. Bizonyos kérdésekben valaki többet tudott a másiktól, ekkor odafigyeltek rá, de visszatartották saját véleményüket, mondván ő úgyis jobban tudja. Nem volt vita, mert nem voltak eltérő álláspontok.	Nem olvasták, túl elvont, messze állt a hétköznapijaitól.	A plenáris ülésekkel kapcsolatban erős negatív érzéseik voltak. Nem hallottak mást, mint amit a TV ben is hallani szoktak. Nem világított meg jobban a plenáris ülés a kérdéseket, csak a zavar nőtt.	Nehéz a megfelelő moderálási stílust kiválasztani. A passzivitás következtében elkanyarodtak a témától. Nehéz biztosítani, hogy a témáról kiegyensúlyozottan beszéljenek. Amikor felvillantotta, hogy léteznek eltérő álláspontok, akkor a tagok abbahagyták a beszélgetést és hozzá kezdetek el egyesével beszélni. A jobb hangulat végett a kötetlen moderálást választotta.
9-13	8 fő / 4 ff 4 nő a tagok fele főiskolai, 2 fő 8 általános iskolai osztályt, 2 szakiskolát végezhettek 2 aktív munkavállaló nő (1fő 2 év munkanélkülség után helyezkedett el) 3 nyugdíjas és 3 munkanélküli (ez utóbbiak közül 1 fő elmondta, feketeipiaci munkavállalóként tartja el a családját) 1 kivételével mindenki Kaposvár környéki faluból jött, 1 fő Kaposváron dolgozott A résztvevők átlagéletkora 50-55	jó hangulat, gyorsan feloldódtak friss nyugdíjas vállalkozó, falujának nagyra becsült tagja erőfeszítést tett a beszélgetés irányítására A csoport egyik résztvevője a kaposvári önkormányzat munkaügyi központjában dolgozott, aki időnként konkrét információkkal állt elő (nem játszotta a „szakértőt” és nem is kísérelt domináns szerepet magához ragadni) A legritkábban a legalacsonyabb iskolai végzettségű idősebb nő és ff szólt meg, de felszólításra ők is véleményt mondtak, a nő akár a csoport véleményével szemben is. Egymás véleményét a nyilvánvaló (akár politikai) ellentétek ellenére is tiszteletben tartották. Gyakran mondtak egymásnak ellent, de soha nem feszítették konfliktussá Politizálás, cigányozás 1x előkerült, de a többiek átsiklottak felette.	A többség elolvasta. A beszélgetés során mégsem került elő, még azután sem hivatkoztak rá, hogy a moderátor ezt megtette (igaz, csak az utolsó, EUs beszélgetés során).	Az első plenáris ülést követően a résztvevők azt mondták, nem tudtak meg semmi újat, csak olyat hallottak, amit maguk is tudtak. Ezzel együtt később többször hivatkoztak a szakértők véleményére. Tetszett nekik a szisztéma és a szakértők megnyilvánulásai. Értették a DP szisztémáját, célkitűzéseit.	Ritkán kellett közbeavatkozni, a résztvevők odafigyeltek egymásra, nem volt hangadó köztük. A csoporttagokkal jó viszonyba került. Egymásra odafigyelő, értelmes emberek beszélgettek, ritkán kellett közbeavatkozni. A kitűzött témák spontán jelentek meg, pro és kontra érvei elhangzottak a beszélgetés során a résztvevők és nem a moderátor szájából. Nehézség: 2-3 résztvevő, akik inkább öhozza szeretett beszélni (noha, ő alig szólt meg) 1 ember neheztelt rá, a megbecsült helyi vállalkozó, amiért nem az elképzelése szerint folyt a beszélgetés és kétszer meg kellett kérni, hogy elméleteit a szünetben ossza, de

év körüli.	1 fő láthatóan a csoport véleményének hatása alá került.					kezelhető volt, úriemberként viselkedett.
Nagyobb presztízszű tagok: megbecsült vállalkozó, az önkormányzati nő, munkanélküli agronómus	A résztvevők egyike sem volt roma származású. Reálisan látták saját, és a térség problémáit. Egyetértés: az ember saját magától várhatja a problémák megoldását. Nem gondolták, hogy az állam feladata lenne új munkahelyek teremtése, sőt, általános vélekedés szerint az ember semmit sem várhat az államtól. (Itt fogalmazott meg külön álláspontot egy nyugdíjas, aki az államtól várta a munkanélküliség megoldását.) Egyetértés: összefogásra lenne szükség, csakis helyi szinten lehet a problémákra megoldást találni. Többször előbukkant a „gáncsoskodás” kifejezés, ezt a résztvevők a vállalkozásokat hátráltató vagy akár megbénító ügymenetek kapcsán emlegették. A régió 2 sikeres vállalkozása is részletesen szóba került, pozitív példákat keresve, a hangulat nem a „minden mindegy” pesszimizmusa volt. A csoporttagok nem törekedtek egymás meggyőzésére. Érveltek pozitív vagy negatív példákkal, de nem saját személyes tapasztalatokkal, hanem az egymást korábbról ismerő résztvevők a másik példájára hivatkoztak, vagy a régióban sokak által ismert vállalkozókéra. A beszélgetések során nem tértek el a tárgytól, tematikától, a személyes tapasztalatok ismertetése néhány kivételtől eltekintve az adott témakörhöz kapcsolódott. Érzelmi típusú érvek nem voltak.					Fárasztó: a feszített tempó és az asszisztens, akivel hatásköri vitája volt, mert ő nem volt tájékoztatva a módszerről.
14 CD	6 fő 1 fiatal ff jó kereső (katonaság) 5 fő kispénzű, nyugdíjas, anyagi problémákkal, de nem a legszegényebbek. Nem reprezentatív a csoport, nem volt elesett, szegény, tájékozatlan ember, nem volt fiatal, gazdagabb, magasan képzett.	Szívesen beszéltek arról, miért nehéz munkát találni, hogyan kellene/nem lehet megoldani a Kaposvár problémáit. Az Euról nem szerettek beszélni. Volt, aki többet beszélt, de nem volt véleményformáló. Hamar feloldódtak. 1 nyugdíjas asszony csendes, de látszott, ő is a csoport tagjának érzi magát. Nem voltak véleménykülönbségek, legfeljebb árnyalatnyi, már az elején is egyetértettek. Meghallgatták egymás véleményét. 5 fő jól tájékozott a város helyzetéről. Nem voltak viták, mert zsákutcás volt a téma. Már kibeszélték korábban, kialakított monológjaik voltak. Nem változtatták meg a véleményüket. műszaki értelmiségi munkanélküli nő és a katona ff hosszabban fejtette ki a véleményét. Idős, falusi nyugdíjas nő keveset és nem a témáról beszélt Nem voltak a csoport számára valódi felfedeznivalók a témában. Az érvek-ellenérvek nem érintették az ő életüket, megértették és elfogadták, hogy ezek szerint a helyzet még reménytelenebb, mint gondolták, hiszen ha mindenkinek érthetőek az érdekei, akkor miben reménykedjenek a maguk részéről.	Átnézték, a beszélgetések alatt gyakran használták. A végén a kérdőív kitöltésénél használták.	a	Cinikusan álltak hozzá: változtassák meg a véleményüket egy vásárlási utalványért cserébe? Jól érezték magukat és jónak találták, hogy vannak beszélgetések, de közben a csalódott alapbeállítódás nem változott, ti. a problémáikon ezzel sem lehet segíteni, és a plenárison is megmondták, hogy rövid úton javulás nem lesz. A plenárison alapvetően úgy érezték, hogy sok újat nem tudtak meg, de értékelték azt a pár dolgot, ami újként kiderült. Tematikusan kevésbé élvezték, mint amennyire jót tett nekik, hogy beszélgettek, más emberekkel találkoztak.	A tagok könnyen beszéltek, egymást is hagyták beszélni. Jó kapcsolat a tagokkal. Nem törekedett arra, hogy kövesse a Tájékoztató Füzetet, inkább arra koncentrált, legyen checklist, milyen témák kerüljenek elő. Az érvek és az ellenérvek nem mindig kerültek elő, de olyasmik maradtak ki, amik nem voltak annyira érdekesek a számukra. Próbált kevésbé belefolyni, de a végén már nagyokat hahotáztak a kertben. 1 nő begyűjtötte a telefonszámokat. Lazább volt, mint a tankönyvi moderátor, és kevésbé koncentrált az érvekre, ellenérvekre, mert erőltetett lett volna.

8. HIVATKOZÁSOK

Ackerman, Bruce - Fishkin, James S. (2003): *Deliberation Day*. In: Fishkin, J. - Laslett, P. (Eds.): *Debating Deliberative Democracy*. Blackwell

Aronson, Elliot (2003): *A társas lény*, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest

Andersen I. E. – B. Jæger (1999): *Danish Partitipatory Models. Scenario Workshops and Consensus Conferences: toward more democratic decison-making*, *Scinece and Public Policy*, 26: 331-340.

Arisztotelész (1994): *Politika*, Gondolat Kiadó, Budapest

Arrow, K. J. (1951) *Social Choice and Individual Values*. Wiley, New York

Bächtiger, A. - D Hangartner (2007). "Institutions, Culture and Deliberative Ideals." Paper presented at the 2007 Annual Meeting of the American Political Science Association, August 30th-September 2nd, 2007.

Bächtiger et al (2009): *The Discourse Quality Index Approach to Measuring Deliberation In Carson, L. – Gastil, J. – Lubenski, R. – Hartz-Karp, J . (eds) The Australian Citizens' Parliament and the Future of Deliberative Democracy?* College Park

Bakonyi, E. (2009): *Attitudes Towards Economic Competition*. In: Lengyel, Gy. (ed. 2009): *Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvar Experiences*, Új Mandátum Kiadó, Budapest

Bakos (1986): *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest

Barbaras, Jason (2004): *How Deliberation Affects Policy Opinions*, *American Political Science Review* Vol. 98 No. 4 November pp 687–701

Bessette, J M. (1980) *Deliberative Democracy: The Majority Principle in Republican Government*. in *How Democractic is the Constitution?* Washington, D.C., AEI Press. pp. 102–116.

Bettinghaus, Erwin (2003): *A meggyőző kommunikáció*. In: Horányi Özséb (szerk.). *Kommunikáció I–II*. Budapest: General Press Kiadó. I. 236-254.

Blattber, C. (2003): *Patriotic, Not Deliberative, Democracy* http://www.mapageweb.umontreal.ca/blattbec/pdf/essays/3_Patriotic_Not_Deliberative.pdf - letöltve: 2010. Június 15. Korábbi megjelenés: *Critical Review of Internatonal Social and Political Philosophy* 6, no. 1, 115–74 (Spring 2003)

Bourdieu, P. (1987) *A közvélemény nem létezik*. In: Bourdieu, P (1987): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*, Gondolat, Budapest

Checkel, J. T. (2001) Taking Deliberation Seriously. In: Arena Working Papers WP 01/14. http://www.arena.uio.no/publications/wp01_14.htm

Cohen (1997): Deliberation and Democratic Legitimacy. Contemporary Political Philosophy: An Anthology, eds. R. Goodin and P. Pettit, 143-155. Oxford: Blackwell.

Cohen, Joshua - Sabel, Charles (1997): Directly-deliberative Polyarchy. In: European Law Journal. Vol. 3. No.4. December pp 313-343

Downs, A. (1956) An Economic Theory of Democracy, Harper-Row, New York

Dryzek, J. S. – Sass, J. (2011): Deliberative Cultures, Workshop on the Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Session, StGallen April 12-17, 2011

Dryzek, J. S. (1990): Discursive Democracy, Cambridge, UK: Cambridge University Press

Dryzek, J. S. (2009): Democratization as deliberative capacity building, Comparative political studies, 2009/11/1, 1379-1402 pp

Dryzek, J. S. (2002) Deliberative Democracy and Beyond. Liberals, Critics, Contestations. Oxford University Press, New York

Dutwin, D. (2002): Can People talk politics? A Study of Deliberative Democracy, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Pennsylvania, Philadelphia

Eliot, R. S. – Mackie, D. M (2002): Szociálpszichológia, Osiris, Budapest

Elster, J. (ed. 1998): Deliberative Democracy. Cambridge, UK, Cambridge University Press

Enyedi, Zs (2009): A népakarat dilemmái. Századvég Kiadó, Budapest

Felkai, G. (1993): Jürgen Habermas, Áron Kiadó, Budapest

Festinger, L. (1957): A Theory of Cognitive Dissonance. Stanford University Press, Stanford

Fischer (2001): Hihetünk-e a közvélemény-kutatásoknak? Hogyan készülnek és mennyire pontosak a közvélemény-kutatások? Bagolyvár, Budapest

Fishkin, J. S. (1991): Democracy and deliberation: New directions for democratic reform, Yale University Press

Fishkin, J. S. (et. al. 2007) : Consensus and polarization in small group deliberations, 2007/8/30, annual meeting of the American Political Science Association, Chicago, IL

Fishkin (et al.) (1992): Democracy and Deliberation: New Directions for Democratic Reform, 1992/10/1, The Newsletter of PEGS, 2/3/17-19, Penn State University Press

Fishkin, J. S. - Ackerman, B. (2003) *Deliberation Day*. In: Fishkin, J. S. – Laslett, P. (ed.): *Debating Deliberative Democracy*, Blackwell

Fishkin, J. S. (1995) *The Voice of the People. Public Opinion and Democracy*. Yale University Press, New Haven and London

Fishkin, J. S. (2004) *Deliberative Polling®: Toward a Better-Informed Democracy*, Stanford University: Center for Deliberative Democracy

Fishkin, J. S. - Lengyel, Gy. - Luskin, R. C. - Siu, A. (2009): *The Kaposvár Deliberative poll: considered opinions on unemployment*. In: György Lengyel (ed.) (2009): *Deliberative Methods in Local Society Research. The Kaposvár Experiences*. Új Mandátum, Budapest. pp 141-147

Fishkin, J. S. – Farrar, C. (2005): *Deliberative polling: From Experiment to Community Resource*. In: Gastil John - Levine Peter (ed.) (2005): *The Deliberative Democracy Handbook*, Jossey – Bass pp 68-79.

Fishkin, J. S. - Laslett, P. (eds. 2005): *Debating Deliberative Democracy*, Blackwell, Malden, MA.

Fishkin, J. S. – Luskin, R. (1999): *Bringing deliberation to the democratic dialogue*, 1999/8/1, *The poll with a human face: The National Issues Convention experiment in political communication*, 3-38.pp

Fultner, B. (ed.) (2011): *Jürgen Habermas: Key Concepts*. Acumen Press

Gastil, J. – Dillard, J. P. (1999): *The Aims, methods and effect of deliberative civic education through National Issues Forums*, *Communication Education*, 48. 1-14

Gastil, J. – Levine, P. (ed.) (2005): *The Deliberative Democracy Handbook*, Jossey – Bass

Gerhards, J. (1997): *Discursive vs liberale Öffentlichkeit, Eine empirische Auseinandersetzung mit Jürgen Habermas*, *Köknér Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 49 1 1-34

Goodin, R. E. (2003): *Reflective Democracy*, Oxford University Press

Golding, P. (1994): *Telling Stories: Sociology, Journalism and the Informed Citizen*, *EJC*, Vol. 9. No. 4. 461-484.

Habermas, J. (1998): *On the Pragmatics of Communication*, Cambridge Polity Press

Habermas, J. (2005): *Zwischen Naturalismus und Religion: philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main: Suhrkamp

Habermas, J. (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns. I-II.*, Suhrkamp Frankfurt am Main

Habermas, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: MIT Press.

Habermas, J. (2008): *Between naturalism and religion: philosophical essays*, Cambridge: Polity Press

Hansen, K. M. – Andersen, N. (2004) *Deliberative Democracy and the Deliberative Poll on the EU*. In: *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27, No. 3. 2004. pp. 261-286.

Hansen, K. M. - Andersen, N. (2004): *Deliberative Democracy and the Deliberative poll on the Euro*. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27. Nr. 3. pp 261-286

Hardin, R.: (2003): *Street-level Epistemology and Democratic Participation*. In: Fishkin, J. - Laslett, P. (ed.): *Debating Deliberative Democracy*. Blackwell

Herman, Z. (2005) *Szociológia és Politológia. A deliberatív közvélemény-kutatás nemzetközi gyakorlata*. In: Örkény, A. – Székely, M. (2007): *Magyar Agora. Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nem romák viszonyáról*. ELTE TáTK, Budapest, 17-39.

Herman, Z. – Ignácz, Zs. (2009) *Knowledge Gain and Attitude Change During a Deliberative Poll. Case Study*. In: Lengyel, Gy. (ed. 2009): *Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvar Experiences*, Új Mandátum Kiadó, Budapest

Hirst, P. - Bader, V. (2001): *Associative Democracy: the Real Third Way*, London: Frank Cass Publishers

Hirst, P. (1994): *Associative Democracy. New Forms of Economic and Social Governance*, Polity Press, Oxford

Holzinger, K. (2001): *Kommunikationsmodi und Handlungstypen in den Internationalen Beziehungen. Anmerkungen zu einigen irreführenden Dichotomien*”, *Zeitschrift für Internationale Beziehungen* 8: 243-286.

Hunyady, Gy. (et al.) (1979) *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései*, Akadémiai Kiadó, 1979

Janis, Irving L. (1982): *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*. Second Edition. New York: Houghton Mifflin.

Karinthy Frigyes (1935): *Barabbás*, Hungária Kiadás, 1935

Key, V. O., Jr. (1961): *Public Opinion and American Democracy*, New York, Knopf.

King, M. (2009): *A Critical Assessment of Steenbergen et al Discourse Quality Index*, Roundhouse: A Journal of Critical Theory and Practice 1 2009 online: www.Essl.leeds.ac.uk/roundhouse pp 6-7.

Kis, J. (2000) Alkotmányos demokrácia. INDOK, Budapest

Körösényi, A. (2009) A népszavazások, és a képviseleti demokrácia viszonya. In. Enyedi, Zs. (2009): A népakarat dilemmái. Századvég Kiadó, Budapest, 37-63.

Körösényi, A. (2007) Politikai vezetés: a klasszikus demokrácia és a paternalizmus között. In. Századvég, 2007. 12. évf. 45. sz. 3-35.

Kriesi, H. (2009) Közvetlen demokrácia. Svájc esete. In. Enyedi, Zs. (2009): A népakarat dilemmái. Századvég Kiadó, Budapest, 87-107.

Landwehr, C. – Holzinger, K. (2010): Institutional Determinants of Deliberative Interaction, European Political Science Review 2 2010 373-400

Le Bon, G. (1993) A tömegek lélektana, Budapest, Hatágú Síp Alapítvány

Lengyel, Zs. (vál.) (1997) Szociálpszichológia szöveggyűjtemény, Osiris, Budapest

Lengyel, Gy. - Göncz, B.- Vépy-Schlemmer, É. (2011) Temporary and lasting effects of a deliberative event: the Kaposvár experience, Paper Presented at the Workshop on Frontiers of Deliberation, ECPR Joint Sessions, St.Gallen, April 12-17, 2011.

Lengyel, Gy. (ed.) (2009) Deliberative Methods in Local Society Research, Budapest, ÚMK

Lengyel, Gy. (et al.) (2008) Deliberatív közvélemény-kutatás és állampolgári tanácskozás a kaposvári kistérségben. In: 60 éves a Közgazdaságtudományi Egyetem, Aula Kiadó, Budapest

Lupia, A. (2002) Necessary Conditions for Improving Civic Competence: A Scientific Perspective <http://www-personal.umich.edu/~lupia/necessary.pdf>

Luskin, R. C. – Fishkin, J. S. - Jowell (2002): Considered opinions: Deliberative polling in Britain, 2002/7/1, British Journal of Political Science, 32/03. 455-487, Cambridge University Press

Luskin, R. C. – Fishkin, J. S. (1998): Deliberative Polling, Public Opinion, and Democracy: The Case of the National Issues Convention. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Boston, MA, September 2-6

Luskin, R. C. – Fishkin, J. S. (2002): Deliberation and “Better Citizens” Paper presented at the annual joint session of workshop of the European Consortium for Political Research, Turin, Italy - <http://cdd.stanford.edu/research/papers/2002/bettercitizens.pdf>

Mansbridge, J. (et al.) (2010): Everyday Talk Goes Viral’, Paper Presented at Annual Meeting of The American Political Science Association, Washington

Mansbridge, J. (et al.) (2010): The Place of Self-Interest and the Role of Power in Deliberative Democracy. In. Journal of Political Philosophy, 64–100.

McGuire, W. J. (2001) Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája, Osiris, Budapest

Mészáros, J. – Szakadát, I. (1993) Választási eljárások - választási rendszerek, Budapest, TÁRKI – BME – OKTK

Morrell, M. E. (2010): Empathy and Democracy: Feeling, Thinking and Deliberation University Park: Pennsylvania State University Press

Muntz, D. (2006): Hearing the Other Side. Deliberative Versus Participatory Democracy, 2006, Cambridge UP.

Némedi Dénes (2008): Modern szociológiai paradigmák, Napvilág Kiadó, Budapest

Nijstad, B. A. (2000): How the Group Affects the Mind, ICS

Olsen, K. (2011): Deliberative Democracy. In, Fultner, B. (ed.) (2011): Jürgen Habermas: Key Concepts. Acumen Press, 7. fejezet

Olson, M. (1965) The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups, Harvard University Press

Örkény, A. – Székely, M. (2007) Magyar Agora. Deliberatív közvélemény-kutatás a magyarországi romák és nemromák viszonyáról. ELTE TáTK, Budapest

Park, A. - Hough, M. (2002): Attitudes to Crime and Punishment: the Results of a Deliberative Poll of Public Opinion, London, www.rethinking.org.uk

Perczynski, P. (1999): Citizenship and Associative Democracy. Innovation in Democratic Theory Mannheim, Germany

Pettit, Ph. (2003): Deliberative Democracy, the Discursive Dilemma, and Republican Theory. In. Fishkin J. S. – Lasett, P. (eds. 2003): Debating Deliberative Democracy, Blackwell, Oxford

Petty R. E. – Cacioppo J. T. (1984): The Effects of Involvement on Responses to Argument Quantity and Quality: Central and Peripheral Routes to Persuasion, Journal of Personality and Aocial Psychology 1984 Vol 46 No 169-81

Polletta, F. – Lee, J. (2006): Is Telling Stories Good for Democracy? Rhetoric in Public Deliberation after 9/11. ASR, Vol. 71. No. 5. pp. 699-723.

Price, V. F. – Neijens, P. (2007): A deliberatív közvélemény-kutatás. In: Média, nyilvánosság, közvélemény. Szöveggyűjtemény. Szerk. Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Terestyéni Tamás. Gondolat, Budapest, 698–732

Rawls, J. (1971): A Theory of Justice, Harvard University Press, London

Ryfe, M. G. (2006): Narrative and Deliberation in Small Group Forums, Journal of Applied Communication Research, Vol. 34, No. 1, February 2006, pp. 72-/93

Sartori, G. (1999): Demokrácia. Budapest: Osiris Kiadó

Schäfer, A. (2010): The Micropolitics of Decision-making – A Conceptual Framework for the Analysis of Parliamentary Discourse, Paper prepared for the 3rd ECPR Graduate Conference, Dublin, 30 August to 1 September 2010,

Síklaki István (1994): A meggyőzés pszichológiája. Scientia Humana, Budapest

Síklaki István (2006) Vélemények mélyén. A fókuszcsoporthoz, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapszere. Budapest: Kossuth Kiadó

Smith, Eliot R. - Mackie, Diane M. (2004): Szociálpszichológia, Osiris, Budapest

Steenbergen, M. R. et al. (2003): Measuring Political Deliberation: A Discourse Quality Index, Comparative European Politics, 2003, 1. 24-48, Palgrave Macmillan Ltd. www.palgrave-journals.com/cep

Steiner, J (2012) The Foundation of Deliberative Democracy. Empirical Research and Normative Implications, Cambridge University Press, Cambridge

Steiner, J. (et al.) (2004) Deliberative Politics in Action. Analyzing Parliamentary Discourse, Cambridge University Press, Cambridge

Stewart, D - Shamdasani, P. (1990). Focus groups: Theory and practice. Newbury Park: Sage Publications

Stromer-Galley, Jennifer (2007): Measuring Deliberation's Content: A Coding Scheme, Journal of Public Deliberation: Vol. 3: Iss. 1, Article 12. Available at: <http://www.publicdeliberation.net/jpd/vol3/iss1/art12>

Surowiecki, J. (2007): A tömegek bölcsessége, Napvilág Kiadó, Budapest

Szalma, I. (2009) Changing Opinion in the Deliberation Groups about the State's Role in the Labour Market. In: LENGYEL, Gy. (ed. 2009): Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvár Experiences, Új Mandátum Kiadó, Budapest

Thomson, D F. (2008): Deliberative democratic Theory and Empirical Political science, Annual Review of Political Science 11 2008 503-4.

Tóth Lilla (2009) The impact of personal and social resources on the perception of group behavior and attitudes In: Lengyel, Gy. (ed. 2009): Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvar Experiences, Új Mandátum Kiadó, Budapest

Van Knippenberg D. – Daamen D. (1996): Providing Information on Public Opinion Surveys: Motivation and Ability Effects in the information-and-choice questionnaire, International Journal of Public Opinion Research, 8, 70-82.

Vicsek Lilla (2006): Fókuszcsoporth Osiris, Budapest

Vicsek Lilla (2011) What can deliberative polling® learn from focus group methodology? című előadás, elhangzott Lengyel György tiszteletére rendezett konferencián, BCE

Vicsek, L. – Gregor, A. – Márkus, M. (2009) Explaining the Decision to Participate – Is Rational Choice Theory Useful in Explaining at the Deliberative Weekend. In: Lengyel, Gy. (ed. 2009): Deliberative Methods in Local Society Research: the Kaposvar Experiences, Új Mandátum Kiadó, Budapest

Wright, S. (2009): The Role of the Moderator: Problems and Possibilities for Government-Run Discussion Forums. Online Deliberation: Design, Research, and Practice, eds. T. Davies and S. P. Gangadharan, 233-242. Stanford, CA: CSLI Publications

Zaller, J. R. – Feldman, S. (1992) A Simple Theory of the Survey Response. In.: American Journal of Political Science, 36. 579-616.

Zaller, J. R. (1993) The Nature and Origins of Mass Opinions. Cambridge University Press, Cambridge

Zentai István (1999): A meggyőzés csapdái. Budapest, Typotex

Zimbardo, P. G. – Leippe, M. R. (1991): Psychology of Attitude Change and Social Influence, McGraw-Hill Publishing Company

INTERNETES FORRÁSOK

The Center for Deliberative Polling®, University of Texas –
<http://www.la.utexas.edu/research/delpol/bluebook/execsum.html>

The Centre for Deliberative Democracy, Stanford University
<http://cdd.stanford.edu/>

Participatory Methods Toolkit (2003)

King Baudouin Foundation, Brüsszel, viWTA –

http://www.samenlevingentechnologie.be/ists/en/pdf/projects/30890_toolkitengdef.pdf

Attitudes to Crime and Punishment: the Results of a Deliberative Poll of Public Opinion, 2002, London – www.rethinking.org.uk